

T.C

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

ANARŞİZM ve EKOLOJİ

Gazi GİRGIN

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU

Sivas

Ekim, 2011

ANARŞİZM ve EKOLOJİ

Gazi GİRGİN

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Sosyoloji Anabilim
Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

Sivas
Ekim, 2011

ÖZET

GİRGIN, Gazi, Anarşizm ve Ekoloji, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2011.

Her türlü otoriteye karşı olan ve bu otoritelerin insanın kendi potansiyelini kullanması önünde engel olarak nitelendiren anarşizm; insanların kendi kendilerini yönetme arzusu içinde buldukları yerlerde şekillenmeye başlamış bir felsefedir. On dokuzuncu yüzyıl itibariyle anarşist teori ve hareketleri gelişme göstermiş, Godwin, Max Stiner, P.J. Proudhon, Bakunin, Kropotkin'in çalışmaları sayesinde sistemli bir toplumsal felsefe haline gelmiştir. Anarşist teorinin temel kabulleri ekoloji alanında da etkili olmuş ve Murry Bookchin anarşizm ile ekoloji arasında önemli bağlantılar kurmuştur. Bu çalışmada da anarşizm kavramı ve temel varsayımları, ekoloji kavramı ve ekolojik sorunların temel dayanakları ifade edildikten sonra anarşizm paralelinde oluşturulan eko-anarşizmin genel felsefesi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anarşizm, Özgürlük, Hiyerarşi, Ekoloji, Eko-anarşizm, Ekolojik Toplum

ABSTRACT

GIRGIN, Gazi, Anarchism and Ecology, Master's Thesis, Sivas, 2011.

Anarchism, opposing to all authorities and characterizes these authorities as obstacle in front of using own potential of human beings; is a philosophy acquiring shape at the places where people are willing to govern themselves. As of nineteenth century, anarchist theories and movements showed development and has become a systematic social philosophy by means of the studies of Godwin, Max Stiner, P.J. Proudhon, Bakunin, Kropotkin. Basic acceptations of Anarchist theory have had effects in ecology and Murry Bookchin set important links between anarchism and ecology. In this study, the general philosophy of eco-anarchism formed in anarchism parallel will be emphasized after explaining the concept of anarchism and its assumptions, the concept of ecology and the basic foundations of ecological problems.

Keywords: Anarchism, Freedom, Hierarchy, Ecology, Eco-Anarchism, , Echo Community

ÖNSÖZ

Sahip olduğum her şeyin sınırsız kaynağı, yeteneklerimi en doğru ve en faydalı şekilde nasıl kullanacağımı öğreten, maddi ve manevi desteğini hiç eksik etmeyen eşsiz insan, annem Muazzez GİRĞİN'e;

Her ihtiyaç duyduğumda yanımda olan, mesleki ve etik eğitimim dâhilinde mükemmele ulaşma yolunda kendimi güvende hissettiren birbirinden değerli Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyelerine;

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca beni anlayan ve sonsuz destekleri ile beni onurlandıran, en iyi olma yolumda bana inanan çok değerli dostlarım Öğr. Gör. Eyüp GÜNDÜZ'e, İlhan ALTUN'a, Ramazan MERT'e;

Bilgisini, sevgisini, sabrını benden esirgemeyen, en zor anlarımda maddi ve manevi olarak yanımda olan Serpil ÇİÇEK'e sevgilerimi, saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Gazi GİRĞİN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

ANARŞİZM

1. ANARŞİZM'İN ANLAŞILMASINDA KARŞILAŞILAN GENEL GÜÇLÜKLER	6
2. ANARŞİZM KURAMLARI VE TEMEL DAYANAKLARI.....	8
2.1. Özgürlük	8
2.2. Eşitlik ve Adalet	12
2.3. Devlet.....	14
2.4. Din	18
2.5. Mülkiyet.....	21

II. BÖLÜM

EKOLOJİ

1. EKOLOJİNİN TANIM VE TARİHÇESİ.....	26
2. EKOLOJİNİN TEMEL İLKELERİ.....	28
3. EKOSİSTEM.....	30
4. İNSAN VE TOPLUM ANLAYIŞINDAKİ DEĞİŞİMLER.....	31
5. DEVLET ANLAYIŞINDA DEĞİŞİMLER.....	32
6. SANAYİ DEVRİMİ VE BUNA BAĞLI OLARAK KENTLEŞME	35
7. EKONOMİK DÜŞÜNCEDE Kİ DEĞİŞİMLER.....	38

III. BÖLÜM

ANARŞİZM VE EKOLOJİ

1. EKO-ANARŞİZM	42
-----------------------	----

2. EKOLOJİK BİR TOPLUM.....	47
3. DERİN EKOLOJİ.....	50
4. TOPLUMSAL EKOLOJİ.....	55
5. SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞME.....	58
6. EKOFEMİNİZM	62
7. EKO-ANARŞİST ÖRGÜTLENMELER.....	66
7.1. Groups Of Ten.....	67
7.2. Earth First.....	68
7.3. Greenpeace.....	69

IV. BÖLÜM

ELEŞTİRİLER	71
SONUÇ	78
KAYNAKÇA.....	82

GİRİŞ

Anarşi; genellikle hükümeteşiz toplum, anarşizm ise bunun gerçekleşmesini amaçlayan toplumsal felsefe olarak tanımlanır. Günümüzde anarşizm kavramı; kurumsal bir otoriteye dayanmayan ya da hükümet olmaksızın yaşayan bir insanın durumunu betimlemek için kullanılır. Anarşi kavramı; kaosa yol açan yönetimsizlik durumuna ilişkin olumsuz bir anlam hem de artık yönetime gerek duymayan bir topluma ilişkin olumlu bir anlam taşır.

Doğası gereği belli kalıplara sokulamayan anarşizmin tam bir tanımını yapmak yanıltıcı olur. Çünkü anarşizm, pek çok farklı düşünce akımı ve stratejiyi kapsayan bir felsefedir. Anarşizmin temel hedefi bütün insanların kendi potansiyellerini tam olarak gerçekleştirmelerine izin veren özgür bir toplum yaratmaktır.

Anarşizm, insanların kendi kendilerini yönetme talebinde buldukları yerlerde biçimlenmeye başlamıştır. Modern şekliyle anarşizm, kısmen sanayileşmeye ve kapitalizme bir tepki olarak 18. yüzyıl sonunda ortaya çıkmıştır. Böylece anarşizm hem sermayeyi hem de devleti yıkmak gibi ikili bir meydan okuma özelliği kazanmıştır.

“Düşünceleri ve eylemleriyle farklı yaklaşım sergileyen anarşistlerin görüşleri incelendiğinde anarşizmin, kendi içinde çeşitlilikler gösterdiği görülmektedir. Ancak bu çeşitliliğe ve metot farklılıklarına rağmen yine de anarşizmin temel esaslarında birleştikleri görülmektedir” (CROWDER, 1999:6).

Felsefi bir anlayış benimsediğini ileri süren anarşistler, anarşizmin temel esaslarında birleşmelerine rağmen devlet yapılanmasında ayrılığa düşmüşlerdir. Bir takım anarşist devletin tamamen ortadan kalkması gerektiğini savunurken başka bir grup anarşist ise federal sistemle devletin bazı kurumlarının varlığını sürdürmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak devleti bugün anlaşıldığı şekliyle değil, otoriter yetkileri tamamen yok edilmiş sadece topluma bazı konularda hizmet eden bir kurum olarak kabul etmektedirler. Yani bu kurum gönüllü vatandaşların oluşturduğu bir

yapılanma olarak kabul edilmektedir. Ancak bu ve buna benzer tartışmalara rağmen tüm anarşistlerin üzerinde anlaşmaya vardığı şey, hangi koşulda olursa olsun insanın ve doğanın özgürlüğüdür.

Bu tartışmalar içerisinde 19. yüzyıl büyük anarşist teori akımına ve anarşist bir hareketin gelişimine tanık olmuştur. “Anarşizmin gerçek babası, siyasi hükümetin kaldırılmasını isteyen, anarşist ilkeleri ilk kez açıkça ifade eden William Godwin’dir. Alman filozof Max Stiner; hem hükümeti hem de devleti katı biçimde reddeden uzlaşmasız bir bireycilik geliştirmiştir. Proudhon, doğal düzeni ancak yapay hükümeti olmayan bir toplumun gerçekleştirebileceğini savunmuştur. Rus devrimci Mihail Bakunin ise yaygın ve karmaşık devrimci ayaklanma ve bunu izleyecek istikrarlı bir toplumsal özgürlük ve dayanışma düzeni kullanarak anarşi terimini halka mal etmiştir. Anarşist hareketin kendi kimliğini oluşturmaya yardımcı olmuştur. Peter Kropotkin; yüzyılın ikinci yarısında bilimsel ilkeler temelinde sistemli bir toplumsal felsefe geliştirmiştir. Tolstoy şiddeti çağrıştıran bir terim olduğu için kendisini açıkça anarşist olarak nitelendirmediyse de devlet ve mülkiyete karşı İsa’nın öğretileri temelinde anarşist bir eleştiri getirmiştir. Yirminci yüzyılda; Emma Goldman anarşizme önemli bir feminist boyut katarken, yakın dönemde Murray Bookchin anarşizm ile ekoloji arasında önemli bir bağlantı kurmuştur” (MARSHALL, 2003:8).

Özellikle de Bookchin ile başlayan ekoloji yaklaşması anarşizm adına yepyeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Çünkü ekoloji günümüzün ve önümüzdeki yüzyılın en büyük araştırma alanı olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda ekolojiye değinmek gerekirse; ekoloji, canlıların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen bilim dalıdır. “Yakın yıllara kadar biyolojinin bir dalı olarak; bitki ve hayvanların çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen ekoloji, 1970’lerden bu yana çevre sorunlarının giderek önem kazanması sonucu genişlemiş ve insan-doğa ilişkilerini de içermeye başlamıştır” (GÜVENÇ, 1984:69).

1970’li yıllardan itibaren dünya kamuoyu ve pek çok devlet yaşanan sorunların farkına varmaya ve önlemler almaya başlamıştır. Bu süreçte yaşanan sorunların ekolojik olduğunun farkına varılmıştır. Bununla beraber yaşanan ekolojik

sorunlar hem çok kapsamlı oldukları hem de gelişen ekonomik ve teknolojik gelişmelerle ivme kazandığı için gitgide büyümeye devam etmiştir. Özellikle küresel ısınma gibi sorunlar ekolojik sorunların en ciddi örnekleri olarak sunulabilir.

Ekoloji biliminin gelişmesine büyük katkı sağlayan Bookchin, yaşanan bu ekolojik sorunların temelinde insanın doğaya müdahalesini öngörmektedir. İlkel zamanda doğayla uyum içerinden yaşayan insanın, özellikle sanayi devrimiyle birlikte bir anda doğaya karşı tutumu değişmiş ve doğayı meta olarak görmeye başlamıştır. Bu anlayış beraberinde egemenlik hırsını getirmiş ve insan en güçlü olma yolunda karşısına çıkan her şeyi yok etmeye başlamıştır. Bu hırs zamanla insan ırkının varlığını tehdit edecek seviyeye kadar gelmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen gücü elinde bulunduranlar bu yok oluşa kayıtsız kalmaya devam etmişlerdir. Sonuç olarak gelinen nokta dünyanın karanlık bir geleceğe doğru gittiğidir.

Bookchin'e göre “doğa üzerinde insanın kurmuş olduğu egemenlik ahlâkî değildir ve ekolojik dengenin çökmesine yol açmaktadır. Doğa üzerindeki insan egemenliğinin ortadan kalkması ahlâkîdir ve bu doğal çevrenin yıkımının önlenmesi anlamına geleceği gibi ekolojik bir topluma en uygun yapısal temelin oluşturulmasını da sağlayacaktır” (BOOKCHIN, 1994:21). Bu bağlamda Bookchin, ekolojik krize çözüm olabilecek bir takım önerilerde bulunmuştur. Önerilerinin temelinde ise anarşist temelli ekolojik toplum modeli bulunmaktadır.

Aslında ekolojik krize çözüm olarak anarşist fikirlerin öne sürülmesi bugünkü anarşizm biçimleri içinde yaygın olan bir eğilimdir. Bu eğilim, “anarşist toplumun hem el ve zihin emeğinin hem de endüstri ile tarımın merkezsizleşeceği (adem-i merkezîyetçilik) ve birbirine ekleneneceği bir topluluklar konfederasyonuna dayanacağını söyleyen Kropotkin'e kadar uzanmaktadır” (WARD, 2004: 90). Kropotkin ile beraber “William Morris ve Reclus kardeşlerin çalışmaları, ekolojik konularda anarşistlerin güncel ilgisinin temellerini şekillendirmiştir” (WARD, 2004:91).

Eko-anarşistlerin önerdikleri toplum, özgürlüğü sağlayan insanî değerler temelinde örgütlenmiş ve karşılıklı yardım ve işbirliğine dayalı bir toplumdur. Böyle

bir yapı aynı zamanda ekolojik dengeyi ve bütünlüğü korumayı kendine bir amaç edinir. Böylece toplum yapısını oluşturmak için merkezî, bürokratik ve geleneksel örgüt biçiminde toplumu arındırmak gerekmektedir.

Eğer “ekolojik krizin kökleri mevcut toplum yapısında bulunuyorsa, toplumsal ve doğal dünya arasında yeni bir denge ve ilişkiler yaratmak için toplumun ekolojik değerlere göre yeniden nasıl biçimlendirilmesi gereği eko-anarşistlerin üzerinde durduğu en önemli konulardan biridir. Eko-anarşistlere göre; merkezî yönetimler, dev şirketler, hiyerarşik yapılar, bireylerin kendi özgürlüklerini büyük ölçüde yitirmesine neden olmaktadır. Bu durum sonuçta sadece insan üzerinde değil, aynı zamanda doğa üzerinde de bir egemenliğin sürdürülmesine ve tahribatın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu yıkımın engellenmesinin yolu hiyerarşinin olmadığı, küçük ölçekli, özerk toplulukların temel toplumsal birim olarak kurulması ile olanaklıdır bu da ancak anarşist temelli bir ekolojik anlayışla olabilir” (TURAN, 2002: 214).

Bu bağlamda ele alınan eko-anarşizm çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir. Çalışmamız niteliksel bir çalışma olup, çalışma metodu olarak literatür çalışması yapılmıştır. Anarşizm ve Ekoloji ile ilgili gerek Türkçe kaynaklardan gerekse de yabancı kaynaklardan yararlanılmıştır. Veri olarak, mevcut makale ve kitapların yanında, internet taraması da güncel bilgilerin elde edilip değerlendirilmesi açısından kullanılmıştır. Tüm yazılı eserlerden elde edilen veriler, ilk önce konularına göre tasnif edilmiş ve incelendikten sonra uygun başlıklar altına kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümünde, anarşizm kavramının tanım ve tarihçesine değinilecek daha sonra anarşizmin anlaşılmasında karşılaşılan güçlüklerle açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Bir sonra ki aşamada ise, anarşizmin temel dayanakları olan, özgürlük, eşitlik ve adalet, devlet, din ve mülkiyet kavramları açıklanacak ve bu kavramların anarşizmde ki önemi vurgulanacaktır.

İkinci bölümde ise, ekoloji ve ekosistem kavramlarının tanım ve tarihçesi yapılacak ve ekolojinin temel ilkeleri açıklanacaktır. Bunlar yapıldıktan sonra ekolojik sorunların nedenleri ayrıntılı biçimde 4 ana başlık altında anlatılmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızın son bölümünde ise, çalışmamızın konusu olan Anarşizm ve Ekolojinin birleştiği noktalara değinilecektir. Bu bağlamda, öncelikle eko-anarşi, ekolojik toplum, derin ekoloji, toplumsal ekoloji, sürdürülebilir gelişme ve ekofeminizmin tanımları yapılacak ve adı geçen kavramlar ayrı ayrı başlıklar altında konuyla ilgili olacak şekilde açıklanacaktır. Son olarak eko-anarşist örgütlere değinilecek ve bu örgütler hakkında kısa bilgiler verilecektir.

Sonuç bölümünde ise Anarşizm ve Ekoloji ekseninde oluşan eko-anarşi kuramına ilişkin ele alınan ve incelenen konular üzerinden bu tez çalışmasında ulaşılan sonuçlar tartışılarak kapsamlı bir değerlendirmede bulunulacaktır.

I. BÖLÜM

ANARŞİZM

1. ANARŞİZM'İN ANLAŞILMASINDA KARŞILAŞILAN GENEL GÜÇLÜKLER

Anarşizm, insan aslında iyidir; toplum ve toplumun ortaya koyup uyguladığı kurallar onu kötü yapar yorumundan yola çıkıp, her türlü biçimleriyle otoriteyi yok etmeyi amaçlayan, toplumda hiçbir kural tanımayan bir düşünce akımı olarak karşımıza çıkıyor. Ancak anarşizm çoğunlukla olumsuz bir anlamda bilinir ve kullanılır. Bunun birçok nedeni vardır.

Bu nedenlerden ilki ve beklide en önemlisi kelimenin kendi kökeninde saklıdır. Anarşizmin “ eski Grekçe ‘an’ öneki ile ‘arche’ sözcüğünün bileşiminden türediği görülmektedir. ‘an’ öneki bir şeyin yokluğunu ve olmamasını ifade ederken ‘arche’ yöneten, şef, hükmeden ve komutan anlamlarına gelmekte ve buna bağlı olarak, hükmedenin olmaması, hükümsüz olma durumlarını tanımlamaktadır” (ERKIZAN, 2002:47). Buda ilk bakışta başıboş kalma, tam bir kargaşalık gibi anlamları çağrıştırmaktadır.

İkinci neden ise, anarşizmin anti-dogmatik bir hareket olması ve bu nedenle kendi içinde baskın bir ideolojik dayatmaya gitmemesidir. Bunun sonucu olarak anarşizm içinde birçok farklı grup ortaya çıkmıştır. Kara kızılılar, yeşiller, mutualistler, kolektivistler, toplumsalcılar gibi birçok grup anarşizm adı altında farklı düşüncelerle ortaya çıkmış ve anarşizme farklı bir anlam getirmiştir. Örneğin Mutualistler, Proudhon’un ‘mülkiyet hırsızlıktır’ savını kullanmalarına rağmen, büyük şirketlerin olması gerektiğini ancak bu şirketlerin “işçilerin rekabeti yerine; firmaların ücretleri arttırarak işçiler için rekabet ettiği bir düzen sağlaması gerektiğini savunurlar” (www.tr.wikipedia.org).

Üçüncü neden ise, birçok grubun anarşizmin temel tezlerine sahip olmamalarına rağmen, kendilerini anarşist olarak nitelendirmeleridir. “Bu neden kendi içerisinde de tartışmaya ayrılmış durumdadır; kimi anarşistler, kuramsal olarak

anarşist olmayan grupların anarşist ismini kullanmasına engel olunması gerektiğini, çünkü bu grupların davranışları ile anarşist harekete zarar verdiklerini savunurken, kimi anarşistler ise kimsenin anarşizmi tekeline alamayacağını bu nedenle kim isterse kendisini anarşist olarak adlandırabileceğini savunmaktadırlar” (RICHARDS, 1999:14). Yukarıda verilen mutualizm örneği ile burada bahsedilen konu aynı gibi görülmektedir. Oysa burada bahsedilen, herhangi bir anarşist teze sahip olmayan ancak anarşizmin sempatik özelliğinden yararlanma durumudur.

Dördüncü neden ise, anarşizmin birçok farklı kelime ile eşanlamlı olarak kullanılması ve ideolojik olarak bağlantılı olmadığı birçok farklı akım ile ilişkilendirilmesidir. Özellikle de terörizm, sosyalizm, nihilizm ve komünizm ile anarşizmin ilişkilendirilmesi hem adı geçen akımlara hem de anarşizme zarar vermektedir. Zira bu akımların belli başlı ortak özellikleri olmasına rağmen dayandıkları temel tezler birbirinden oldukça farklıdır.

Beşinci neden ise, anarşizmin taban tabana zıt olan düşünce akımları ile yan yana getirilmesidir. Buna en iyi örneklerden biri, anarko-kapitalizmdir. Basit tanımlamayla kapitalizm karşıtlığı olan anarko-kapitalizm, içerik olarak çok değişik bir düşüncedir. Özel mülkiyetin belli koşullarda meşru olabileceğini ve buna bağlı olarak toplumsal kurumların ve toplumsal yasaların bu meşruluğu korumak adına var olması gerektiğini savunmaktadır. Bu savunu ise anarşizme taban tabana zıt durumdadır.

Altıncı neden ise, anarşizmin şiddet ile iç içe olmasıdır. Anarşizmin şiddet ile birlikte anılmasının en önemli nedeni, anarşist düşünürlerin bir kısmının şiddeti vazgeçilmez bir araç olarak görmesidir. Özellikle Rus kökenli düşünürler, düzenin başka şekilde değiştirilemeyeceğini savunmaktadır. Bu durum ise, anarşizmin diğer akımlara göre daha geçimsiz ve kan dökmeye meyilli olduğu düşüncesinin doğmasına neden olmuştur. Her ne kadar anarşizmin temelinde şiddet yatsa da burada ki şiddet, otoriteye karşı bir şiddettir. “Bakunin (1814–1876) ve Neçayev (1847 – 1882) gibi düşünürler, anarşizmde yönetim ve otoriteyi yıkacak tek yolun şiddet ve yıkım olduğunu belirtmişlerdir. Bunun ispatı olarak, Kropotkin (1842–1921) belki bir oç alma noktasında tartışabilecek olan, devletin halka karşı

uyguladığı şiddet türünden savaş, işkence, idam gibi durumlara karşı yanıt olarak anarşist şiddeti tanımlamaktadır.” (ARVICH, 2003:103).

Görüldüğü gibi anarşizmin tam olarak idrak edilmemesinin birçok nedeni vardır. Çünkü anarşizm ciddi olarak çok geniş ve bir o kadar da esnek bir düşünsel akımdır. Buda anarşizmin hem tanımsal hem de teorik olarak yanlış yorumlanmasına neden olmuştur.

2. ANARŞİZM KURAMLARI VE TEMEL DAYANAKLARI

Anarşist kuramların oluşturulmasında şüphesiz ki bir takım kavramlar etkili olmuştur. Özgürlük, otorite, federalizm, eşitlik ve adalet, mülkiyet, devlet, din vb kavramlar eşliğinde oluşturulan anarşist kuramları anlamak için öncelikle bahsedilen kavramları bilmek gerekmektedir. Çünkü bu kavramlar aynı zamanda birer anarşist kuramı temsil etmektedir. Örneğin Proudhon’un ifade ettiği gibi: ‘ mülkiyet hırsızlıktır’ ya da Bakunin’in değımiyle (1814-1876) ‘her türden devlet yapılanması tiranlıktır’ gibi. Burada bilinmesi gereken en önemli nokta kavramların birbirleriyle olan ilişkileridir. Zira bu kavramlar anarşist kuramlar açısından birbirleriyle bağlantılıdır. Kavramların temel dayanağı ise; ‘özgürlük’ kavramıdır. Bu nedenden ötürü, ele alınması gereken ilk kavram ve kuram özgürlüktür. Çünkü diğer bütün kavramlar özgürlük kavramı etrafında şekillenmektedir.

2.1. Özgürlük

Sözlükteki anlamıyla özgürlük; herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumunu ifade eder. “İyi bir sosyal düzende özgürlük(serbestlik=hürriyet), ‘sine qua non’ (olmazsa olmaz) bir ilkedir” (AKTAN, 1996:6). Ancak özgürlük kavramı, insanın gelişimi ya da Bakunin’in deyimini ile ‘insanın insanileşmesi’ ile gerçekleştirilebilecek bir amaç olarak anarşist kuramların temelinde bulunur.

Anarşizm için her yetişkin insan metafizik anlamda özgürdür veya nasıl davranacaklarını seçme yeteneğine sahip olmaları anlamında özgür bir iradeye ve akıl yürütme kapasitesine sahiptirler. Ne yapması gerektiğini belirleme, bilgi sahibi

olma, güdüleri üzerinde dŖnme, sonuçlarını önceden kestirip ilkeleri eleŖtirme gibi anlamlarıyla bir insan sorumluluk alma hakkına sahiptir. Sorumlu bir kiŖinin de kendi yasalarını kendisinin belirlediği iddia edildiğinde, onun özerk olduğu sonucuna varılabilir. zerk insan da baŖkasnn istediği Ŗeyleri de yapabilir, ancak bunu bir baŖkas istediği için değil kendisi öyle yapmayı istediği için yapar.

AnarŖist dŖnrlere, dŖncelerini aıkladken sürekli olarak ideallerinin temelini özgürlüğü yerleŖtirir ve bu ideali gerekleŖtirmek üzere gereken diğer kavramları, merkeze koydukları özgürlük kavramıyla iliŖkilendirmeye baŖlarlar. zgrlk kavramı bu silsile içinde zorunlu olarak eŖitlik, adalet, anti-doktrinizm ve anti- otoriterizm gibi bir dizi kavramı bünyesinde toplar. Birçok araŖtırmacnn anarŖizmi incelerken otorite karŖıtlđını ya da daha basit bir ifadeyle devlet karŖıtlđını anarŖist dŖncenin ana özelliği olarak göstermeleri aslında tam anlamıyla doğru bir saptama değildir. Çünkü anarŖizm, özgürlük dŖncesi çerçevesinde otoriteye ve onun meŖru hali olan devlete karŖıdır.

AnarŖist kuramda, “ geleceğin toplumu nasıl bir toplum olmalıdır? sorusuna verilen ilk cevap ‘ zgr bir toplum olmalıdır’ olmuŖtur” (GOLDMAN, 2006:68). AnarŖistlerin zgrlk kavramına verdikleri bu büyük öneme rağmen, yine anarŖistler tarafından, kavramın açık bir tanmlamas yapılamamıŖtır. Bunun en büyük nedeni ise, kavramının tüm akımlarda önemli bir yer edinmesi ve kavramı tanımlayan dŖnrlerin birbirini etkilemesidir. Buna rağmen Bakunin’in (2006:96) Ŗu sözleri farklılıklar olmasına rağmen aslında anarŖist dŖnrlerin özgürlük kavramına yaklaŖımlarnn bir zeti niteliğindedir;

“ben özgürlük derken, kelimenin gerçek anlamını hak eden tek özgürlüğü kast ederim; herkesin gizli bir yetenek biçiminde sahip olduğu her türlü maddi, entelektüel ve ahlaki gücün tam geliŖmesiyle ortaya çıkan, bizim kendi doğa yasalarmz tarafından izilmiŖ olanlardan baŖka sınırlama tanımayan zgrlğ.”

Ayrıca zgrlk konusunda Rudolf Rucker’in yaklaŖımı da (2000:30) Bakunin’in tanımı gibi bizlere anarŖistlerin özgürlük anlayıŖını özetler niteliktedir;

“ özgürlük, sürekli olarak genişleme ve türlü türlü yollarla daha geniş çevreleri etkileme olduğundan, kesin bir kavram değil yalnızca göreceli bir kavramdır. Anarşistler için, özgürlük soyut felsefi bir tanım değil, her insanın kendisine doğa tarafından bağışlanan tüm güçleri, kapasite ve yetenekleri tam olarak gerçekleştirebilmelerinin ve toplumsal birer değere çevirebilmelerinin hayati maddi imkânıdır.”

Kropotkin ise, insanın özgürlük arayışının ve bunun anarşizm için değerinin ne olduğunu; toplumsal ya da dinsel disipline edici kuvvetlerin anarşizm doğası için ne anlam ifade ettiğini ve bunun insan doğasıyla uyumunu şöyle izah etmeyi dener:

"Şeytancersi ağacının akıntısı pis kokuyor, yılan beni ısırıyor, yalancı beni aldatıyor mu? Bitki, sürüngen ve insan, her üçü de doğanın gereksinimine uyar Olsun! Demek ki ben de, pis kokan bitkiden, zehiriyle öldüren hayvandan ve hayvandan daha zehirli insandan nefret ederek kendi doğamın gereksinimine uyuyorum. Ve bunun için, ne zaten tanımadığım şeytana, ne de yılandan daha çok tiksindiğim yargıca başvurmadan, gerektiği gibi davranacağım. Ben ve benim antipatilerimi paylaşan herkes, doğamızın gereksinimine boyun eğiyoruz. Doğa karşısında hangimizin haklı ve dolayısıyla güçlü olduğunu göreceğiz" (KROPOTKIN, 1999:25).

Yine de anarşistler için, özgürlük, insan doğasının bir sonucu olarak görülmekle ve özgür olmak için insan olarak doğmuş olmaktan başka hiçbir şeye ihtiyaç duyulamayacağını söylemekle birlikte özgürlüğü negatif bir çerçevede değil, “ahlâklı öz-yönetim” anlamında “otoriter” olmayan pozitif bir çerçevede tasarlarlar. Siyaset bilimi ve alt dallarında eserler veren pek çok yazar ve düşünür, genelde, anarşistlerin özgürlüğü negatif anlamda tasarladıklarını düşünse de bu oldukça tartışmalıdır. Çünkü anarşistler, engellenmeyen bir özgürlük isterler (anarşizm bu özelliği herkesin üzerinde mutabık kalabileceği ve en açık özelliklerinden biridir), fakat iyi toplumu, yani insanların doğmakla edindikleri özgürlüğün engellenmediği toplumu insanların diledikleri gibi davrandıkları bir toplum diye tanımlamazlar. Bireyden hareketle oluşan harmoni toplumu olarak tanımlarlar.

Anarşistlerin özgürlüğü bireyden hareket ile tanımlamaya çalışmalarının asıl nedeni ‘genel’ denilen şeyin anarşistler için sadece bir soyutlama olmasıdır. “Anarşistlere göre yönetenlerin bir aracı olan bu tarz soyutlamalar bireysel veya gerçek olan şeyin aslında olmayan bir genel için inkârının bir aracından başka bir şey değildir. Bu nedenle özgürlük bölünemez bir bireysel ve toplumsal hak olarak ele alınmalıdır” (VERLAG, 1992:83).

Bakunin ve Rocker ile birlikte birçok anarşistin vurguladığı, özgürlüğün insan türünün içgüdüsel bir özellik olduğu ve insanın gelişimi ile birlikte özgürlüğün de gelişeceği savı bizi özgürlüğün doğuştan insanda var olduğu ve bunun gerçekleşmesinin toplumsal yaşam yolu ile mümkün olabileceği noktasına götürür. “Bakunin ve Rocker’in özgürlüğü içgüdüsel olarak tanımlaması büyük olasılıkla özgürlüğün vazgeçilmezliğine vurgu yapmak için olabilir. Çünkü Bakunin özgürlüğün ancak toplumsal bir devrimle gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır. Bu nedenle, Bakunin’e göre, bireysel ve toplumsal özgürlük ayrılmaz bir parçadır” (BOSTANOĞLU, 2008:69).

Bu bağlamda Bakunin’e göre, özgürlüğün var olabilmesi, ancak bireyin içinde yaşadığı toplumun onayı ve aynı zamanda o toplumun da özgür olması ile mümkündür. Belki de anarşizmi ütöpik kıldığı iddia edilen savlardan biri de budur. Bakunin’in bu düşüncesinin gerçekleşmesi demek toplumun ileri düzeyde gelişmiş olması demektir. Bu da en azından şimdilik mümkün görünmemektedir.

Kropotkin’in bu konuda ortaya attığı “ ‘sivil toplum örgütleri’ yoluyla özgürlüğün gelişebileceği tezi hem ütöpik olmak suçlamasını bir nebze hafifletecek hem de özgürlüğün sosyal yönüne vurguyu arttıracak farklı bir açılım yaratmaktadır” (KROPOTKIN, 2001:249).

Kropotkin de Bakunin gibi özgür bir toplumun sosyal bir devrim ile gerçekleşebileceğini savunmaktadır. Ancak Bakunin’den farklı bir yaklaşım geliştirerek, “böyle bir sosyal devrimi beklemeden, anarşist ideallerin sosyal yaşam içinde otonom örgütlenmeler yolu ile gerçekleştirilebileceğini de savunmaktadır” (KROPOTKIN, 2001:250). Kropotkin’e göre bu örgütler sivil toplum örgütleridir.

Sivil toplum örgütleri yerine ‘ hükümet dışı örgütlenmeler’ terimi Kropotkin’in yaklaşımını daha iyi açıklamaktadır. O’na göre “ bu kuruluşların en temel özelliği hükümet dışı olmaları ve gönüllülük esasına göre kurulmuş olmalarıdır ve aynı zamanda Kropotkin bu örgütlerin insanda doğal olarak var olan dayanışma duygusunun bir kanıtı olarak da savunmakta ve yaygınlaştırılması gerektiğini önermektedir” (KROPOTKIN, 2001:251).

Kropotkin’in bu tezi aslında Proudhon’dan beri hemen hemen anarşistlerin tamamınca savunulan ‘toplumun mümkün olduğunca bağımsız komünler yoluyla örgütlenmesi’ fikrinin tekrarlanmasıdır.

Anarşistlerin özgürlüğün sağlanması yönündeki temel yaklaşımı şu şekilde özetlenebilir: özgürlük, insanın kendisini geliştirip her alanda daha üstün bir düzeye yükselmesi için insanın bu evrimsel ilerleyişini engelleyecek hür türlü kurumun ve aracın ortadan kaldırılması ve insanlara kendilerini geliştirmeleri için gereken hayati ihtiyaçlarının karşılanması ve boş zamanın yaratılmasıdır. Anarşist düşünürlere göre özgürlük ancak ve ancak adalet yolu ile gerçekleştirilebilir. Bireysel olarak ele alınabilecek özgürlüğün bütün topluma yayılması, ancak bütün toplum üyelerinin benzer şartlara sahip olması ile gerçekleştirilebilir ki bu güçlü bir toplumsal adaleti zorunlu kılmaktadır. O yüzden ele alınması gereken ikinci kuram ve kavram ‘eşitlik ve adalettir.’

2.2. Eşitlik ve Adalet

Eşitlik kavramı, anarşizmde, özgürlüğün sağlanması için zorunlu olarak gerçekleşmesi gereken bir şart olarak ele alınmaktadır. Anarşist düşünceye göre, insanların özgürlüğünü engelleyen egemenlik ilişkileri belirli bir eşitsizlik durumuna işaret eder, bu nedenle insanların özgür olabilmeleri için öncelikle sosyal, ekonomik ve eğitimsel olarak eşit olmaları gerekir. Bunun gerçekleşmesi ise toplumsal adaletin sağlanması ile mümkündür. Toplumsal adalet ise ancak sınıfsız bir topluma geçişle sağlanır. Yani toplumda var olan tüm ayrıcalıkların ortadan kaldırılması ile toplumsal eşitlik ve adalet sağlanır.

Anarşizme göre toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliğin en büyük nedeni devlettir. Çünkü ayrıcalığın temeli devlete dayanır. Devlet, “toplumdaki düzeni sağlayabilmek için, temel değerlerden biri olan doğruluğu bir ilkeye oturtmak durumundadır. Bu ilke siyasi alanda adalet kavramına dönüşmüş ve bu kavram devletin temeline yerleştirilmiştir. Böylelikle toplumsal adaletin kaynağı devlet olarak belirlenmiştir” (BOSTANOĞLU, 2008:77). Ancak anarşist düşünce de durum tam tersine işlemektedir.

Anarşist düşünürlerden Proudhon’a göre “ devlet sadece iktisadi münasebetlerde adaleti sağlamalıdır... Adalet, anlaşma ve birliğin sağlanması için iki tarafın bulunması gerektiği en basit mantıkla kavranabilecek bir gerçektir” (SARICA, 1985:99). Kropotkin’e (1999:125) göre ise adalet “herkes için aynı olmalıdır; sınıflara bölünmüş bugünkü toplumlarda ise, eşitlik duygusunun her an nasıl ayaklar altına alındığına tanık oluyoruz. Adalet duygusunun toplumsal yaşamın her alanına nüfuz edebilmesi, toplumsal eşitliğin pratikte var olması gerekir. Adalet bir tek eşitler toplumun da var olabilir. Zorlama da ancak bu durumda yok olur toplumdandır.”

Felsefi anarşizmin ilk temsilcilerinden biri olan Godwin’e göre önem açısından “insanoğlunun refahı için her şeyden daha önde olan bir şey vardır ki, o da adalettir. Adalet, ihtiyaçlarına ve değerlerine göre başka insanlara yardımcı olmak için elimizden geleni yapmamızı talep eder; kendimizi ve mallarımızı, insanlık adına emaneten elimizde tuttuğumuz şeyler olarak görür. ” (WARD, 2008:56). Bu açıklamalarda da görülmektedir ki Godwin için adalet, fayda kavramı ile uyumaktadır. Ancak Godwin’e göre, “eğer ki yapılan fayda tek bir bireye yarar sağlayıp, diğer bireyler için tehlike arz ederse o zaman o fayda olmaktan çıkar ve toplumda eşitsizliğe yol açar. İşte bu noktada görev kendisini adaletin koruyucusu ve dağıtıcısı olarak gören devlete düşer. Ancak sorunun ortadan kalkması bir yana yeni sorunların ortaya çıkması da tam bu anda başlar” (MAY, 2000:126). Çünkü devlet, gerek anarşist düşünürlere gerekse de birçok sosyalist düşünürlere göre bazı kişi ve zümreleri destekleyen ve bu nedenle de sınıf ayrımına yol açan bir yapıdır. Bu yapı, Kropotkin’in belirttiği; adalet herkes için aynı olmalıdır, anlayışını benimsememiştir.

Devlete göre toplumdaki herkes eşittir ancak bazıları daha da eşittir! Bu sözde eşitlik ise bireysel özgürlüğün önündeki en büyük engeldir.

Anarşizm de ki eşitlik ve adalet anlayışı sadece ekonomik anlamda değildir. Anarşistlere göre ekonomik eşitlik sadece özgürlüğün bir koşuludur. Bu koşul direkt olarak özgürlüğün sonucunu veremez. İnsanın özgürleşmesi, ancak, entelektüel, sosyal ve kültürel alanlarda mümkün olan en son noktaya ulaşım ile sağlanır. Alman anarşist Rucker'e (2000:27) göre:

“ tek başına ekonomik eşitlik kurtuluş değildir. Marksizm ve diğer tüm otorite yanlısı Sosyalizm ekollerinin anlamadığı da budur. Hapishanede, manastırda veya kışlada bile, içerideki herkes aynı ikametgâha, aynı yiyeceğe, aynı üniformaya ve aynı görevlere sahip olduğundan kişi oldukça yüksek derecede bir ekonomik eşitlik bulur. Peru'daki antik İnka devleti ve Paraguay'daki Cizvit devleti her sakinine eşit ekonomik standart getirmişti, ama buna rağmen buralarda en rezilinden despotizm hüküm sürüyordu ve insan, yalnızca kendi hayatı üzerinde kendisinin en ufak bir etkisi olmayan, yüksek bir iradenin otomasyonu haline getirilmişti.”

Bu nedenle toplumsal adalet olmadan bireysel özgürlük olamaz. Anarşist hareketin temel sloganlarından biri olan “birimiz bile özgür değilsek, hepimiz tutsağız” bu anlayışı özetlemektedir. Bu anlayışın önündeki engel ise devlettir. O yüzden ele alınması gereken üçüncü kuram ve kavram devlettir.

2.3. Devlet

Anarşizm düşüncesinin, yönetime ve yönetimin her türlü araçlarına temelden karşı çıktıkları daha önce belirtilmişti. Yönetim'in en belirgin tarafı olan devlet ve iktidara, devletin ve iktidarın, güç kullanma ve düzen sağlama ismi olan, otoriteye karşı çıkış, bunun sonucudur. Anarşistlerin devletsiz, iktidarsız ve otoritesiz bir düzen isteyişlerinin temel sebebi, daha özgür ve baskıya uğramayan insan yaşamının gerçekleştirilmesidir. Çünkü onlara göre, devlet ve otorite var olduğu sürece, insan hiçbir zaman, istediği gibi yaşamayacak ve kalıplar içerisine mahkûm olmaya devam edecektir.

Anarşistlere göre devlet ve otorite, insan yaşamını kanunlar, cezalar, hukuk, polis ve diğer düzenleyici kurallar vasıtasıyla sınırlandırmakta ve özgür düşüncüyü engellemektedir. Devlet olmadan sağlanacak işbirliğine dayalı yaşam, hem insanın isteklerini ve seçimlerini daha özgür yaşamasını sağlayacak, hem de buna bağlı olarak mutlu insanların, daha mutlu ve sorunsuz toplumsal ortamı yaratmasını sağlayacaktır.

Ancak durum anarşistlerin belirttiği gibi olmaktan uzaktır. Çünkü devlet herkesin çıkarlarını gözeten ve kendiliğinden oluşan bir sistemdir. Aristoteles,, kendi yaşadığı dönemde, devletin doğal durumunu yerinde örneklemeler ile gözler önüne sermiştir. Ona göre devlet denilen olgu, “ insanların evlenmesiyle onlardan oluşan ailelerden, ailelerin birleşmesiyle ve büyümesiyle oluşan köylerden meydana gelmiştir ” (ROSEN, 2006:28). Dolayısıyla ilk toplumlar ve topluluklar gibi devletin varlığı da doğal bir durumdur. John Locke ise devleti, “ yasa çıkarma, ölüm cezası veya mülk edinmeye ve mülkün korunmasına dair daha hafif cezai yaptırımlar getirmek, bu yasaları uygulamak ve bütün bunları halkın iyiliği için sistem “ (ROSEN, 2006:83) olarak tanımlamıştır.

Anarşistlere göre, devletsiz bir toplum, daha iyi bir toplumun yatırılması için temel bir şarttır. Çünkü oluşturulması istenen daha iyi toplum, insan özgürlüğüne dayalı bir toplumdur. Devlet ise insan özgürlüğü ile örtüşmemektedir. Daha iyi bir toplum ancak, devletin soyut otoritesinin, din, ceza ve hukuk kuralları ile somut otoriteye dönüşmemesi ile olanaklı olacaktır. Bu durum da, devletin otoritesiz olması anlamına gelmektedir.

Anarşizmin aşırı bireyciliği savunarak ön plana çıkan düşünürlerinden Max Stirner devlet olgusuna ve onun uzantılarına, çok sert biçimde karşı çıkmaktadır. Onun devlete yaklaşımı (STIRNER, 1995:161); “ biz ikimiz, devlet ve ben düşmanız. Egoist olan ben, bu insan topluluğunun iyiliğini düşünmüyorum ve hiçbir şeyi ona feda etmiyorum “ şeklinde olmuştur. Bireysel irade ve bu iradenin özgürlüğü, anarşistlerin temel istekleri içerisinde ilk sırada yer almaktadır. Ancak devletin varlığı, devlet iradesi, soyut irade anlamına gelir ki, bu irade birey iradesinin düşmanıdır. Devlet, yöneten bir irade olduğu sürece yaşayabilir. Zaten otoritenin

olmazsa olmazlığı da bu sebepten kaynaklanmaktadır. Stirner'e göre (1995:176) devletler, " bu güçlerine binaen zor kullanmakta ve yasalara karşı gelen sapkın davranışları bu güç kullanma durumları sayesinde def etmektedirler. Ancak bireylerin böyle bir güç kullanma durumları yoktur. Devletin işleyişi şiddet üzerine kuruludur ve yaptığı şiddet, yasa olarak adlandırılmakta ancak bireylerin, birey iradesine bağlı olarak yaptıkları şiddet ise suç olarak adlandırılmaktadır."

Anarşizmin düşünce babası olan Proudhon sistematik bir şekilde devletin ve otoritenin var olmaması gerekliliğinin sebeplerinin, "aklın egemenliği vahyin egemenliğinin yerine geçtiğinden, sözleşme kavramı devlet kavramının yerini aldığından, tarihsel evrim insanlığı kaçınılmaz şekilde bir sisteme yönlendirdiğinden, ekonomik eleştiri politik kurumların endüstriyel kurumlar içinde kaybolmak zorunda olduğunu gösterdiğinden, korkmadan şu karara varabiliriz ki, devrimci reçete ne doğrudan mevzuat, ne doğrudan yönetim, ne de basitleştirilmiş yönetim olabilir, devrimci reçete devletin olmamasıdır" (GRAHAM, 2007:89). Bu aynı zamanda Proudhon'a göre devletin tanımıdır.

Bakunin'e göre (2007:115) ise devleti, "kendi kendini yönetme yeteneğine sahip olmayan kitlelerin, kendilerini şu ya da bu şekilde yukarıdan dayatılacak akıl ve adaletin hayırlı boyunduruğuna her şart altında boyunlarını uzatmalarını öngören açık bir biçimde teolojik, metafizik ve siyasal düşünce" olarak açıklamıştır.

Devletin zaman içerisinde şekli ve yönetimde çeşitli yaklaşımlarda değişimler olsa da, devlet durumunda anarşistlere göre kölelik ve efendilik durumu baki kalmaktadır. Çünkü köle olmak başkaları adına çalışmaya zorlanmak, efendi olmak ise, başkalarının emeği ile yaşamaktır. Bu durum yüzyıllar boyunca böyle devam etmiştir. Köle orta çağda serfe günümüzde ise ücretli işçiye dönüşmüştür. Sadece isim değişikliğine uğramıştır ancak devlet, duruşunu asla değiştirmemiştir.

Ünlü İtalyan anarşisti Malatesya'ya göre devlet, "kanunları yönetilenlere, yani halka dayatmak için, siyasal gücü elinde tutan bireyler bütünü olup, tahakküm ruhunun ve bazı kişilerin kendini başkalarına zorla kabul ettirmek için kullandığı şiddetin bir sonucu, ayrıcalıkların yaratıcısı ve ürünü, onun doğal savunucusudur"

(RICHARDS, 1999:162). Malatesta devleti kanun yolu ile ele almış ve devletin kaldırılmasıyla diğer ona bağlı tüm kurumların da yok edilmiş olacağını savunmuştur. Ona göre, “ kanunlar koyan ve bu kanunları başkalarına dayatmaya çalışan yönetimlerin ve diğer tüm güçlerin ortadan kaldırılması: dolayısıyla, monarşilerin, cumhuriyetlerin, parlamentoların, orduların, polis gücünün, yargı organlarının ve zorlayıcı güce dayanan tüm kurumların ortadan kaldırılması sağlanmış olacaktır” (RICHARDS, 1999:172).

Yahudi Amerikan anarşistlerinde, Emma Goldman, devletlere ve iktidarlara militarist olmaları açısından yaklaşmış ve insanların, bu otoritelere karşı, cevap vereceği zamanın çok yaklaştığını belirtmiştir. Ona göre insanların, militarist olan devlete karşı cevabı “cinayetlerini kendin işle! Senin savaşlarını kendimizi ve sevdiklerimizi yeterince feda ettik! Sense bu fedakârlıklarımız karşısında bizden, barış zamanında asalaklar ve suçlular yarattın, savaş zamanlarında bizi vahşi birer hayvana çevirdin. Kardeşlerimizde ayırıp dünyayı insan mezbahasına döndürdün. Hayır, senin cinayetlerini işlemeyeceğiz ve senin bizden çaldığın topraklar için savaşmayacağız” (GOLDMAN, 2006:13) şeklinde olduğu zaman devletin sonunun geleceğini belirtmiştir.

Devlet gibi birçok örgütlenmeye karşın anarşistlerin neden sürekli devleti kendilerine hedef olarak seçtikleri de bir o kadar önemlidir. Onlara göre devlet bir örgütlenmedir ancak bu örgütlenmeyi diğer tüm örgütlenmelerden ayıran temel iki nokta vardır. Bunlar ilki, kendisine katılmayı seçenlerin değil, tüm nüfusun sadakatini talep etmesi ikincisi ise, bu sadakati kabul ettirmek için zorlayıcı güç kullanması. Bu da ne şekilde olursa olsun tüm yönetimler ve devletler kötüdür düşüncesini ortaya atmaktadır. Zaten anarşistlerin devlet düşüncesinin temelinde de bu yatmaktadır.

2.4. Din

Anarşistler mevcut toplumsal yapı içinde en katı haliyle bir dogma etrafında oluşmuş kurum olarak dini görürler. Anarşistlere göre bütün sosyal kurumlar gibi dinin de ortaya çıkışı insanın kendi gelişiminin aşamasına işaret eder. Bakunin'e göre, insanın ilkel dönemlerinde ortaya çıkan din, insanın doğaya karşı acizliğinin bir ürünüdür. Bakunin'e göre(2000:26) “tanrıları, yarı tanrıları, peygamberleri, Mesihleri ve azizleri ile tüm dinleri yaratan, henüz tam olarak gelişmemiş ve yeteneklerine tam olarak sahip olamamış insanın saf hayal gücüdür.”

Anarşistler toplumdaki bütün otoriter kurumlara karşı olumsuz tavır içinde olmuşlardır. Bu tür kurumların başında gelen din ise, Hıristiyan anarşistler dışında bütün anarşistler tarafından, insanın inkârının bir özeti olarak görülmüştür. Anarşistlere göre, “insanüstü olan her şey içeriğinde insanın inkârını da barındırmaktadır. Bu kurumların olumsuz işlevlerinden biri ise insan toplumlarının üretimlerinin insanüstü yapılar tarafından yaratıldığını empoze etmeye çalışmalarıdır” (CEVİZCİ, 2003:377).

Aslında anarşistlerden önce de din düşüncesine karşı çıkanlar olmuştur. Ancak bu karşı duruş beraberinde dinin gelişimine katkı sağlamıştır. Çünkü anarşistlere göre 1789'a kadar din, sadece üzerinde tartışılan, düzeltilmeye çalışılan ve düşmandan çok yardımcı bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür. Oysa anarşistler Proudhon'la başlayarak dine ve Tanrıya düşmanlığı esas alır, dine hücum edilmesi gerektiğini söylerler ve felsefenin din ile mücadele etmesi gerektiğini düşünürler. Çünkü Proudhon göre, “tanrı eğer varsa esas itibarıyla doğamıza düşmandır, tanrı kötüdür. Tanrı fikrine, karşı çıkmak Ona karşı tavır almak, varlığını inkâr etmek değil, onunla savaşmaktır” (CROWDER, 1999:117).

Anarşistler dine toplumsal bir kurum olarak yaklaşır, onun tarihsel gelişimini açıklamaya çalışırken, kendileri için önemli olan noktayı da ortaya koyarlar. Anarşistlere göre dinin, tarihsel süreç içerisindeki değişimi, belirli bir andan itibaren toplumların bağımsız dinamikleri ile gerçekleşmemiştir. Din, egemenler tarafından, insanları yönetmedeki büyük fonksiyonu farkına varılarak kullanılmaya başlanmıştır.

Bu ise yönetenler ile din adamlarının ittifakı sonucunu doğurmuştur. Dinin bir egemenlik aracı olarak kullanılmasını kolaylaştıran ise, dinin insanüstü karakteriyle insanı etkilemesidir. Ancak Bakunin'e göre (2000:27) “ her kim insanüstü bir karakterden bahsederse, o bizzat bu karakterden esinlendiğini söyleyen, elçilerden, Mesihlerden, peygamberlerden, papazlardan ve yasa koruyucularından da söz etmek zorundadır ve bunlar, bir kez, kutsallığın yeryüzündeki temsilcileri, insanları kurtuluşa gidecek yolda yönetecek tanrı tarafından seçilmiş kutsal eğitimler olarak kabul edildiler mi, zorunlu olarak, hemen mutlak iktidarın uygulayıcısı haline gelirler. Bu andan itibaren, bütün insanlar, onlara sorgusuz sualsiz itaat ile yükümlüdürler; çünkü kutsal akıl karşısında insan aklı, Tanrı adaleti karşısında yeryüzünün adaleti bir hiçtir. Tanrının kölesi olan insan, kilise ve devletinde kölesi olmak zorundadır, yeter ki devlet kilise tarafından kutsanmış olsun.”

Bakunin'in vurguladığı bu düşünce sonucunda din ile devlet, egemenlerin insanları yönetebilmek için kullandıkları en önemli iki araç durumuna gelmiştir. Tarih içinde ortaya çıkan tüm devletler bir dine sahiptir. Dinsiz bir devlet olmamıştır ve olamazda. Bu nedenle “zamanında devrimci karakterlere sahip olan ve bu özelliklerinden dolayı eski sistem ile birlikte o sistemin bir parçası olan dine de karşı çıkan sınıflar iktidarı ele geçirdikleri zaman, dinin iktidar için kaçınılmaz gerekliliğini anlamış ve bu nedenle dinde kısmi yenilikler yaparak, ama işlevini aynen koruyarak, dinin yeni modern savunucuları olmuştur. Bakunin'e göre ortaya çıkan bu yeni oluşumun adı ‘ Doktriner Deizm’ dir” (ARIKLI, 1975:108).

Anarşistlere göre, dine duyulan inancın halk arasında bu denli egemen olması gayet doğal bir durumdur. Çünkü halk, hükümetlerin sistematik çalışmalarıyla cehalet içinde tutulmaya devam edilmektedir. Gücü elinde bulunduran kesim, gücünü sabitlemek ve daha ileriye taşıyabilmek için halkı sadece çalışmaya zorlamaktadır. Düşünen, sorgulayan ve karşı çıkan herkes, gücü elinde bulunduran için potansiyel bir tehlikedir. Bu tehlikeyi bertaraf etmek için ise en mükemmel çözüm dindir. Bu yüzden anarşistlere göre bu özelliğiyle din, mücadele edilmesi gereken kötülüklerinin başında gelmektedir.

Anarşistlerin din karşısındaki tutumları oldukça nettir; “eğer Tanrı varsa, insan köledir; insan özgür olabilir ve olmak zorundaysa, o zaman tanrı yoktur” (BAKUNIN, 2000:28). Bu düşünce anarşizmi doğal olarak ateizm noktasına ulaştırır. Ancak bazı anarşistler dini inançlarını fikirlerinin temeline koyarlar; buna en güzel örnek Tolstoy’un ortaya attığı, Hıristiyan anarşizmi ya da diğer bir ifadeyle dinsel anarşizmdir. Tolstoy’a göre, “İncil, kişinin bütün insanlarla barış içinde yaşamasını öğretiyordu. Buna göre insan kötülüğe direnmelidir. Hükümetler, yasalar, ordular, hayatı ve mülkiyeti korumak için gösterilen bütün çabalar ahlak dışıdır. Tanrının krallığı sizin içinizdedir ve size ancak aklın ilahi ışığı rehberlik edebilir. Bu nedenle hükümetler hem gereksiz hem zararlıdır” (MARSHALL, 2003:133-134). Buradan hareketle Tolstoy İncil’in mesajını ciddiye alarak, gerçek bir Hıristiyan’ın devlete karşı çıkması gerektiği sonucuna çıkmaktadır. Bu düşüncelerinde ötürü Tolstoy önce kiliseyi sonra devleti reddetti ve görüşleri yüzünden Rus Ortodoks Kilise’sinden aferez edilmiştir.

Anarşistlere göre, “Tanrı var olan tanımı itibariyle efendidir ve bu tanım gereği insan özgürlüğünün engelleyicisidir. Sadece bu bile din düşüncesine karşı anarşistlerin olumsuz tavır takınmalarının sebebi olarak ele alınabilir. Çünkü efendi, her kim olursa olsun ve kendini ne kadar liberal gösterme arzusu taşırırsa taşısın, her zaman efendidir. Onun varlığı, tüm altındakilerin köleliğini zorunlu kılar. Bu nedenle Bakunin’e göre Tanrı, ‘ dünyayı yaşanmaz kılan bütün saçmalıkların kaynağıdır” (ARIKLI, 1975:112).

Anarşistlere göre din tek başına bugünlere gelmemiştir. Gerek eski çağdaki toplumlara gerekse de günümüz toplumlarına bakıldığı zaman dinin en büyük yardımcısının devlet olduğu görülmektedir. Bu nedenle anarşistler dogmanın en katı hali olarak dini görürken, insan özgürlüğünü engelleyici otoriter sosyal kurumların en katı hali olarak da devleti görmektedirler. Bu iki kurum egemenler sınıflar tarafından kullanılarak, egemenlik koruyucusu olarak kullanılmaktadır.

2.5. Mülkiyet

Mülkiyet konusu sadece anarşizmde tartışılan bir olgu değildir. Tarihin ilk evrelerinden günümüze kadar birçok düşünür bu konu üzerinde çalışmalarda bulunmuş, saptamalar yapmış ve bu saptamalar birçok siyasi akımın temel tezlerini oluşturmuştur.

Proudhon'a kadar mülkiyet, anarşizm içinde sağlam temellere dayanmıyordu. Çünkü o zamana kadar birçok anarşist düşünür Aristoteles'in ve Locke'nin mülkiyet anlayışını benimsiyordu. Aristoteles'e göre mülkiyet, "ortaklaşa olmalıdır ancak düzenlenmesi devlete bırakılmalıdır. Çünkü gerçek adaleti ancak devlet sağlayabilir. Böylece mülkiyet insanlar arasında bir fark oluşturmaz" (CAMUS, 1994:61). Oysa anarşist düşüncede eşitsizliğin en büyük sebebi devlettir. Buna rağmen birçok anarşist düşünür Aristoteles'in mülkiyet anlayışını benimsemiştir. Diğer mülkiyet anlayışı ise Locke'ye aittir. Aydınlanma çağı filozoflarından olan Locke, Proudhon'a yakın bir mülkiyet anlayışına sahiptir. Ancak yine de keskin bir mülkiyet anlayışı yoktur. Locke'ye göre, mülkiyet "insanın çalışıp, emeğini katarak elde ettiği bir kavram olarak tanımlamaktır. Yani mülkiyet, insanın çalışarak yarattığı bir değerdir ve mülkiyet edinme, insana doğa tarafından verilmiş bir haktır" (ŞAYLAN, 1981:32). Nitekim Locke, "mülkiyeti, doğal hukukun kutsal haklar kategorisine sokmuştur ve bu hakkın meşruluğunu emeğe dayandırmıştır. Locke, insanın kazandığı bu hakkın miras olarak babadan oğula da geçmesi gerektiğini söyler. Bu da ancak yaptırımlarla sağlanmalıdır. Yani Locke, Aristoteles gibi keskin olmasa da bir otoriteye vurgu yapmakta ve mülkiyeti koruma görevini vurgu yaptığı otoriteye vermektedir" (ŞAYLAN, 1981:33). Bu iki görüş eşliğinde oluşturulan anarşist mülkiyet anlayışı Proudhon'la birlikte yeni bir hal almıştır.

Proudhon "Mülkiyet Nedir?" adlı çalışmasında mülkiyetle ilgili olarak kendi döneminde ve daha önceki dönemlerde ortaya atılan birçok görüşü ele almış ve kendince genel bir sonuca ulaşmıştır. Proudhon'a göre mülkiyet, " bir insanın bir şeyden yararlanmak hakkından çok başkalarını bu şeyden menetmek hakkıdır. Mülkiyet başkalarını yoksun etmek hakkıdır" (CEVİZCİ, 2003:375). Proudhon, mülkiyetin toplumun intiharı olduğunu ileri sürer ancak bireysel mülk edinme

hakkını da reddetmez. Proudhon aynı zamanda kolektif mülkiyet anlayışını da benimser. Proudhon'un mülkiyet anlayışı ilk bakışta paradoksal görünür. Bir yandan kolektif mülkiyeti savunan, diğer yandan kolektif mülkiyete karşı bireysel mülkiyeti savunan biri olarak karşımıza çıkar. Ancak Proudhon'un mülkiyet anlayışı oldukça basit bir ilkeye dayanır: eşitliği sağlayacak kadar kolektif mülkiyet, insanın bireysel özgürlüğünü sağlayacak kadar kısmi bireysel mülkiyet. Bu düşüncesiyle bir bakıma komünistlere de ilham kaynağı olan Proudhon aslında mülkiyet konusunda komünistlere karşı bir tavır içerisindeydi.

Proudhon, “ insanın çalışmak ve yaşamını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu ev, toprak ve aletler üzerinde etkin denetime sahip olma hakkını onaylıyordu; hatta bunu özgürlüğün zorunlu bir temeli olarak görüyordu ve komünistlere yönelttiği başlıca eleştiri bu hakkı ortadan kaldırmak istemleriydi” (WOODCOCK, 1998:120). Proudhon, komünizmin eşitsizliğe olanak sağladığını düşünmekteydi. Proudhon'a göre, mülkiyetin sadece kolektif yanına vurgu yapmak, bireysel özgürlüğü yok etmek anlamına gelir. Aynı şekilde mülkiyetin bireysel yanına vurgu yapmakta sınıfsal ayrıma neden olmaktadır.

Proudhon toplumsal dönüşümde yani mülksüzleştirme aşamasında devrimden çok ahlaki tutumların etkisine daha çok önem verir. “Mülk sahiplerinin kendi istekleriyle mülklerini kamulaştırması, toplumsal dönüşümü daha yararlı hale getirecektir. Bu yönüyle de komünist anlayıştan ayrılan Proudhon, bireylerin ahlaki gelişmişliği arttıkça çatışmaların yerine rıza göstermeler alacaktır” demektedir (WOODCOCK, 1998, 121).

Proudhon'dan farklı olarak ardından gelen diğer iki önemli anarşist düşünür, bakunin ve Kropotkin, tam bir toplumsal mülkiyeti savunur. Onlara göre toplumsal mülkiyet komün esasına göre örgütlenmelidir; bu yolla bireylerin mülkiyet üzerindeki tercihleri de kolaylaştırılabilecektir.

Bakunin'e göre, toprak toplumun ortak mülkiyetidir. Ona göre, “devletin baskıcı organları yok edildikten sonra tüm özel mülkiyet tapuları, senetleri yok sayılacaktır. Anarşist eylemin önderleri, toplumu gönüllü ortak çaba ilkesine

dayandırarak yeniden örgütlendirmek için öne atılacaklar. Toplum, toprağın, tüm araç gereçlerinin ve üretim araçlarının sahibi olacak. Sonra bunlar verimli kullanma yükümlülüğü altına sokan bir sözleşmeyle, kişilere ve derneklere kiralanacak. Yerel dernekler, yavaş yavaş birleşerek Avrupa'yı ve sonunda tüm dünyayı kapsayınca dek, daha büyük dernekler oluşturacaklar” (DOLGOFF, 1986:101).

Kropotkin de Bakuninci bir mülkiyet anlayışına sahipti. Kropotkin'e göre, “bilimsel keşif ve icatlar dâhil olmak üzere bugün var olan her şey kolektif bir emeğin ürünüdür. Bu nedenle hiç kimsenin bunun bir kısmını mülkiyetine alma hakkını kendisinde görmesi gerçekle uyumsuz bir davranıştır” (DOLGOFF, 1986:104).

Mülkiyet konusu anarşist düşüncede çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü anarşistler, kapitalizmin temel unsurlarından biri olan mülkiyeti ortadan kaldırmanın, kapitalist sistemi ortadan kaldırmakla aynı anlama geleceği tezini savunmaktaydılar.

3. Anarşizmin Nihai Hedefleri

Anarşist düşüncenin sıklıkla hesaplaşması gereken soru, modern toplumların genel bir doğrusu ve kabulü haline gelmiş olan “devlet”in yerine neyin kurulacağı sorusudur. Anarşist düşüncede bazıları için, bireysel ve toplumsal yaşantının devamı açısından, örgütlü siyasî otoritenin, yani devletin yerine neyin geçirileceğine dair teklif ettikleri şey “federalizm”dir. Ancak bu federalizmin bugün siyasi literatürde yer alan tanımından bazı farkları vardır. Buna göre; “federalizm, toplumsal hayat alanında, bir yandan bireylerin ve küçük grupların kendi hayatlarının tanzimine yönelik karar verme otoritelerinin toplumsal bağlamı etkilemesi ve öte yandan bu kararların alındığı toplumsal bağlamın da onları etkilemesi arasındaki dengesinin kabulü sonucu ortaya çıkar. Kararların yürütülmesi, küçük bir grup tarafından gerçekleştirilebilir ise de bu, o grubun kendisinin karar alma yetkisi olduğu anlamına gelmez. Kısacası anarşist projenin özünde, insanların toplum içerisinde adil biçimde yaşayabilmelerine imkân tanıyan, iyi bir doğaya sahip oldukları varsayımı yatmaktadır” (TOKU, 2005:334-335).

Öte yandan, bütün devletsel tehditlerin toptan ortadan kaldırılması, kuşkusuz, insan ilişkilerinde gitgide artan karmaşıklığı hesaba katmayan tarih dışı bir görüştür. Ama aklın a priori yadsıdığı saçma bir görüş olmadığı da açıktır. Kendisini toplumdan tamamen soyutlamadığı ve dünyadan el çekmediği takdirde, insanın başkalarına ihtiyacı olduğu da yadsınamayacak bir gerçektir.

Anarşistler hem emeğin kurtuluşunun hem de çalışmadan kurtulmanın savunucusudurlar. Ön planda insanı tatmin etmeyen, insana huzur ve rahatlık sağlamayan, ama yapılması zorunlu işlerin hakça bölüştürülmesi, makineleri kullanıma sokarak çalışma süresinin kısaltılması, çalışmanın insancillaştırılması, işçileri değişik malların üretiminde istihdam ederek becerilerinin tek bir ürünle sınırlanmasının önlenmesi ve kafa emeği ile kol emeği arasındaki ayrımın kaldırılması talepleri bulunur.

Anarşist düşünürlerim iktisadi sorunlara makro ve mikro ölçekli verdikleri cevaplar hem çok boyutlu hem de çeşitlidir. Bu düşünürler ekonomiye ilişkin her cevabın toplumun her kesiminin dâhil edilmesi gereken süreçler olduğunu söyler. Ekonomik dönüşüm, değişim ve gelişimler “çok boyutlu ele alınmalı ve tabanı demokratik bir yapıya kavuşturulmuş sendikaların, siyasal grupların ve toplumun dışına itilmiş, sosyal durumları elverişsiz grupların yanı sıra öteki toplumsal grupların ve toplulukların katkısıyla gerçekleştirilmelidir. Ekonominin dönüştürülmesi, toplumsal organizasyon yapısının ve siyasal-sosyal yapının yanı sıra insanlar arası somut ilişkilerin de dönüştürülmesiyle birlikte yürümelidir” (CANTZEN, 2000:156).

Ekonomik dönüşüm ve karşılaşılan sorunlar için çözüm süreçlerinde katılımın ve demokrasinin, “âdemimerkeziyetçi bir özyönetime ulaşınca kadar yaygınlaştırılması gerekmektedir. Esasında bu ne yerleşik işçi örgütlerinden ne de geleneksel işçi partilerinden umulacak işlerdendir” (CANTZEN, 2000:164). Çünkü bu durum sadece bu iki örgüt tipi ile ulaşılabilecek bir nokta değildir. Ekonomik alandaki “özgürlükçü/anarşist perspektifler iki noktada ele alınırlar ve bu iki noktaya ulaşabilmek gerçekte bireye/öz yönetim sahibi kimseye de olabildiğince yakın olmak anlamına gelmektedir. Birincisi kapitalizmin dışına çıkma ve üretimin kooperatifçi bir yapıyla yeniden kurulması; ikincisi, tahakkümcü-kapitalist ya da devletçi

sosyalist üretim tarzlarının adım adım yapısal dönüşüme uğratılması anlamında toplumsallaştırılması” (CANTZEN, 2000:170).

Modern toplumların politik bir doğru olarak kendisini temsil ettiğinden çok daha fazla anlamlar yüklediği “ilerleme” kavramına anarşistlerin bakışı bazı orijinallikler taşır. İlerlemeyi sadece üretim gücünün gelişmesine bakarak belirlemezler; “ilerleme kıstası bireysel ve sosyal özgürleşim süreçlerinin gelişmişlik düzeyidir; dolayısıyla da kendi yaşamlarını kendileri belirlemiş bireylerin topluluğu, bu bireylerin sosyal entegrasyonu da kastedilmektedir” (DEAN, 2000:154). Sanayi devriminin sonuçları üzerine tartışan anarşistlerde ise, tecrübe etmek zorunda kaldıkları bu yeni durum nedeniyle, bireylerin belli amaçlarla ve ilkelerle belli bir topluluk içinde yaşama ve çalışma birliktelikleri oluşturmaları yönündeki talep iyice ön plana çıkacaktır. “Artık çok sıklıkla işitilen ‘sosyal çöküntü’ kavramını, toplumun bireylerinin adsızlaşıp kimliğini yitirmesini, giderek de geleneksel sosyal yapıların çözülüp dağılmasını anarşistler gittikçe artan bürokratlaşmanın, toplumun merkezileştirilip devletleştirilmesinin ve insanların kapitalist ekonominin gereklerine hiç sakınca görülmeden boyun eğdirilmelerinin sonucu olarak değerlendirirler” (HEYWOOD, 2006:235).

II. BÖLÜM

EKOLOJİ

1. EKOLOJİNİN TANIM VE TARİHÇESİ

Ekoloji, canlıların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen bilim dalıdır. “Yakın yıllara kadar biyolojinin bir dalı olarak; bitki ve hayvanların çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen ekoloji, 1970’lerden bu yana çevre sorunlarının giderek önem kazanması sonucu genişlemiş ve insan-doğa ilişkilerini de içermeye başlamıştır” (GÜVENÇ, 1984:69).

“Ekoloji terimini ilk kez kullanan Alman biyolog Ernst Haeckel, onun Yunanca hane ve ev anlamına gelen ‘oikos’ sözcüğü ile bilim, düzenli veya mantıklı söz anlamına gelen ‘logos’ sözcüklerinden türetmiştir” (GÖRMEZ, 1997:7).

Ekoloji kavramı insan ekolojisini de kapsayan bütüncül bir kavramdır. “Ekoloji, doğadaki, ekolojik çarkları daha iyi anlamının bilimidir, birbirleri ile çatışan, birbirlerini yiyerek yaşamını sürdüren organizmaları göz ardı etmez. Dolayısıyla, öz bilince sahip olan insanlığı, köpek-çocuk örneğine indirgeyip anti-hümanist bir düşüncenin ağlarına takmaz. Ekoloji bilimi, yağmuru ve bulutu, suyu ve ateşi, toprağı ve ağacı, acıyı ve sevinci, ölümü ve yaşamı; yani doğanın tüm döngülerini diyalektik bir çerçevede algılamanın ve algılamanın ötesinde bu farkındalıkla eyleme geçmenin bilimidir” (ŞAHİN, 2005:32).

Birbirinden farklı yöntemler kullanılarak, “canlılar ve çevreleri arasındaki ilişkileri inceleyen birkaç farklı grup biyolog tarafından ortaya konan ekoloji yönelimli araştırmalar ortaya çıktığında, tek bir çatı altında toplanamayacak şekilde dağınık, farklı doğa tasarımlarına sahip, ancak ilk hedefleri doğal ilişkilerin incelenmesi olacak biçimde şekillenmiştir” (KIŞLALIOĞLU, BERKES, 1995:63). Bunlardan “1983 yılında fizyolog J.S. Burdon Sanderson, İngiliz Bilim Derneği’nde yaptığı bir konuşmada, ilk defa ekolojinin, fizyoloji ve morfoloji ile birlikte biyolojinin bir alt dalı olduğunu ve bu üç dal içinde ekolojinin en ilgi çekici alan

olduğunu dile getirmiştir” (KIŞLALIOĞLU, BERKES, 1995:65). Bu konuşmanın öncesinde ise, “ Karl Semper’in, günümüz ekoloji biliminin temel kavramlarından olan besin zinciri kavramı, 1881’de yayınlanan ‘Doğal Varoluş Koşulları Tarafından Etkilenen Hayvan Yaşamı(Animal Life as Affected by the Natural Condition of Existence) isimli kitabında geliştirdiği görülür. Hayvan ekolojisi alanında öncü olarak kabul edilen bu kitapta, Semper, avcılarının sayısının avlardan çok daha az olması gerektiği düşüncesini ortaya koymuştur” (KIŞLALIOĞLU, BERKES, 1995:67). Bitki ekolojisi alanında araştırmalar yapan “ Roscoe Pound ve Fredericke E. Clements ise, inceleme yapılan bölgedeki bitki örtüsünün genel karakteristik özelliğinin gözlemlenerek ortaya çıkarılamayacağını fark ettikten sonra yeni bir yöntem arayışına yönelmişlerdir. Clements’in 1905 yılında yazdığı, yeni metodolojiyi tanımlayan ‘Ekolojinin Araştırma Yöntemleri’ isimli kitabının yayınlanması, ekolojinin bilim dünyasında kabulünün başlangıcı olarak görülebilir” (KIŞLALIOĞLU, BERKES, 1995:73).

Her ne kadar 1900’lü yıllarda gelişmiş olsa da ekolojinin tarihini çok eskilere kadar götürmek mümkündür. Doğaya güdümlü halde yaşayan ilk insan grupları, “doğanın kurallarını günlük yaşamlarının bir parçası olarak görmüşler ve bu bilgileri kuşaklar boyu, ağız yoluyla birbirlerine aktarmışlar. Bir görüşe göre bu geleneksel ekoloji bilgilerinin, bilimsel bir nitelik kazanmaları ancak yazıya aktarılmalarıyla mümkün olabilmiştir. İşte bilimsel ekolojinin başlangıç aşaması olarak tanımlayacağımız bu aşama eski Yunanlılara kadar gitmektedir. Aristo’nun hocası olan ve M.Ö. 300 yıllarında yaşamış olan Teofrostus’tan kalan yazılar, ekolojik tema taşıyan en eski yazılar arasındadır” (ÇEPEL, 2003:16). Ancak eski Yunanlılardan sonra, uzun süre yapılmayan ekolojik çalışmalar, “Rönesans’tan sonra tekrar ortaya çıkmıştır. Taksonomi (biyolojik sınıflandırma) biliminin babası sayılan Linnaeus’un 1790 tarihlerinde bitkilerin büyüyebilmelerine ilişkin çevrenin etkisini inceleyen yazıları, Reamur’un 1742’de karıncalar üzerindeki gözlemleri, Malthus’un 1798’de insan popülasyonları ile ilgili analizleri” (ODUM, 1983:32) , ekoloji biliminin tarihi hareketleri arasında sayılmaktadır.

Bu çalışmalar ekolojinin bilim olarak belirmesinde etkili olmakla beraber, ekoloji biliminin kabul edilmesi asıl olarak, “Darwin’in geliştirdiği adaptasyon ile doğal ayıklanma teorisinin 1940’lı yıllarda genetik bilimindeki gelişmelerle birlikte yeniden saygınlık kazanması ve Darwinizm ile genetiğin sentezinin tüm bilim alanlarında etkin olmaya başlamasıyla mümkün olmuştur” (BOWLER, 2001:123). Bilim dünyasında “Darwinizmin yeniden önem kazanması, her türün çevresinin yarattığı baskılarla şekillendiği varsayımı, organizma ve çevresi arasındaki hassas ve yakın ilgiye işaret etmiştir” (BOŞGELMEZ, 2000:34). Özellikle 1960’lı yıllarda, çevre sorunlarına ilginin artması ve insanın bizzat doğaya bir tehdit olarak algılanmasıyla birlikte, ekoloji bilimi günümüz dünyasındaki saygınlığını kazanmıştır. Çevre sorunlarının toplumsal yaşamı etkilemeye başladığı ve bu sorunlara işaret eden hareketlerin belirlediği bu dönemde, ekoloji bilimi, incelemelerine insan ve onun yarattığı etkileri de dahil etmeye başlamıştır. Bu bağlamda, insanın da dâhil edildiği ‘insan ekolojisi’ ekolojinin bir yan dalı olarak geliştirilmiştir. Böylece ekoloji bilimi, insan-doğa ilişkisi ile yakından ilişkili bir söylem alanında kendisine yer açmıştır.

2. EKOLOJİNİN TEMEL İLKELERİ

Ekolojiyi diğer bilim dallarından ayıran en önemli özellik, canlı varlıkların buldukları ve yaşadıkları ortam ile çevresindeki cansız ortam arasındaki ilişkileri “bütüncü” bir yöntem ile inceleyen bir bilim dalı olmasıdır. Buda insan merkezci düşüncenin reddi anlamına gelir. Kışlalıoğlu ve Berkes’ e göre (2009:20–27), bu bütüncül yöntem 10 temel ilke ile şekillenmiştir. Bu ilkeler kısaca şu şekildedir:

a) Doğanın Bütünlüğü İlkesi: Hayvanı, bitkisi, canlı ve cansız tüm varlıklarıyla doğa bir bütündür ve yaşam için birbirleriyle etkileşim ve dayanışma içindedir.

b) Doğanın Sınırlılığı İlkesi: Her ne kadar doğanın kendini yenileyebilme yeteneği varsa da çoğalan nüfusu ve kirlilikleri taşıma kapasitesi sınırlıdır ve doğa sonsuz değildir.

c) Doğanın Özdenetim İlkesi: Ekosistemler, özdenetim(oto organizasyon) ve geri beslenme işlemleriyle bütünlüklerini ve yaşamlarını kendi sınırı içinde korumaya yönelirler.

d) Doğanın Çeşitliliği İlkesi: canlılar arasındaki çeşitlilik her biri birbirine bağımlı bir sistem içinde yaşamın sürekliliğini sağlar.

e) Doğada Hiçbir Şey Yok Olmaz İlkesi: Bu ilke termodinamik yasasına dayanır ve var olan her maddenin ve enerjinin bir şekilden başka bir şekle dönüşecek fakat hiçbir yolla yok olmayacaktır.

f) Doğaya Karşı Elde Edilen Her Başarının Bir Bedeli Vardır İlkesi: İkinci termodinamik yasası olan bu ilkeye göre her enerji dönüşümünde enerjinin bir kısmı iş yapamayacak kadar dağınık bir şekle girer.

g) Doğanın Geri Tepmesi İlkesi: fizikteki her etkinin bir tepkisi olduğu gerçeğinden hareketle, doğa yapılan müdahalelere karşı koyma gücüne sahiptir.

h) En Uygun Çözümü Doğa Bulmuştur İlkesi: Her canlı milyonlarca yıl süren evrim sonucunda en uygun şeklini almıştır ve bu doğanın temel yasasıdır.

i) Kültürel Evrim ve Geleneksel Ekolojiye Saygı İlkesi: Evrim sonucunda son haline gelmiş olan insan, biyolojik evrim sonucunda kültürü yaratmıştır ve bu da bir ekolojik uyumdur.

j) Doğa İle Birlikte Gitmek İlkesi: Doğanın kendi içersinde meydana getirdiği ekolojik döngülerini, mevsimlerini göz önünde bulundurmak gerekir.”

Yukarıdaki ilkeler birbirleriyle ilişkilidir. Çünkü doğa kendi kendini denetleyen bir bütündür. İnsanın ileriye görmeden, bilinçsizce çevresinde yaptığı değişiklikler, bu bütünün çeşitli dengelerini bozmaktadır. Oysa doğaya aykırı değil, doğayla birlikte ya da doğanın suyuna gitmek bütün için en yararlı yoldur.

3. EKOSİSTEM

Ekoloji, başlangıç aşamasında, hayvan ve bitki türlerinin çevreleriyle olan ilişkileri üzerine çalışırken, dönemin bilimsel geleneğine paralel olarak indirgemeci bir yöntem belirlemiştir. “Ancak bu yaklaşım, bilimde Darwinizm ile genetiğin sentezinin ortaya çıkışına paralel olarak ekosistem kavramının belirmesi ile değişmiş, ekoloji bilimi sadece indirgemeci yaklaşımı değil, bütünsel yaklaşımı, yani holizmi de araç kutusuna eklemiştir” (BOWLER, 2001:122).

Bütüncül yaklaşımın ekoloji biliminin yöntemini oluşturması, ekosistemin ortaya çıkışı ile bağlantılıdır. “1927 yılında İngiliz Ekolog Elton, ‘Hayvan Ekolojisi’ isimli kitabında canlıları tek tek değil, aralarındaki beslenme ilişkilerine göre tür grupları biçiminde ele alarak, ekosistem kavramına giden yolu bulmuştur” (BROWN, 1996:65).

Ekolojinin asıl inceleme biçimi olan ekosistem, “belli bir alanda yaşayan birbirleri ile sürekli etkileşim içinde olan canlılarla, bunların cansız çevrelerinin oluşturduğu bir bütündür” (BROWN, 1996:66). Ekosistemin belirli bir doğal sınırı yoktur. “Pratikte, bir sulak alan, bir ırmak, bir göl, bir su havzası ve ya bir koru genellikle bir ekosistem birimi olarak algılanır. Canlı öğelerini, bitkiler mikro organizmalar ve hayvanlar oluşturur; cansız öğeler ise, inorganik ve organik maddelerdir. Bu canlı ve cansız öğeler üç temel işlev ile birbirlerine bağlanırlar. Bunlar enerji akışı, kimyasal madde döngüleri ve popülasyon denetimidir. Bu üç işlev çeşitli değişikliklere maruz kalabilir. Sistem bazı değişikliklere uyum sağlayabilirken, bazılarını uyarlayamayıp çökebilir. Bunun nedeni ise bütünü oluşturan yapıların birbirinden bağımsız hareket etmesidir” (DURSCHMIED, 2005:33).

Bu çerçevede bakıldığında ekosistemin, organizmacı gelenek ile bilimsel indirgemeciliği bağdaştırdığını ileri sürmek mümkündür. Bu kavram, ekoloji hareketine, hem yarı tinsel bir boyut katmış hem de bilimsel bir saygınlık kazandırmıştır. Ekosistem kavramı, geniş anlamıyla toplumu, biyoloji devresi ile birleştiren bir kavramsal anahtar olmuştur.

4. İNSAN VE TOPLUM ANLAYIŞINDAKİ DEĞİŞİMLER

Aydınlanma birey ve toplum hakkındaki pek çok anlayışı değiştirmiştir. Bu değişim ilk olarak bireyde başlamıştır. Birey organik toplum anlayışında keskin bir hiyerarşiye tabii tutulmamıştır. Çünkü organik toplum anlayışında farklılıkların birliği vardır. Sanayi devrimine kadar bu farklılıklar ciddi boyutlara ulaşmamıştır. Sanayi devriminin ortaya çıkmasıyla birlikte insan, tabiatın denetimini üstlenen bir varlık haline gelirken, üretim aracına dönüşmüştür.

Araçlar amaç haline geldikçe amaçlar makinelere indirgenmiş ve insan bu makinelerin kontrolüne girmiştir. İnsan diğer canlılardan farklı olarak, doğanın tahakkümünden çıkmak isterken daha büyük bir tahakküm altına girmiştir. Bu tahakküm adı teknolojidir. Toplum da insan da oluşan bu değişime ayak uydurmuş ve giderek teknokratlaşmıştır. Marx bu durumu, “ insanların doğaya müdahalesinin önce kendi var oluş koşullarını iyileştirmek amacıyla olduğu, daha sonra alet ve araçlarla sürdürdüğü, durumun giderek bu amaçla birlikte yabancılaşmaya ve bireyin yok oluşuna kadar gittiği şeklinde özetlemektedir” (FOSTER, 2002:35).

Sanayi devrimi sonrasında özellikle Avrupa ve Amerika’da gelişen ağır sanayi ve hızlanan üretim yalnızca mevcut toplumsal kurumları ve sistemi geliştirmekle kalmayarak, zamanla hayatın bütün aşamalarına yayılmıştır. Sanayi devrimi öncesi dönemde doğum sancıları yaşayan kapitalizm, bu dönemde tam anlamıyla egemen olmaya başlamıştır. Kapitalist sistemin olgunlaşması, insanın doğaya bakışı ve yaklaşımında yeni bir aşamaya geçilmesine yol açmıştır. “Kapitalist sistemin temellerinin dayandığı sermaye merkezli üretim ve bu üretimin artmasına dair yönelimin insanların zihniyetinde yarattığı köklü değişimden, insanların doğaya yönelik yaklaşımlarının etkilenmesi de kaçınılmazdı. Kapitalist yaklaşım, doğayı ekonomik yönelimli bir yaklaşımla değerlendirmekteydi. Artık doğa ekonomik değeri olan bir tüketim malzemesiydi” (ŞAHİN, 2005:44). 20. yüzyıla kadar devam eden bu yaklaşım insanların doğayı kendi ihtiyaçlarını tatmin etmek için değerlendirilmesi gereken kaynaklar olarak görmesine yol açmıştır.

Gittikçe artan nüfus ve kentleşme olguları, yeni bir yaşam biçimini de beraberinde getirmiştir. “Batı insanının büyük bir kısmı toprağa olan bağımlılığında çıkıp yepyeni bir düzene ayak basmış ve özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan gelişmeler insanların ve toplumların zihniyetinde köklü değişimlere yol açmıştır. Makineleşmenin de etkisiyle daha da güçlenen bu yeni zihniyetle birlikte insanlar ve buna bağlı olarak toplumlar doğaya yabancılaşmaya başlamıştır. Zamanla insan ve makinenin arasındaki yakınlaşma, modern insanın zihninde bilinçli ve bilinçsiz şekillerde makinelerin gücünün tanrısal erk ile özdeşleştirilmesi sonucunu doğurmuştur” (CROSPY, 2004:36).

Batı medeniyeti bu dönemde bir yandan ekonomik bir yandan da teknolojik alanlarda ileriye giderken, dünyanın diğer bölümleri bu ilerlemenin sancılarını yaşamaya başlamışlardır. Bu ilerlemeye ayak uyduramayan ülkelerin önünde batıya kaynak ve pazar sağlamak ya da direnmeye çalışarak gelişmelerin altında ezilmekten başka seçenek kalmamıştır. “Dönemin sömürgeci yaklaşımı bu gelişmeyi ilahi bir hak olarak kendinde görmüştür. Bu dönemde pozitif bilimler de irdelenmeye başlanan ekolojiye ilişkin ilk tanımların bile sömürgeci politik görüşleri ifade eden öncü türler, üst bitki formlar, krallıklar, egemenlikler gibi kelimeler içermiş olması ilginç bir noktadır” (CROSPY, 2004:38).

Bu gelişmeler eşliğinde insanların ve toplumların doğaya karşı hissettiği egemenlik duygusu beraberinde birçok ekolojik sorun getirmiştir. Doğa artık insan toplumlarının kontrolü altında yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır. Bu durum en kötü yanlarından biri ise, bu yok oluşun insan yaşamını da etkilemeye başlamasıdır.

5. DEVLET ANLAYIŞINDA DEĞİŞİMLER

Bilimsel devrimle açılan dönemde ortaya çıkan sonuçlardan birisi de devlet düşüncesinde ortaya çıkan dönüşümdür.” İşbölümü ve uzmanlaşmanın zorunlu sonuçlarından birisi kitle üretimi ise, diğer de John Locke’nin dediği gibi mülkiyetin koruyucusu olan devletin yeniden örgütlenmesidir. Bu örgütlenme her şeyi kapsayan, hantal ve totaliter bir yapıya dönüşmüştür” (KOVEL, 2005:69).

Yeni oluşan bu devlet yapısı (ulus-devlet ya da modern devlet) ortaçağınkinden tamamen ayrı siyasi örgütlenmenin görünümü ve ifadesidir. Yeni yapı, feodalitenin çöküşü ve kilisenin etkisini kaybetmeye başlamasıyla oluşmaya başlamıştır. Oluşmaya başlayan bu yeni yapı, “dağınık ve çatışan otoriteler arasında bölünmüş olan insanları, ülke ve millet kavramları etrafında toplayan bir kuruluştur. İşlevleriyle bu yapı, o zamana kadarki yapılanmalardan farklı bir siyasi bütünleşme ve örgütlenme görünümü sunar ve modernliğin siyasal biçimini temsil etmeye başlamıştır” (TOURANIE, 2002:155).

“Ekonomik anlayışların sonucu artan zenginlik ve buna bağlı olarak hem içte hem de dışta korunma ihtiyacının zorunluluğuyla kurumlaşan devletin oluşmasında, merkantilizmin önemi büyüktür. Merkantilizm, bir ülkenin zenginliğini ve gücünü o ülkenin sahip olduğu altın ve gümüş stoğuna bağlar. Zaten merkantilizmin hâkim olduğu 17. Yüzyılda toplumların en büyük sorunu, sahip oldukları zenginliği korumaktır” (DUVEL, 2005:71). Bunun içinse yeni bir yapılanma gerekiyordu. Çünkü sadece güçlü yapılanmaların ayakta kalabileceğine inanılıyordu. “Yeni oluşan devlet yapılanması, doğal zenginliklerden yararlanılmasını sağlayan faaliyetlerin geliştirilmesi, tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçişin sağlanması, sermayenin temini ve oluşan zenginliğin içte ve dışta korunması gibi önemli görevler üstlenmeye başlamıştır” (TOURANIE, 2002:156).

Dönemin önemli düşünürlerinden Hobbes (2004:127) “rekabet, güvensizlik ve herkesten üstün olma tutkusunun insanları sürekli olarak birbirleriyle savaşa iteceğini, bu bağlamda insanın doğal yapısı ve doğal eğilimleri göz önünde tutulduğunda kendi aralarında anlaşma ve doğal yasa kurallarına uymalarının mümkün olmadığını, dolayısıyla da insanlara boyun eğdirici, gözle görünen, elle tutulan, korkutan, cezalandıran ve karşı konamayan bir gücün, bir otoritenin varlığının zorunlu olduğunu savunmuştur.” Böylece Hobbes, insanları, modern devleti ve onun gayri şahsi ilişkilerini kurmaya çağırmıştır.

Hobbes, modern merkezi devletin fikri temellerini oluştururken, “devleti yalnızca yarar fonksiyonuna indirgeyerek, feodal dönemdeki kutsal devlet inancını kırmıştır. Böylece bireysel güvenliğe hizmet etme zorunluluğundan yola çıkarak,

egemen kişinin iktidarını mutlak kılarak ulus devlet anlayışının temelini atmıştır” (ÜNDER, 1996:60).

Hobbes’ten sonra, özellikle John Locke ve J.J. Rousseau’nun başını çekiği bir takım düşünür, ulus-devlet anlayışını, insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı ve çıkarları koruyacak olan otoritenin oluşum sebebi olarak görürler. Buna rağmen anarşizm ilk öncülerinden olan ve felsefi anarşizmin kurucusu olan William Godwin’e kadar düşünürler devlet ile ilgili somut bir adım atmamışlardır. Yeni oluşan ulus-devletin başta doğaya ve buna bağlı olarak da insanlara dönüşümsüz zararlar veren bir yapı olduğunu dile getiren Godwin, acil olarak bu yapının ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuş ve bu düşünce etrafında oluşan eylemlere öncülük etmiştir.

Ancak bu süreçte devlet var oluşunu meşru kılacak her türlü aracı kullanmış, toplumsal hizmet aracı olmaktan ziyade toplumsal amaç haline gelmiş ve egemenlerin egemenliklerini sürdürmesi için hazırlanmış bir yapı halini almıştır. Godwin’le başlayan saldırılar, giderek şiddetlenmiş ancak devletin doğa ve insan üzerinde ki etkisi de bi o kadar artmaya başlamıştır. Günümüzde gelinen nokta ise içler acısıdır.

Bookchin’e göre (1994:226) “doğal yaşamı ve insan hak ve özgürlüklerini koruma adına oluşan devlet bugün doğal yaşamı yok etmiş ve insan hak ve özgürlüklerini kısıtlama ve hatta yok etme görevini üstlenmiştir.” Yine Bookchin’e göre (1994:226-227) “ nükleer silahları ve santralleri yaymak, temiz hava ve suyu kirletmek, böcek ilaçları ve katkı maddelerini sınırlamamak, sokaklardaki ve ana caddelerdeki trafik izdihamını içinden çıkılmaz hale getirmek, kentleri fiziksel olarak bozmak, hayvan türlerini insan kıyımına karşı savunmasız bırakma, radyoaktif atıkların doğaya geçişini kolaylaştırma, yabanıl yaşam alanlarını ve yabanıllığı bozmak, bu süreç içerisinde devletin gerek müdahaleleriyle gerekse bu sorunlar karşısında ekonomik, siyasi sebeplerle pasif kalması dolayısıyla ortaya çıkan olumsuzlukların yalnızca çok küçük bir bölümüdür.” Çünkü yapısı gereği devlet, kendi var oluşunu devam ettirebilmek adına bunlara göz yumuyordu.

Bugünün gelinen nokta ise, gücün yaratmış olduğu tahribat ve yok ediş, dünyanın giderek tükenmesine yol açmıştır. Ancak devletler yine de bu tükenişe sınırlama getirmemektedir çünkü hâkimiyetlerini bu yolla pekiştirmektedirler.

6. SANAYİ DEVRİMİ VE BUNA BAĞLI OLARAK KENTLEŞME

İlk insandan bu yana, doğal dengede, çeşitli insan faaliyetleri sonucunda bir takım bozulmalar yaşanmıştır. Fakat problemin çevre sorunlarını nitelik ve nicelik olarak aşan ve ekolojik problemler olarak adlandırdığımız sürece gelmesinde bilimsel devrim ve onun lojistik desteğini alan endüstrileşme kavramı çok önemli bir faktördür.

Endüstrileşmenin bilimsel devrim dışında ve öncesinde pek çok sebebi olmakla birlikte, endüstrileşme kavramı, asıl karakterini bilimsel devrime borçludur. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıldaki endüstriyel gelişmenin ilk safhaları bilimsel devrime ihtiyaç göstermeden de meydana gelebilirdi, fakat fazla ileri gidemezdi. “Baş döndüren bilimsel gelişimin sonucunda meydana gelen endüstri devrimi ile beşeri güç ve ustalık makinelerle, canlı güç kaynakları buhar makinesi gibi cansız güç kaynaklarıyla ve geleneksel olarak kullanılan hammaddeler yeni, daha bereketli hammaddelerle yer değiştirmiş ve fabrika gibi çalışmanın nezaret altındaki birimlerde örgütlendiği yapılar ortaya çıkmıştır” (PONTING, 2000:48). Bu fikri ve teknik yenilikler, verimlilikte benzeri görülmemiş kazançları mümkün kılmış ve daha düşük maliyeti sağlayan araçlar, ekonomik büyümeyi harekete geçirmiştir. Daha az maliyetle daha çok üretmek amacına kurgulanmış olan teknolojik gelişme ve endüstrileşme, insan-doğa ilişkilerinde, ekonominin temel belirleyici olmasına sebebiyet vermiştir.

Dolayısıyla da günümüzdeki anlamıyla ekolojik sorunların ortaya çıkışı, endüstrileşme ile başlamıştır diyebiliriz. Çünkü “ insan, ilk defa endüstri devrimi ile o ana kadarki en büyük maddi bolluğu yakalamış ve bu durumun bedelsiz olarak addedilen doğayı maksimum kullanımla elde edildiğini anlayınca da, sömürüyü sistemleştirmiştir. Horkheimer bu durumu, endüstrinin ve insanlığın başarısının gerçekte sömürünün azgınlaşması olarak belirtmektedir” (TEKELİ, 2000:19).

Endüstriyel bakış açısında büyümeyi sağlamak için daha fazla üretilmeli, daha fazla üretim için de daha fazla tüketilmelidir. İnsanlar ne kadar tüketirse ve bir ürünün ömrü ne kadar kısa olursa o kadar iyidir. Mesele, tüketici için dayanıklı mallar üretmekten çok dayanıklı tüketici üretmektir. “Tüketim olgusu sistemin devamını sağlayacak olan en önemli amaçtır ve sözde tüketicinin yönettiği iddia edilen sistemde toplum, sınırsız bir şekilde bu eyleme sevk edilir. Dayanaksız üretim ve tüketim modellerini geliştirmeye yönlendirilmiş modern bilim ve teknolojinin yardımıyla ortaya çıkan kullanıp atma ekonomisi, endüstrinin gideceği yolda ona büyük bir desteği sağlar” (KAYIR, 2003:12).

Hızlı endüstrileşme uğruna kaynakların tükenmesi günümüzde en önemli sorun alanlarından biridir. “Bu bağlamda, bazı hammaddeler ve madenler önümüzdeki birkaç on yıl içersine tükenecek hale gelmiştir. Yine hava, su ve toprak gibi bol kaynaklar, hâlihazırdaki üretim süreci sebebiyle sermaye konumuna girmek üzeredir. Bunun dışında, tarım topraklarının hızla yok olması ve endüstri atıkları büyük bir çevre kirliliği yaratmaktadır. Türlerin yok olması ise, insan türünü de aynı akıbetin beklediğinin önemli bir kanıtıdır. Diğer yandan, endüstri sektörünün "sürekli büyüme" kavramına olan mecburiyeti toplumun sürekli olarak tüketime mobilize edilmesi durumunu ortaya çıkarmakta, bu da, bilerek ya da bilmeyerek tüm insanların seçimlerinde ekolojik bilinçten yoksun olarak hareket etmelerine ve "en az, en çok kirlüten kadar" soruna katkı sağlamalarına sebep olmaktadır. Yine mevcut kâr amaçlı politikalar, nükleer silah gibi, ekonomik olarak kârı yüksek, fakat, ekolojik olarak dünyanın sonunu hazırlayan bir ürünün toplum tarafından kabulünü sağlamaktadır” (PONTING, 2000:56).

Endüstrileşmenin etkili alanlardan biri de kuşkusuz şehir yapılanmalarıdır. Kol gücüne dayalı çalışmanın yerini alan makineleşme beraberinde işsizliği de getirmiştir. İnsanlar uzun yıllar çalıştıkları topraklarını terk ederek kendilerine yeni iş alanı bulmaya yönelmişlerdir. Buda kırdan kente bilinçsiz ve systemsiz bir göçe neden olmuştur. Böylelikle endüstrileşme kentleşme olgusunu meydana getirmiştir.

Kent sayısının ve kentlerde yaşayan insan sayısının artması olarak tanımlanabilecek kentleşme olgusu, endüstrileşme ve teknolojik gelişmenin ortaya

çıkardığı ve hem mekansal hem de toplumsal olarak şekil verdiği yapılardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. “Batı’da endüstri devrimi ile birlikte tarımsal yapının çözülmesi, kırsal kesimdeki büyük kitleleri kentlere doğru harekete geçirmiştir. Kentler, hızla artan endüstri üretiminin yarattığı geniş iş olanakları sayesinde, işgücü açısından birer çekim merkezi niteliği kazanırken, diğer taraftan da bilimsel ve teknolojik gelişmelerle tarımın görece olarak modernleşmesi ve daha fazla sayıda kentli nüfusu besleyebilecek bir üretim kapasitesine ulaşması, kentlerin giderek büyümesine, nüfusun kentlerde yoğunlaşmasına imkân vermiştir” (KAPLAN, 1997:101). Bu bağlamda, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yarattığı olanaklar kentleşme kavramının bugünkü şeklini almasını sağlamıştır denilebilir.

“Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ve imkânların getirdiği koşullar nedeniyle, şehirlerin nüfusunun büyüme oranı, dünya nüfusunun artış oranının iki katıdır. Burada kentleşme sadece büyük kentlerde endüstri ve nüfus yoğunlaşması süreci olarak değil, modern toplumlardaki genel gelişmenin önemli bir parçası olarak belirtilmelidir. Bu genel gelişmelerde, bilimsel ve teknolojik gücün insanları kırdan kente çekmesi çok büyük bir etkidir. Zira bu kolaylaştırıcı etmenler kalabalık bir nüfusun kentlere akınını sağlamış ve böylece ileride pek çok çevresel soruna sebep olacak nüfus yığılması başlamıştır” (KAPLAN, 1997:102).

Kentlerin uygarlıkla olan bağlantısı ve bir zamanlar insanın özgürleştiği yerler olduğu gerçeği yadsınmamakla beraber, günümüz için hızlı ve çarpık kentleşmenin yarattığı sorunlar önemli boyutlara ulaşmıştır. Bugün, uygarlığı tehdit eden temel gelişmelerin kentleşme sürecinin kendisi olduğuna ilişkin düşünceler yazılıp çizilmeye başlanmıştır. Özellikle “az gelişmiş olan ülkelerde, hızlı nüfus artışına paralel olarak ortaya çıkan kentleşme olgusu, kırsalın besleyemediği nüfusun kentlere akması sonucu oluşmakta ve kentin göç edenlerin ihtiyaçlarına cevap verememesi kentlerin önemli bir sorun alanı haline gelmesine sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda yoğun işsizliğin baş gösterdiği kentlerde, işgücü marjinal mesleklere kaymakta ve kapkaç, gasp gibi olaylar her gün duyduğumuz ve artık kente özgü bir suç olarak algıladığımız bir durum haline gelmektedir” (JENNI, 2005:46).

Endüstrileşmiş dünyadaki zenginliğin giderek artmasına karşın kentler, genellikle kentsel yaşama özgü çevre sorunlarının yoğun biçimde yaşandığı bölgeler haline gelmiştir. Özellikle, “yerleşim amacıyla tarım topraklarına yapılan müdahale, kırsal bölgelerin ve tabii kaynak açısından zengin yerlerin konut ve benzeri amaçlarla bozulması kentleşmenin, özellikle de çarpık kentleşmenin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar olarak karşımıza çıkmaktadır” (ÜSTDİKEN, 2007:88). Yine insanın yapay, çoğu zaman betonla çevrelenmiş, doğadan uzak yaşamasının başta ruh sağlığı olmak üzere, insan psikolojisi üzerinde de pek çok olumsuz etkisi vardır.

7. EKONOMİK DÜŞÜNCEDE Kİ DEĞİŞİMLER

Bilimsel devrimlerin en önemli sonucunun sanayileşme sürecini başlatması olduğunu söylemek yanlış bir düşünce olmaz. Teknolojik gelişme ve sanayileşmenin daha az maliyetle daha çok üretmek amacına hizmet etmek için kurgulanmasının, doğanın yağmalanmasında önemli bir fonksiyon oluşturduğunu günümüzde herkes kabul etmektedir. Bu noktada ekonomi, insan-doğa ilişkilerinde temel belirleyicilerden biri olmuştur.

“ 18. yüzyılda emek, toprak gibi değerlerin meta olarak kabul edilmeye, endüstri üretim tarzı ile birlikte bunların hızlı biçimde dönüşmeye başladığını ve giderek doğal kaynakların tahribine doğru bir yönelişe tanık oluyoruz. Özellikle yenilenemez kaynakların hızlı biçimde tüketilmesi ekolojik sorunları arttırmıştır” (GÖRMEZ, 1997:31). Ancak şunu da belirtmek gerekir, ekonomik düşüncede en temel dönüşüm, büyümeye yönelik ortaya çıkan değişimlerdir.

Büyüme ve daha fazla kar amacıyla yapılan girişimler, sınırsız kabul edilen doğanın giderek tükenmesine neden olmuştur. “Aydınlatma döneminin ekonomi anlayışının büyüme fikriyle özdeşlenmesi merkantilistlerden (16. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ilk yıllarına kadarki 300 senelik bir dönemi kapsayan Merkantilizm; ticaretle uğraşmak, bir mal satmak anlamına gelmektedir. İthalatı kısıtlayıp, ihracatı teşvik ederek güçlü ve zengin bir devlet inşa etmeyi amaçlayan iktisadî milliyetçiliktir) itibaren şekillenmeye başlamıştır” (KAYIR, 2003:21).

“Merkantillistlere göre zenginliğin kaynağı altın birikimidir. Ülke içinde altını çoğaltmak ve yabancı ülkelerden altın getirmek en önemli zenginlik kaynağıdır. Bu yolla da ticaret dengesini artı değerinde tutmak mümkündür. Ticaretin temel amacı ülkelerin zenginliğidir. Ancak, merkantillistler bir ülkenin zenginleşmesinin başka bir ülkeyi fakirleştireceği gerçeğine dikkat çekmemişlerdir. Hâlbuki bu gerçek, merkantillizmin çöküş noktasını oluşturmuştur” (DESJARDINS, 2006: 102). Bu noktada merkantillizmi eleştiren “fizyokrat düşünce (Laissez faire, laissez passer!□ (Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler!) sloganıyla ortaçağ Avrupası’nda merkantillizmin yerine geçen Fizyokrasi, insan toplumlarının tabii kanunla yönetilmesini savunan akımdır) ilk defa bu çerçevede ekolojinin temellerini atmış olabilir” (ALTUĞ, 1990:28).

Fizyokratlara göre merkantillist düşüncenin temeli olan, her şeyin kaynağı altındır düşüncesi yavaş yavaş yıkılmaya başlamıştır. “Toprak, bir doğal kaynak olarak zenginliğin simgesi haline gelmiştir. Aşırı ticareti fazlasıyla eleştiren fizyokratizm, bugünkü anlamda olmasa bile doğuş dönemi itibariyle, ekolojik düşüncenin temellerini atmıştır” (ALTUĞ, 1990 29). Toprağın değerli olması fizyokratların temel kabullerinden biridir.

Bu düşüncenin ardından “Adam Smith, ‘Milletlerin Zenginliği’ adlı eserinde, fizyokratlara yakın bir görüş sergilemiştir. Zenginlik ‘insan emeği ve doğal kaynaklardır’ demiş ancak bir yerde yanılgıya düşmüştür., zenginliğin temeli saydığı doğal kaynakları sınırsız addetmiştir” (ALTUĞ, 1990:29). Oysaki kaynakların bir sonu vardır, ancak Smith, bu son hiç gelmeyecekmişçesine bir düşünce geliştirmiştir. Bu çerçevede merkantillist düşüncenin etkisi Smith’de de görülmeye başlamıştır.

Smith’in önerdiği bu ekonomik sistemin temellerini 18. yüzyılın en önemli düşünürlerinden biri olan, düşünce hürlüğünü, eylemlerimizi akla göre düzenlemek anlayışını en geniş ölçüde yayan ilk düşünür olduğu için Avrupa’daki aydınlanma ve Akıl Çağ’ının gerçek kurucusu olarak kabul edilen Locke atmıştır. “Locke, bireyin haklarının korunmasıyla ilgili teorisini geliştirirken, önemli olan bireyin zenginliği, mülkiyet sahibi olmaları ve bu mülkiyeti çoğaltmalarıdır, dedi. Bunu sağlamak ise devletin görevidir” (ALTUĞ, 1990:30). Bu anlamda devlet Locke’ye göre, insanlara

servet üretme ve kullanma özgürlüğünü tanıyan bir kurum olmalıdır. Devletin fonksiyonu budur. Serveti geliştirmek kutsal bir görevdir.

“Büyümeye yönelik bu düşünceler ve çabalar, üretimi sürekli kılmayı zorunlu hale getirmiştir. Pazar için yapılan üretimde, tüketim son derece önemli bir alandır. Tüketicinin devamı için ise reklam son derece önemlidir. Reklam faaliyetlerinin tüketicinin devamı için zorunlu olduğu düşünülürse, toplumların tüketime mobilize edilmeleri, hakim ekonomik paradigmayı bir gereği olarak ortaya çıkar” (DESJARDINS, 2006:123).

Günümüzde tüketim, yalnız mal ve hizmetlerin değil, insanın kendisinin meta olarak algılanmasına kadar uzanırken, tüketim maddelerinin gereksiz üretimi, üreticiler için son derece karlı hale gelmiştir. Ayrıca tüketim maddelerinin sadece kar amacıyla üretilmesi, doğal kaynakların sömürülmesine neden olmaktadır. Ki bu sömürü günümüzde vahşi kapitalizm diye adlandırılan dönemim başlamasına neden olmuştur.

III. BÖLÜM

ANARŞİZM VE EKOLOJİ

İnsanlığın doğayı sömürmesi ve hükmü altına alması gerektiği yolundaki temel kavrayış insanın insan üzerindeki tahakkümü ve sömürsünden kaynaklanır. Bu kavrayış erkeğin ataerkil ailede kadını sömürmeye ve hükmü altına almaya başlamasına kadar dayanır. “O zamandan beri toplumsal tahakkümle ortaya çıkan hiyerarşiler, sınıflar, mülkiyet biçimleri ve devletçi kurumlar kavramsal olarak insanlığın doğayla ilişkisine taşındı. Doğa da giderek tıpkı latifundiyalardaki köleler gibi acımasızca sömürülecek bir kaynak, bir nesne, bir hammadde olarak görünmeye başlandı” (BOOKCHIN, 1996:45).

Sanayi devrimi ve buna bağlı olarak değişen ekonomik düşünceyle birlikte ortaya çıkan kapitalizm, hammadde olarak kullanılmaya başlanan doğanın tüm dengesini bozmuş ve canlıların hayatlarını tehdit etmeye başlamıştır. Halbuki binlerce yıldır doğa ve canlılar bu gezegende ekolojik bir denge içinde yaşam sürmüştür. Ancak içlerinde en zeki varlık olduğu kabul edilen insan, zekâsını kullanarak dünyayı istediği şekle sokmuş ve dengedeki düzeni bozmuştur.

Bozulan düzenle birlikte doğanın ciddi biçimde tehlike altında olması bazı bilim insanlarını ve bazı düşünürleri harekete geçirmiştir. Bilim insanları teknolojiyi doğa için kullanmaya başladılar çünkü teknoloji yok ettiğini oluşturabilecek gücü sahiptir. Gelişmiş ülkelerde sanayileşme kaçınılmaz bir olgudur. Ancak bu sanayileşme sürecinde canlıların yok olmasını önleyecek tedbirler alınabilir ve çevreye en az zarar veren sistemler kullanılabilir. İşte bazı bilim insanları bu sistemleri oluşturma çabası içindedir. Bu çaba sadece bilim dünyasına özgü değildir. Birçok düşünür bilimde gerçekleşen bu çabaya destek vermekte ve tahribatı en aza indirgeyebilmek için çeşitli kuramlar ortaya atmışlardır. Bu kuramlardan birisi ve belki de en önemlisi de anarşist felsefedir. Eko-anarşizm olarak adlandırılan bu ekoloji temelli anarşist felsefenin en önemli temsilcisi ise kuşkusuz toplumsal ekoloji hareketinin kurucusu olan Murray BOOKCHIN’dir.

Sosyalist bir gelenekten gelmesine rağmen daha sonraları anarşizmi benimseyen Bookchin, günümüz ekoloji anlayışının da belirlenmesine en büyük katkıyı yapan düşünürlerden biridir. Ekolojik sorunların temelinde tahakküm ve hiyerarşi olduğuna inanan Bookchin, doğanın ve insanlığın kurtuluşunu ekolojik bir toplum düşüncesine bağlamıştır.

1. EKO-ANARŞİZM

Ekolojik krize çözüm olarak anarşist fikirlerin öne sürülmesi, bugünkü anarşizm biçimleri içinde yaygın olan bir tondur. Bu fikirlerin en önemlisi ise kuşkusuz Kropotkin'e kadar uzanan ve zaman içerisinde John Zerzan (ABD'li anarşist), William Morris (İngiliz Ressam ve Yazar), ve Reclus kardeşlerle (Fransalı anarşist ve coğrafyacilar) gelişme gösteren, Murray Bookchin ile sistematik hale getirilen eko-anarşizmdir. Eko-anarşizm, anarşizmin toplumu tahakkümden kurtarma ideali ile ekolojinin insanla doğayı bir bütün kılarak, doğanın insan tarafından araçsallaştırılıp yok edilmesinin önüne geçme çabasıdır.

Bookchin'in vurguladığı gibi klasik anarşizmde ekolojik doğa temalarının kullanılması 1965 yılından sonra olmuştur. Bu süreçte anarşistlerin özgür gelişim, merkezsizleştirme, çok çeşitlilik ve kendiliğindenlik konularındaki ilgileri, ekolojik fikir ve ilgilere de yansımıştır. Buna göre modern devletin dayattığı olgular olan hiyerarşi, merkezileşme, devlet ve refah yoğunlaşması; çeşitliliği, bireylerin gelişimi ve onların toplumlarının oluşmasını doğal olarak engelleyici bir faktör görülmüştür.

Eko-anarşizm, ekolojik krizin nedenlerini egemen sistemlerde aramaktadır. Krizin toplumsal kaynaklarına ilişkin tutarlı bir görüş geliştirerek toplumu yeniden yapılandırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla hem insanın hem de doğanın korunması, geliştirilmesi ve özgürleştirilmesi adına yeniden yapılandırılan toplumun, ekolojik bir toplum olması gerektiğini savunur.

Eko-anarşizmin temel hareket noktası, “toplumla doğayı karşı karşıya getiren sorunların toplum ile doğa arasında ortaya çıkmadığı, toplumsal gelişmenin içinden çıktığı düşüncesidir” (MUTLU, 2006:253).

Doğanın insana hizmet için yaratılmış olduğu ve insanın doğaya hükmetmesi, onu kullanması gerektiği şeklindeki anlayış Fritjof Capra'ya göre, "Ortaçağ boyunca doğa olaylarını açıklamak amacı taşıyan bilgi, aydınlanmayla doğayı dönüştürmek ve ona egemen olmak amacını taşımaya başlamıştır" (HEYWOOD, 1998:272).

Heywood'a göre(1998:272) "Dünya önceleri organik (canlı) gibi algılanıyordu, ancak 17. yy. filozofları onu, bir makine olarak tasvir etmişlerdir. Bilim doğaya, diğer makineler gibi düzeltilebilir, onarılabilir, geliştirilebilir ve hatta yerine yenisi konulabilir bir makine muamelesi yapmıştır."

Klasik Bilim Anlayışı olarak ifade edilen aydınlanma sonrası bilim felsefesi ise, "yönetim düşüncesini etkilemiş ve mevcut yönetim biçimlerini tanımlamak için kullanılan mekanik yönetim anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur" (MUTLU, 2006:246). İşte bu mekanik yönetim anlayışı ya da insan-merkezcilik Capra'ya göre, modern çevre krizlerinin felsefi temelini oluşturur.

Eko-anarşizm savunduğu ekolojik toplumun temelinde insan-merkezci anlayışın zıddı bir anlayış bulunmaktadır. Ancak burada şunu belirtmek gerekir; eko-anarşizme göre, "doğada insan müdahalesinin gerçekleşmediği hiçbir yer olmadığı ya da çok az olduğu ve günümüzde artık doğa, sosyal olarak düzenlenmiş olduğu için, onu bu krizden kurtaracak olan şey, insan-merkezci bakış açısıyla kurgulanmış ve doğayı, ona zarar vermeyecek şekilde düzenleyebilen ekolojik bir toplumdur" (CANTZEN, 2000:268).

Bu ekolojik toplum esasen, "mevcut siyasal-toplumsal-ekonomik sistemin geniş kapsamlı bir eleştirisidir. İnsanın kendisine ve doğaya yabancılaştırılması, insanın da doğanın da üretim süreci içinde birer girdi olarak araçsallaştırılması, nesneleştirilmesi ve bunun tahakküm yoluyla gerçekleştirilmesi hem insanın insanla olan ilişkisini hem de insanın doğayla olan ilişkisini zedelemiştir" (GORZ, 1993:101). Bu bağlamda eko-anarşizmin egemen sistemde karşı çıktığı en önemli olgu hiyerarşidir. Çünkü mevcut bütün yapısal sorunların temelinde hiyerarşik düzen yatmaktadır ve böyle bir toplumda kökten bir değişim yaşanmadığı sürece ne insanın ne de doğanın özgürleşeceği ve gerçek değerinin bilineceği söylenebilir.

Eko-anarşizme göre, hiyerarşiden kasıt, Murray Bookchin'in de açıkça belirttiği gibi "yalnızca sınıfsal, makamsal, ekonomik, politik ve askeri sistemlerin sonuçları demek değil, aynı zamanda bireyler arasındaki, yaşlılarla gençler, erkeklerle kadınlar, bürokratlarla kitleler vb. ilişkilerde bulunun otoriter/tahakkümcü yapılarıdır da" (BOOKCHIN, 1994:81-82). Bu bağlamda, sadece siyasal ya da ekonomik sistemde düzenlemelere gitmek veya değişikliklerde bulunmak, sorunların çözümünde yetersiz kalabilir. Eğer çözüm, sadece sorumlu olduğunu düşündüğümüz kurumları kaldırmakta arar ve buna karşılık içimize işlemiş egemenlik duygusundan kurtulmazsak, "toplumsal adaletsizliği ortadan kaldırmayız, ama toplumsal özgürlüğe ulaşamayız. Sınıfları ve sömürüyü ortadan kaldırmayız, ama hiyerarşi ve tahakküm engellerinden kurtulamayız" (BOOKCHIN, 1994:84).

Çünkü, insanın insan üzerindeki tahakkümü, ekolojik, politik, ekonomik, bürokratik, sosyal adaletsizlik ve diğer toplumsal problemlerin kaynağı olduğundan, bu sorunların birbirinden bağımsız, kısmi çözümleri olamaz.

Anarşistlerin bir kısmı hiyerarşi ve tahakkümden arınmanın yolu olarak, bu durumdan sorumlu tuttukları devleti ortadan kaldırmayı ya da onu toplumsallaştırmayı önermişlerdir. Eko-anarşizmde ise Cantzen'in yorumuna göre, direk devlete yönelik bir tehditten çok, devletli ya da devletsiz, federatif ya da üniter, cumhuriyet ya da krallık ne şekilde olursa olsun hiyerarşiyi barındıran toplumsal organizasyonların tümüne yönelik bir tehdit olmalıdır:

"Kusursuz, eksiksiz bir özgürleşme her türlü, dıştan, yabancı belirlemeyi dışlar ve insanların kendilerini bizzat kendilerinin belirlemelerini olanaklı kılacak yaşama koşullarının sağlanmasını gerektirir. Ama bu amacın üstesinden gelebilmenin tek koşulu, insanların kendi yaşama koşullarını aynı zamanda denetleyebilmelerinden geçer; insanlar hayatlarının birer parçası durumuna gelmiş siyasal kararları ve kurumları etkileyebilmeli, bunları gerektiğinde düzeltebilmeli ve değiştirebilmelidirler. Aynı şey çalışma alanı, üretilen nesnelere için olduğu kadar özel alan için de geçerlidir" (CANTZEN, 2000:59).

Ancak günümüzde devletsiz toplumlar bulunmamaktadır; yalnızca devletsiz topluluklara ya da kabilelere rastlanmaktadır. Dolayısıyla günümüzde eko-anarşizmin, devletin yapılanma biçimi, görevi ve etkileri nedeniyle tehdit oluşturduğu söylenebilir.

Eko-anarşizm, çözüm için sunduğu ekolojik toplumun şu unsurlara sahip olması gerektiğini vurgular:

“1) Otoritenin olmadığı organik bir toplumun oluşturulması,

2) Tahakkümün, sadece ekonomik sömürü olarak değil, tüm biçimleriyle ortadan kaldırılması,

3) Hiyerarşinin, sadece toplumsal sınıflar olarak değil, tüm biçimleriyle ortadan kaldırılması” (MUTLU, 2006:252).

Bu dönüşüm, tepeden ya da devrim yoluyla aniden veya zorla yapılmayacaktır. Böyle bir dönüşüm ancak insanların bilinçlenmesi ve hemen hepsinin bireysel dönüşümleri sayesinde gerçek anlamda hayata geçirilebilir. Zorlamayla yapılacak her dönüşüm, belki doğanın tahrip edilmesinin önüne geçebilir ama doğayla insanın bütünleşmesini, toplumun ve doğanın bütünlüğünün kavranılmasını, çeşitliliğin birliği fikrini ve belki de anarşizm için en önemlisi olan insanın özgürleşmesini olanaksızlaştırır.

Bu doğrultuda eko-anarşizmin ilk yaptığı şey, özgürlüğü yeniden tanımlamak olmuştur. Eko-anarşizme göre;

“Özgürlükle yalnızca eşitsizlerin eşitliği değil, öznellik, teknik, bilim ve etik kavramlarımızın genişlemesi ve aynı zamanda tarihlerinin ve gelişimlerinin farklı aşamaları boyunca sağladıkları anlayışların tanınması kastedilir” (BOOKCHIN, 1994:495).

“Buna göre, benliğin özerkliği ve kendini gerçekleştirme hakkı; aşkın, duygunun canlanması ve beden kısıtsız dışavurumu; duygunun olduğu gibi ifadesi;

insanlar arası ilişkilerin yabancılaşmadan uzaklaşması; komünlerin ve cemaatlerin oluşumu; herkesin yaşam araçlarına özgürce ulaşması; plastik metalar dünyasının ve kariyerlerin reddi; karşılıklı yardım pratiği; becerilerin ve karşı teknolojilerin kazanılması; yaşam ve doğanın dengesine yönelik yeni bir saygı; çalışma etiğinin yerine anlamlı çalışma ve haz alma gibi unsurlar, pratik anlamda özgürlüğün tanımını içine girmiştir” (MUTLU, 2006:253).

İnsanın ve doğanın kurtuluşu ise mutlak bir özgürlüğe bağlıdır; hem bireyin hem de toplumun özgürlüğüne.

Toplumsal dönüşümün gerçekleştirileceği zamana ilişkin ‘gelecekteki bir tarihte’ gibi bir anlayış söz konusu değildir. Yavaş ama kararlı atılacak her adım eko-anarşizmin hiyerarşiden ve tahakkümden arınmış özgür toplumunun oturmasında etkili olacaktır ve buna bugünden itibaren başlamak gerekmektedir.

Gustav Landauer’in devletin ortadan kaldırılması düşüncesine dair söylediği şu söz, eko-anarşizmin mevcut toplumu dönüştürme ideali için de söylenebilir: “Bir masayı devirebilir, bir camı tuzla buz edebilirsiniz, ama devleti böyle tuzla buz edebilecek bir nesne ya da fetiş gibi görenler, düşünmeden, boş konuşmaktadırlar” (CANTZEN, 2000.290).

Bu ifade geleneksel toplum örgütlenmesinin de devletin de yıkılması, dönüştürülmesi zor kurumlar olduğunu kabul etmektedir. Ancak, özellikle eko-anarşizm açısından bunun gerçekleştirilemeyeceğini düşünmemek gerekir. Zira şu anda yaşadığımız toplum, içinde bulunduğumuz büyük krizi atlatmaktan tamamen acizdir. Kurtuluşun da kısmi reformlarla gerçekleştirilemeyeceği açıktır.

Sonuç olarak, “Krizlerimizin belirtilerini, kökenlerini etkilemeden ortadan kaldırmaya çalışan, yeni bir kültür yaratmak zorundayız [...]. Yalnızca toplumsal tahakkümü cisimleştiren kurumları ortadan kaldırmakla yetinmemeli, ruhlarımızın hiyerarşik yöneliminin kökünü kazımaya çalışmalıyız”(BOOKCHIN, 1994:482).

2. EKOLOJİK BİR TOPLUM

İnsanlık çoğu zaman dünyadaki varlığının doğal çevreyle doğrudan ilişki içinde olduğunu unutuyor ve doğaya sadece ihtiyaç giderici bir nesneymişçesine yaklaşıyor. Oysa bu yaklaşım küçük ya da büyük bütün eylemlerimizin doğa üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu gerçeğini değiştirmiyor. Sonuçta kullandığımız elektrik nehirlerin üzerinde kurulan barajlardan, soluduğumuz nefes bitkilerin yapraklarından ve yediğimiz şeyler topraktan geliyor. Ancak insanlık bunları dikkate almadan, nehirleri, bitki örtüsünü, toprağı kısaca doğayı bilinçsizce kullanmaya devam ediyor. Bu da tehlikeli ekolojik sorunlara yol açıyor. Bunun önüne geçmek içinse toplumları ekolojik düşünmeye sevk etmek gerekiyor.

Bookchin'e göre (1994:31) doğa, "cansızdan canlıya ve nihayet toplumsal olana doğru birikerek çoğalan evrimsel süreçtir." Bu tanımdan yola çıkan Bookchin, insanı, "toplum oluşturma becerisiyle ve aslında, bu becerinin altında yatan yeti olarak akli ve istence sahip olmasıyla, hayvan ve bitkilerden ayırır" (PADOVAN, 2002:131). Buda bizi şu sonuca götürmektedir; insanlar toplumları, insan olmayan canlılar ise toplulukları oluşturur. İnsan toplumlarını diğer topluluklardan ayıran en önemli ölçüt ise, kurumsallaşmış topluluklar olmalarıdır.

"İnsanların oluşturduğu kurumsallaşmış topluluklar olarak toplum, doğanın dışında bir oluşum olarak kavranamayacağından, Bookchin, toplumu ikinci doğa olarak formüle eder" (PADOVAN, 2002:134). Ama insanın oluşturduğu bu ikinci doğa, birinci doğaya karşı sanki amansız bir savaş açmış gibidir. Bu savaş çeşitli alanlarda olsa da ortak zarar 'doğanın' ta kendisinedir.

Genel olarak bakıldığında, ekolojik sorunlar, neden ekolojik bir topluma doğru sorusunu cevaplar niteliktedir. "Radyoaktif atıklar; böcek ilaçları, kurşun atıkları, yiyeceklerde, su ve havadaki zehirli ya da potansiyel zehirli binlerce kimyasal madde, neredeyse ulus ölçülerine yükselen kent nüfuslarının belli kent kuşaklarında yoğunlaşması, gürültü yoğunluğu, izdiham, kitlesel yaşam ve kitlesel manipülasyonun yarattığı gerilimler, çöp, atık, artık, endüstriyel atık maddelerinin olağanüstü birikimi, taşıt trafiğine açık kent sokaklarının ve anayolların tıkanması,

eşsiz hammadde kaynaklarının savurganca tahribatı gibi sorunlar ekolojik bir toplumun istenmesinin birer cevabı gibidir” (BOOKCHIN, 1996:40).

Özellikle nükleer kirlenmeler, ozon tabakasının giderek incelmesi, iklim değişimi, genetiği değiştirilmiş ve etkileri bilinmeyen ürünler (Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar) ekolojik sorunların tüm dünyayı ilgilendiren sorunlar olduğunun göstergeleridir.

Peki, Bookchin’in Ekolojik Bir Toplum kuramı, bu ekolojik sorunların temelini neye dayandırmaktadır ve ne tür çözüm önerileri getirmektedir?

“Toplumun indirgenemez sorun alanları yalnızca emek ve sermaye arasındaki çatışmalarda değil; aynı zamanda aile içindeki yaş grupları ve cinsiyet arasında, okullardaki hiyerarşik eğitim tarzında, kent içinde gücün bürokratik gaspında ve toplum içindeki etnik bölünmelerdedir. Son tahlilde, bunlar aileyle başlayan ve en belirgin toplumsal biçimlerine fabrikada, bürokraside ve askeriyede ulaşan hiyerarşik bir emir-komuta zihniyetinin eseridir” (BOOKCHIN, 1996:47). Kısaca, insanlığın doğayı sömürmesi ve hükmü altına alması gerektiği yolundaki temel kavrayış insanın insan üzerindeki tahakkümü ve sömürsünden kaynaklanır. “Neredeyse doğuştan itibaren, aileye, dinsel kurumlara ve okula, bizzat çalışma süreci tarafından hiyerarşiyi kabullenmeye, feragata ve tüm düşüncelerin dayanması gereken öncüller olarak devlet sistemlerine alıştırılmaktayız. Bu öncülleri başımızdan savmadan, tüm ekolojik denge tartışmaları birer aldatmaca olacak ve yarım yamalak kalacaktır” (STAUDENMAIER, 2006).

Ekoloji hareketi, radikal bir biçimde kapsamlı bir devrim fikrine olan ihtiyacı göz önüne almaksızın, sadece kirlenme ve koruma ile ilgili reformlarla, yani sadece çevrecilikte takılıp kaldığı takdirde mevcut doğa ve insan sömürsüne dayalı sistemin temelini oluşturmaktan öteye gitmeyecektir. “Kapitalist sistem içinde bütün insanlar alıcılar ve satıcılar olarak eşittir; herkes serbest piyasa ortamında egemen egodur. Kişiliğin bile alınıp satılan bir nesneye indirgendiği bu giderek daralan toplumsallık dışı ilişkiler kümesinde, toplum üretim için üretim kuralına bağlıdır.

Üretim için üretime dayanan bir toplum, içsel olarak anti-ekolojiktir ve bu çevreci zihniyet değişmedikçe tükenen bir doğa kaçınılmaz sondur” (TAYLOR, 2002:64).

Daha önce bahsedildiği gibi, anarşist düşüncenin oluşumunda olmazsa olmaz ilke özgürlüktür. Özgürlük sadece insan ve diğer canlılar arasında olan bir şey değildir. Özgürlük insanlar arası ve insan ve insan dışı tüm olgular arasında olan ya da anarşist yaklaşımla olması gereken bir şeydir. Ancak özellikle yakın zamanda vahşileşen kapitalist düşünce, bu özgürlük zincirinin halkalarını tek tek kopartmaktadır. Tahakküm altına alınan insan, tahakküm altına alma isteğiyle adeta yanıp tutuşmaktadır. Oysa özgürlüğünü kazanmak yerine başka özgürlükleri yok etmek Proudhon’un ifadesiyle, ‘en büyük tutsaklıktır.’ İnsanlık en büyük tutsaklığı ise, sanayi devriminden sonra doğaya karşı yapmıştır. Doğadan kopan insan, kendine ve toplumuna yabancılaşmaya başlamış ve kendini ve doğayı yok etmeye başlamıştır.

Oysa Bookchin’e göre (1996:54) “bu zihniyet bir an önce değiştirilmelidir. Doğa anarşist düşünceye paralel olarak yeniden yapılandırılmalıdır yani ekolojik bir toplum yaratılmalı; yalnızca arzu edildiği için değil, doğrudan zorunlu olduğu için de.” Böyle bir toplum, “kapitalist teknoloji ve burjuva toplumunun tarihsel gelişiminin özellikleri olan; makineler ve emeğin en ince ayrıntılarına kadar belirlenmesi, kaynakların ve insanların devasa endüstriyel teşebbüsler ve kentsel birimlerde yoğunlaştırılması, yaşamın katmanlara bölünmesi ve bürokratikleştirilmesi, kentin kırdan ayrılması, doğanın ve insanların nesneleştirilmesi şeklindeki tüm eğilimlerin kökten tersine çevrilmesini gerektirir” (SIMONNET, 1990:32).

Bookchin’in “ya ekolojik ilkelere dayanan bir ekotopya yaratacağız ya da bir tür olarak silinip gideceğiz” (PILGER, 2003:66) dediği ve kurguladığı ekolojik toplum; “yüz yüze ilişkiler, doğrudan demokrasi, eko-cemaatler, eko-teknoloji, ademi-merkezleşmeyi içinde barındıran bir yapıdır” (PILGER, 2003:68).

Böyle bir yapıyı hayata geçirmek içinse “sadece burjuva hiyerarşisini değil, genel hiyerarşiyi, sadece ataerkil aileyi değil, cinsel ailesel tüm tahakküm tarzlarını; sadece burjuva sınıfını ve mülkiyete dayalı sistemi değil, tüm toplumsal sınıfları ve

mülkiyeti ortadan kaldırmalıyız. Kentlerimiz topluluklara ya da eko-topluluklara ayrılmalı, içinde yaşadıkları eko-sistemlerin kapasitesine uygun incelik ve ustalıklarla tasarlanmalıdır. Teknolojilerimiz, eko-teknolojilere uyarlanmalı ve geliştirilmeli, en az hatta hiç kirlenme yaratmayacak biçimde yerel enerji kaynakları ve maddelerinden yararlanmak üzere incelik ve ustalıklarla düzenlenmelidir. Yeni bir ihtiyaç anlayışı geliştirmeliyiz; bu, medyanın dikte ettiği; ‘ihtiyaçlara’ değil, sağlıklı bir yaşamı destekleyen ve bireysel isteklerimizin ifadesi olan ihtiyaçlara dair bir anlayış olmalıdır” (TURAN, 2002:11).

Genel olarak anarşist düşüncede özgür toplumun önündeki en büyük engel uygarlık iken, anarşist temelli ekolojik bir toplumun önündeki en büyük engel ise tahakküm ve hiyerarşidir. Çünkü uygarlık insan emeğinin ve doğanın sömürülmesine dayanır. Bookchin’e göre doğa üzerindeki tahakküm son bulmadıkça, uygarlık dünyayı yaşanmaz hale getirecektir. Yapılması gereken uygarlığı yıkmaktır yani doğayı özgür bırakmaktır. Bunun için ise ekolojik bir toplum yaratmak gerekmektedir.

3. DERİN EKOLOJİ

İnsan-doğa ilişkisine dair belirli bir tasarıma sahip olan ve ekolojist hareketlerin birçoğuna zemin hazırlayan Derin Ekoloji, bir düşünce seti olarak, belki de en iyi biçimde, Derin Ekolojistlerin kendilerini sığ ekolojiden nasıl ayırttıklarını ortaya konulması ile anlaşılabilir. Çünkü derin ekolojinin temelinde, ekolojik sorunların ve bunlara getirilen çözümlerin sığ ve derin olarak sınıflandırılması görüşü yatmaktadır.

Derin ekolojinin isim babası, Norveçli Felsefeci Arne Naess, 1986 tarihli, ‘Derin Ekolojik Hareket: Bazı Felsefi Boyutlar’ (The Deep Ecological Movement: Some Philosophical Aspects) adlı makalesinde, Derin ve Sığ Ekoloji arasındaki ayrımı ortaya koymuştur. Temel çevre sorunlarına derin ve sığ yaklaşımlar arasındaki farklılıkların sıralandığı bu makale, derin ekolojistlerin temel argümanlarını özetlemesi ve çevre sorunlarının kaynakları üzerine geliştirdikleri perspektifleri açığa çıkarması açısından önemlidir.

Derin Ekoloji hareketi, çevre problemlerini mevcut sosyo-ekonomik ve politik sistemleri eleştirmeden çözülebilecek teknik problemler olarak gören çevreciliğe alternatif bir yaklaşımdır.

Derin ekoloji kavramı ilk kez 1973 yılında Arne Naess tarafından kullanılmıştır. Arne Naess, “sığ ekolojik yaklaşımları kirlenme ve kaynakların tükenmesine odaklanmış insan merkezli yaklaşımlar olarak tanımlarken, derin ekolojik yaklaşımları ise insan merkezli olmayan ve bütüncül bir yaklaşım olarak tanımlamıştır” (DESJARDINS, 2006:399). Derin ekolojiye göre kirlenme ve kaynakların tükenmesi gibi olaylar mevcut sistemdeki sorunların dışı vuran belirtileridir

Derin ekoloji insan dışı türlere ekosistemlere ve doğal süreçlere mevcut çevreci hareketlere kıyasla daha fazla önem veren bir harekettir. Derin ekoloji çevre ahlakına vurgu yapar.

Arne Naess göre (2005:47), “tüm sistemin bir ekolojik akıl ve uyum içerisinde işlediğini öne sürer. O'nun felsefesinde her hangi bir tür diğer bir türe kıyasla üstünlüğe sahip değildir, dolayısı ile herhangi bir ayrıcalığa da sahip değildir.” Bu nedenle ele alınan çevresel bir sorunu yüzeysel değil derinlemesine çözüme girişimi olmalıdır.

Derin ekoloji insan merkezli yaklaşımların karşısında yer alır. Bu felsefeye göre insanoğlu doğanın sahibi değil parçası gibi davranmalıdır. Budizm ve Taoizm gibi uzakdoğu dinleri derin ekoloji felsefesine yakın durur. Bu felsefeye göre; “insanoğlunun ve insan dışı canlıların mutluluğu ve bayındırlığı kendi içlerindeki içkin ya da içsel değer olarak adlandırabileceğimiz değerlerle ilişkilidir. Bu değerler insan dışı canlıların insanlar tarafından kullanılmasından bağımsızdır. Yaşam biçimlerinin zenginliği ve çeşitliliği bu değerlerin gerçekleşmesine katkıda bulunur. İnsanoğlu hayati gereksinmelerini karşılama dışında bu zenginlik ve çeşitliliği azaltmak hakkına sahip değildir. İnsan yaşamı ve kültürlerinin bayındırlığı için nüfusun azalması gerekmektedir. Politikalar değişmelidir. İnsanoğlunun kendi dışındaki canlılar ile etkileşimi azalmalıdır” (CANTZEN, 1994:101).

Naess, “insanların nasıl yaşamaları gerektiği sorusunun cevabının verilebilmesi için sadece ekolojik bilime başvurulmasının yeterli olmayacağını ifade etmiştir. İnsanların derin deneyimler, sorgulamalar ve adanmışlıkla oluşturulan ekolojik bir bilgeliğe ihtiyaç duyduğunu savunmuştur. Ancak bu sayede insanlar klasik anlamda bir felsefeden öteye geçerek ekolojik bir felsefe; bir ekoloji geliştirebilecektir” (LATOUCHE, 2002:28). Bu noktada bireyler için çizilen yol bir kendini gerçekleştirme değildir. Fakat burada kastedilen kendini gerçekleştirme, egoya odaklı bir gelişim değil, insanın kendini bütünü bir parçası olarak görebilmesidir.

Derin ekolojinin hedeflediği, “insanın ve varoluşunun anlamının yeniden tanımlanmasıdır. Mevcut ekosistem yapılanmalarının indirgemeci yaklaşımlarla değerlendirilmesi böyle bir amaca ulaşılmasını engelleyecektir. Bu yüzden derin ekoloji, ekolojinin sahip olduğu karmaşıklık ve hayat üzerindeki büyük etkisinden dolayı toplumsal hayatı tanımlayan buyurgan bir güç olarak tanımlanmasını yanlış olarak nitelendirmektedir. Çünkü böyle bir durumda insanların olayları ekolojik sistemlere bıraktıkları teknokratik öze dayanan değişik bir tür kadercilik ortaya çıkmaktadır” (DESJARDINS, 2006:401).

Derin ekoloji yaklaşımı, bu tür “teknokratik ve indirgemeci bir yaklaşımı sergilememek için yeni bir metafizik tanımlanması çabasına girmiştir. Artık gerçeklik, yalnızca insanlarla tanımlanan bir olgudan daha öteye geçmiştir, insanların çevresiyle bütünleşik olmasıyla ilişkilidir. Bireyler tek tek tanımlanan olgular olmaktan öte bütünlüklerin parçası olarak ifade edilmektedir. Bununla beraber bu bireyin göz ardı edilmesi anlamına gelmemektedir. Kendini gerçekleştirme bireyin bu yolda yerine getirmesi gereken unsurdur. Kendini gerçekleştiren birey, doğadan ayrı olarak tanımladığı benliğinin doğayla bütünlüğünü kabul ederek yeniden tanımlanmaktadır” (DIEHM, 2002:12). Gerçekleşecek olan bu “yeniden tanımlanma sonucunda kişi, doğa bütünü içindeki yerini kavramaktadır. Bu sürecin verimliliği ve zenginliği doğadaki çeşitliliğin oranına bağlıdır” (ÜNDER, 1996:84).

Arne Naess’e göre, çeşitliliğin artması, yerel toplulukların kendilerini gerçekleştirebilecekleri bir şekilde, çevreleriyle ahenkli ve kendi düzenini kendisi sağlayan ilişkiler içinde bulunmalarına bağlıdır. Bu olması beklenen ideal duruma

ekotopya adı verilmektedir” (LATOUCHE, 2002:29). Bu ideallerin gerçekleşebilmesi için Arne Naess ve George Session derin ekoloji platformunu tanımlayan sekiz temel ilke ortaya koymaktalar. Bu ilkeler:

1) Yeryüzündeki insan ve insan dışı canlılar içsel bir değer sahiptir ve bu değer insani olarak tanımlanan dar nitelikli değerden bağımsızdır.

2) Yaşam biçimlerinin zenginliği ve türleri kendi başına bir değerdir ve yeryüzündeki yaşamın zenginliğine ve çeşitliliğine katkıda bulunur.

3) Yaşamsal gereksinimler dışında insanın bu zenginliğe zarar verme hakkı yoktur.

4) İnsanlar günümüzde gittikçe artan oranda doğaya zarar verici müdahalelerde bulunmaktadır.

5) İnsan yaşamı ve kültürlerinin gelişmesi çok daha az sayıda insanı gerektirmektedir, insan dışında kalan canlı yaşamın gelişmesi de böyle bir azalmayı gerekli kılmaktadır.

6) Yaşam koşullarının iyileşebilmesi için temel ekonomik, teknolojik ve ideolojik yapılan etkileyecek değişimlere gidilmesi gerekmektedir.

7) İdeolojideki değişim içsel değeri olan konulara dayalı olarak bir yaşam kalitesi gelişmesine yönelmelidir.

8) Derin ekolojinin etik ilkelerini paylaşan kişiler bu ilkelerin yaşama geçmesine yönelik sorumluluk sahibidir” (DESJARDINS, 2006:405).

Bu ilkelere çıkarılabilecek ilk sonuç, derin ekolojinin insan merkezli düşünce sistematığına yönelik bir eleştiri ortaya koyduğudur. İnsan merkezli düşünce sistematığı sadece eleştirilmez, aynı zamanda ekolojik krizin önemli bir kaynağı olarak da görülür. Bu sorunların çözümü ise ideolojik, ekonomik, kültürel ve teknolojik yapıların tamamında yapılacak bir değişiklik ile mümkün görünmektedir. Başka türlü söylendiğinde, Derin Ekolojistlerin, ekolojik krizin kaynağı olarak insan

merkezci felsefeyi, özellikle insan ve doğayı ayıran yaklaşımları ortaya koyması, onları bu düşünce sistematiğine alternatif bir Eko-felsefe, Kropotkin'in deyimiyle bir Eko-Anarşi'ye yönlendirmiştir.

Ancak Derin Ekoloji anlayışını eleştirenlerin başında ise bir Eko-Anarşist olan Kropotkin gelmektedir. Kropotkin'e göre, "anarşizm temelli ilkelere dayanmasına rağmen Derin Ekoloji anlayışı, insan sevmez anti hümanist bir anlayıştır. Derin ekoloji, insan türünün diğer türlerden farkını ve bu türün çevreyi değiştirebilecek güçlerini görmeyen bir yaklaşımdır. Oysa anarşizm temelli ekolojik yaklaşım, toplumu oluşturan insanların ve diğer canlıların, doğa ile birlikte karşılıklı etkileşim içinde bir tarihe ait olduğunu işaret eder ve tahrip eden insanın, onarım da edebilecek kudrete sahip olduğuna vurgu yapar" (BOOKCHIN, 1994:25).

Yapı itibariyle derin ekoloji "yeryüzü merkezli yaklaşımlarla paralellik içermektedir. Yeryüzü yaklaşımlarıyla paralel bir zihniyetle canlı toplulukların bütünü açısından bireylerin eşit değerlere sahip olduğu görüşü insan ve diğer canlılar arasında yapılacak tercihler açısından riskler içerebilmektedir. Özellikle, ana esaslarının arasında bulunan insan nüfusunun azalması gerekliliği tehlikeli sonuçlar doğurabilecek bir ifadedir. Ayrıca doğaya yönelik geliştirilmeye çalışılan benliğin bütüncül şekilde yeniden tanımlanması ve yeni bir metafizik değerlendirme yapılmasına yönelik uygulanan süreç, derin ekolojinin mistikleşmeye yöneldiğine dair eleştirileri doğurmaktadır" (PLUMWOOD, 2004:181).

Sonuçta, derin ekoloji mevcut sistemin ve dayandığı esasların sorgulanması açısından en geniş açığı sunmaktadır. Buda Derin Ekoloji anlayışını anarşizmle ilişkilendiren en önemli özelliktir. "Bu çalışmanın temelinde bulunan çevre konusundaki insanlık tarihin ilk dönemlerinden beri evrimleşerek gelen egemen paradigmanın sorgulanabilmesi ancak bu denli kapsamlı bir sorguyla olabilir" (SSESSIONS, 1995:190). Aksi durumda yapılacak olan teknokratik bir yaklaşımla sistemin iyileştirilmesine yönelik pratik ve kısa ömürlü reçeteler sunmaktan öteye geçmeyecektir.

4. TOPLUMSAL EKOLOJİ

Murray Bookchin tarafından geliştirilen bu yaklaşımda anarşizm ve ekoloji anlayışları bağdaştırılarak ekolojik bir toplumun nasıl olabileceğiyle ilgili bazı öneriler getirilmiştir. Bookchin'e göre (1996:36-37) "toplumsal krizlerin temelinde hiyerarşi ve insanın hükmetme anlayışı vardır. Toplumdaki hiyerarşi ve tahakküm insanın doğayla olan ilişkilerine de yansımaktadır. Baskıcı ve hiyerarşik toplum yapısı toplum-doğa karşıtlığına neden olmaktadır."

İnsanın doğa üzerindeki tahakkümü insanın insan üzerindeki tahakkümünden kaynaklanmaktadır. "Ekoloji, feminizm ve cemaat hareketlerinin asıl meselesi doğa üzerinde insanın, kadın üzerinde erkeğin ve toplum üzerinde devletin tahakkümünü, teknolojik, kurumsal, kültürel olarak ve bireyin rasyonelitesi ve duyarlılığı anlamında ortadan tamamen kaldıran bütünüyle yeni, hiyerarşik olmayan bir toplumun yaratılmasıdır" (ALKAN, 1998:14).

Tarihe bakıldığında önceleri bireysel farklılıkları kabul eden, işbirliğine dayalı karşılıklı bağımlılık ve yardımlaşmayı temele alan herkesin ihtiyaçlarının karşılandığı organik toplum yapısı vardı. Bu toplum doğa ile uyum içerisindeydi. Tarım toplumlarının ortaya çıkışı ile birlikte hiyerarşi ve tahakküm ilişkileri de ortaya çıkmıştır. Daha sonraki aşamada ise kentlerin gelişmesiyle devlet, toplumsal sınıflar ve piyasa anlayışı görülmektedir. En son aşama ise, tahakküm altına alınan son görünümü olan kapitalist ulus-devlet yapılanmasıdır.

Toplumsal ekolojistlere göre, "insanlar doğaca şekillendirilmiş olarak kendiliğinden bilinçlidir. Toplumsal ekolojistler, insan yaşamının dayandığı doğal dünyanın zenginliği ile ayrılmaz şekilde ilişkili olan insanlığın zenginliğini dikkate alan, küçük ölçekli ve eşitlikçi toplumları talep ederler" (ZIMMERMAN, 1994:2-3).

Toplumsal ekoloji, bir yandan toplum ve doğa arasındaki farklılıkları, öte yandan toplum ve doğanın ne denli iç içe geçtiğini göz ardı etmeden, doğanın nasıl aşama aşama toplumun içine sızdığını araştırır.

Toplumsal ve ekolojik açıdan baktığımızda doğa var olan her şey değildir. Bu tanım en azından toplumsal ekolojistler için böyledir. Doğa giderek genişleyen çok uzun bir farklılaşma süreci olarak görülmesi gereken evrimsel bir gelişimdir. Bu süreç ne kadar farklı olursa olsun cansızdan canlıya ve nihayet toplumsal olana doğru birikerek çoğalan evrimsel bir süreçtir. Bu süreç iki aşamalı olarak ele alınabilir. Bu süreç birinci doğa ve ikinci doğa olarak iki aşamada ele alınmaktadır. “Birinci doğa insani olmayan doğa yani vahşi doğa olarak, doğal dünyanın özellikle de organik dünyanın birikimsel evrimi olarak tanımlanabilir. İkinci doğa ise insanlar tarafından yaratılan tüm değerleri içerir. Yani, insani ve toplumsal olan her şey ikinci doğa içine alınır. Toplumsal ekoloji bir bütün olarak doğanın bu iki gelişimini karşıt ve tamamen düalist bir zıtlık değil, yaratıcı ve paylaşılan bir evrim olarak ele alan bir anlayıştır. Buna karşılık, çevreciler birinci doğayı ikinci doğa içinde eritme eğilimindedirler. Derin ekolojistler ise, ‘biyomerkezci’ kavramlarıyla genellikle insanlığın sorunlarını ve ikinci doğayı küçümserler. Birinci doğayı vahşi doğa olarak yüceltme eğilimi taşırlar. Bu gizemci yaklaşım insan türünü evrimsel bir hata olarak görmektedir” (İDEM, 2002:8).

Toplumsal ekolojistler, “özgürlük, işbirliği ve ekolojik-toplumsal çeşitlilik etrafında yapılandırılmış bir toplum için çalışırlar. Daha iyi bir dünya vizyonları, tarih boyunca tabandan kaynaklanan özgürlükçü hareketlerce ortaya çıkartılan pratiksel deneyimlerinin ve ütopyacı umutların zenginliğine dayanır” (BOOKCHIN, 1994:32). Özgür topluluklar görüşünün merkezinde doğrudan demokrasi vardır. Doğrudan demokrasi, insanların, parçası oldukları topluluğun faydası doğrultusunda kendi yaşamlarını bilinçli ve kollektif bir şekilde idare etmeleri demektir.

Kurumsallaşmış tahakküm ve hiyerarşi biçimlerine karşı olduğu için, toplumsal ekolojistler devleti reddederler. Toplumdan ayrı duran ve kendi başına kararlar alan ayrı bir vücut önermek yerine, temel karar alıcı mekanizma olarak ve doğrudan demokrasinin asli uygulama sahnesi olarak, bir topluluk meclisleri ağı hayal eder.

Toplumsal ekolojistler, “özgür birlik ve karşılıklı yardımlaşma etrafında kurulan toplulukların, otoriter iktidar sistemleri çevresinde kurulan sistemlere göre,

çevresel çeşitliliği ve sürdürülebilirliği geliştirmeye çok daha uygun olduğuna inanırlar. Tahakküm ve hiyerarşinin üstesinden gelen toplumlarda, ekolojik gelişim ve insani gelişim birbirini tamamlayabilir ve birbirini güçlendirebilir” (STAUDENMAIER, 2003:14).

Ancak Bookchin’e göre günümüzde böyle bir toplumu oluşturacak devrimci bir muhalefetten söz etmek oldukça zordur. Bookchin (1996:28) günümüzde yapılması gereken radikal muhalefeti, ‘idareci radikalizm’ olarak adlandırmıştır. İdareci radikalizm, radikalleşmek yerine idare etmekle ilgilenir ve kitle desteğini manipüle ederek özgürlükçü eylemleri pasif ve anlamsız hale getirir. İdareci radikallerin ilgisi stratejiler ve taktikleridir. Nükleer reaktör sahalarında, gösterilerde ve yakın zamanlarda sandık başlarında toplanabilen ve gönül rahatlığıyla dağılabilen uysal kitlelerin seferber edilmesi gibi anlık başarıları hedeflemektedirler. Ancak sorunların sistemsel olduğunu, bilgi eksikliğinden ya da duyarsızlıktan kaynaklanmadığı gerçeğini gizlemeye çalışmaktadırlar.”

Oysa ekolojik bunalımın kökleri toplumun yapısındadır ve toplum ve doğa arasında bir denge kurmak için toplumun ekolojik ilkelere göre devrimci bir biçimde yeniden kurulması gerekmektedir. Kurulması öngörülen toplumda olmazsa olmaz koşul çeşitliliğin korunmasıdır. Bu da ancak ekosistem anlayışı ile olanaklıdır.

Toplumsal ekolojiye göre, ekolojik toplum komünlerden oluşan bir konfederasyon şeklinde olmalıdır. Atina şehir devletlerinde olduğu gibi doğrudan demokrasi ve tek tek yurttaşların özgürlüklerinin temele alındığı bir sistem oluşturulmalıdır. Ancak buradaki tek tek bireylerin temele alınması günümüzdeki anlamında bireycilik değil, toplumsal bir boyutu olan bireyciliktir. Yani yurttaşlık bilinci ile yüklü bir bireycilik.

Toplumsal ekolojide öngörülen komün tipi örgütlenmelerde Kropotkin’in etkisi oldukça fazladır. Kropotkin, “tarihteki komün hareketlerini işaret ederek, bunları, temsili yönetimin (egemen sistemin) çöküşüne neden olduğu gerekçisiyle yüceltir. O, komünlerle ilgili olarak, özyönetimin sadece ülke toprakları üzerinde uygulanmakla sınırlı kalmaması; etkili olmak için özgür komünler içinde hayatın

çeşitli işlevlerine de yönelmesi gerektiğini vurgular” (İDEM, 2002:12). Nitekim toplumsal ekolojinin tasarımı da Kropotkin’e koşut düşüncelerden oluşmaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; insanlık ile doğanın denge halinde bir yaşam sürebilmesi için, tahakkümün ve hiyerarşinin ortadan kalkması gerekmektedir. Bunun için ise öncelikle doğanın kaynak olarak görülmemesi gerekir ve ekolojik ilkelere dayalı bir düşünce ile yeni toplumsal düzen belirlenmelidir.

5. SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞME

Sürdürülebilir Gelişme, 20. yüzyılın sonlarına doğru iyice belirginleşen çevre sorunlarının ortadan kaldırılarak, küresel yaşamın ekonomik, sosyal ve ekolojik bakımdan sürdürülebilir hale getirilmesini içeren küresel öngörülü bir yaklaşımdır.

“İnsanlığın yok olma tehdidi ile karşı karşıya bulunduğu söyleminin sıklıkla kullanıldığı Sürdürülebilir Gelişme düşüncesinde, sosyo-ekonomik süreçleri sorgulama ve değiştirme eğiliminin baskınlığı dikkati çeker. Bu bağlamda, çevre, ekonomik gelişme ve yaşam kalitesiyle ilgili konuların hepsini içeren bir yaklaşım olan Sürdürülebilir Gelişme esas olarak 1980’li yıllardan itibaren dünya gündeminde yer almakla birlikte, kavramsal ve düşünsel olarak eski tarihlere dayanan bir olgudur. İlk kez 18. yüzyılın sonlarına doğru Almanya’nın Baden Bölgesi’nde orman yok edilmesini önlemek için çıkarılan yasalarda kullanılan Sürdürülebilir Gelişme kavramı, 19. Yüzyıldan itibaren hem Alman hem de İngiliz dilinde kullanılmaya başlanmıştır” (KAPLAN, 1997:160-161). Daha sonraları Sürdürülebilir Gelişme kavramının içeriği, toplumsal gelişme kavramına uyarlanarak, gelecek kuşakların da varlıklarını güvence altına alacak biçimde yapılandırılmış bir toplumu ifade edecek biçimde genişletilmiştir.

Sürdürülebilir Gelişme kavramının bugünkü içeriğiyle ilgili ilk kullanımının, “1972’de gerçekleşen Stockholm Dünya Çevre Konferansı’nda (her ne kadar Sürdürülebilir Gelişme kavramı kullanılmamışsa da) olduğu ileri sürülmektedir” (KELEŞ ve ERTAN, 2002:102). Konferans’ta kullanılan ‘insan çevresinin geliştirilmesini ve korunmasını, insanların refahını ve tüm dünyanın ekonomik

kalkınmasını etkileyen temel sorun' ifadesi, Sürdürülebilir Gelişme'nin içeriği bağlamında değerlendirilebilir.

Sürdürülebilir Gelişme kavramının doğrudan kullanımı, ilk kez "1980 yılında 'Küresel 2000' adlı yazanakta gerçekleşmiştir. Kavramın bugünkü anlamda doğrudan ve ayrıntılı açıklaması ise 1987'de yayımlanan Brundtland Raporu'nda yapılmıştır: bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamak" (ORTAK GELECEĞİMİZ, 1991:71) olarak tarif edilen Sürdürülebilir Gelişme, ilerleyen yıllarda kapsam olarak geliştirilmiş ve zenginleştirilmiştir.

Sürdürülebilir Gelişme'nin kavramsal ve içerik olarak muğlak bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Gerçekten de ortaya çıktığından bu yana Sürdürülebilir Gelişme kavramının doyurucu bir tanımı olmadığı gibi ne anlama geldiği konusunda da bir anlaşma sağlanamamıştır. Öte yandan, Sürdürülebilir Gelişme kavramı konusundaki muğlaklık, bu kavramın amaç, hedef ve politikaları üzerinde yapılan tartışmalardan da kaynaklanmaktadır.

Sürdürülebilir Gelişme'nin kavramsal boyutuyla ilgili muğlaklık genel olarak, kavrama herkesin kendisine göre farklı anlamlar yüklemesi ya da uluslararası toplantı metinlerinde her hangi bir tanım yapılmamasından veya soyut anlamlar yüklenmemesinden kaynaklanmaktadır. Pek çok kavramın tanımlanmasında olduğu gibi, Sürdürülebilir Gelişme de her disiplinin (ekonomi, yönetim, siyaset, vs.) ağırlıkla kendi metodolojisine göre tanımlandığı bir kavram olagelmıştır.

Sürdürülebilir Gelişme'yle ilgili önemli bir konu da söz konusu kavramın hem sivil toplum hem farklı politik akımlar hem sermaye çevresi ve hem de devlet kademeleri tarafından olumlu bir anlam yüklenerek sahiplenmesiyle ilgilidir. Bu durumdan dolayı, Sürdürülebilir Gelişme konusunda "çevre sorunlarından söz ederken ve çözüm ararken kullanılan hoş bir temenni midir, ulaşılmak istenen ama oldukça zorlu bir hedef midir, yoksa yaratılan kafa karışıklığı ile bazı şeylerin üzerini örten, hoşla gitmeyen politik tercihleri kamufle eden bir araç mıdır? soruları sorulmaktadır" (ÜÇ EKOLOJİ, 2004:7).

Bugünkü refah düzeylerini yakalamak için geçmişte doğal kaynakları bilinçsizce kullanmış ve günümüzdeki çevre sorunlarının büyük ölçüde sorumluları olan gelişmiş ülkelerle, hızlı bir kentleşme sürecinin ağırlığı altında ezilen ve gelişmek için büyük oranda doğal kaynaklara bağımlı olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında Sürdürülebilir Gelişme konusunda yapılan ciddi tartışmalar, yukarıdaki soruların temel kaynaklarından birisini oluşturur.

Sürdürülebilir Gelişme, özünde iki anahtar düşünce üzerine kurulmuştur. Bunlardan ilki; “insan ihtiyaçlarının, özellikle dünyadaki yoksulların temel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. İkincisi ise; çevrenin bugünkü ve gelecekteki ihtiyaçları karşılayabilme yeteneğine, teknolojinin ve sosyal örgütlenme biçimlerinin getirdiği baskıların giderilmesidir. Sürdürülebilir Gelişme düşüncesinde yoksulluk, kaynaklardaki azalma, çevresel baskı, sosyo-ekonomik ve siyasal politikaların niteliğiyle doğrudan ilintilidir. Yukarıdaki düşünceler, bazı temel kabullerden kaynaklanmaktadır. Bunların en önemlisi, ‘geçerli sürecin artık sürdürülemez, devam ettirilemez’ olmasıdır. Öte yandan, bugünkü eğilimlere ve süreçlere müdahale edilemez ve yeni bir yol benimsenmezse, mevcut büyüme, gelecek kuşakların yaşamını ve refahını tehdit ettiği de önemli bir argümandır” (BAŞKAYA, 2004:206-207). Bu bağlamda söz konusu düşüncenin dayandığı temel kavramlar, ‘gelecek kuşaklar, doğal kaynaklar, yoksulluk ve temel ihtiyaçlar’ olarak belirmektedir.

Sürdürülebilir Gelişme’yi gerçekleştirebilmek için önerilen sistemde, yaşamın tüm alanlarına yönelik bütüncül nitelikler şöyle sıralanabilir (ORTAK GELECEĞİMİZ, 1991:96):

- 1) Kararların alınmasında vatandaşların etkin katılımını sağlayacak bir siyasal sistem,
- 2) Kendi çabasıyla ve sürdürülebilir biçimde üretim fazlası ve teknik bilgi sağlayabilecek bir ekonomik sistem,
- 3) Uyumsuz kalkınmadan doğan gerilimlere çözüm bulabilen bir sosyal sistem,
- 4) Kalkınma için gerekli ekolojik tabanı korumaya saygı gösteren bir üretim sistemi,

- 5) Durmadan yeni çözümler arayabilecek bir teknolojik sistem,
- 6) Ticaret ve finansmanda sürdürülebilir düzenleri destekleyen bir uluslararası sistem,
- 7) Esnekliğe, kendini düzeltme yeteneğine sahip bir yönetim sistemi.

Yukarıdaki nitelikler, gelişme konusunda ulusal ve uluslararası eylemlerin dayandırılacağı amaçlar niteliğindedir. Bu amaçların gerçekleştirilmesine yönelik politikalarıyla Sürdürülebilir Gelişme, bir yandan toplumun bugünkü haline, bir yandan da geleceğin ekolojik toplumuna referans niteliğindedir. Ayrıca bu amaçlara ulaşabilmek için Sürdürülebilir Gelişme’de sosyal, ekonomik, siyasal ve çevresel bazı öğeler bulunmaktadır. Bunlar, “tam özgürlük, eşitlik ve adalet, uzlaşma, yardımlaşma ve dayanışma, hizmette yerellik, kapasite oluşturma, demokratikleşme, çevre koruma ve geliştirme” (BOZLAĞAN, 2002:64) olarak ifade edilebilir.

Sürdürülebilir Gelişme’deki bu öğeler, insan merkezci bir ekolojik anlayışın yansıması olarak değerlendirilebilir. Oysa Sürdürülebilir Gelişme’nin ön koşulu, doğa temelli kadın-erkek arasındaki eşitliğe dayalı yeni bir ortaklık oluşturulmasıdır.

Sürdürülebilir Gelişme, kuramsal olarak refah düzeyi gözetmeksizin, zengin ya da yoksul, tüm dünya devletlerinde uygulanmaya dönük ortak öngörülerden oluşan bir model niteliği taşır. Gelişmekte olan ülkeler için Sürdürülebilir Gelişme, “bir taraftan ekonomik ve sosyal gelişmelerin gerçekleşmesini, diğer taraftan da çevreyi ve doğal kaynakların korunmasını ifade ederken; gelişmiş ülkeler için de mevcut gelişmişlik ve refah düzeylerini korumak ve yaşam kalitelerini yükseltebilmek için çevre değerlerine sahip çıkmak anlamına gelmektedir” (MENĞİ ve ALGAN, 2003:4-5).

Bu boyutuyla Sürdürülebilir Gelişme, bütünleştirici bir düşünce taşır gibi görünse de uygulamada ülkeler arasındaki refah ve gelişmişlik farklılıkları, bu bütünsellik düşüncesini tartışmalı hale getirmektedir. Bu konuda özellikle Sürdürülebilir Gelişme kavramını temel ekolojik düşüncelerinin temeline koyan bir eko-anarşist yapılanma olan Mutualistler, Sürdürülebilir Gelişme’nin öngördüğü bütünselliğin olabilmesi için, devletlerin küçültülmesi gerektiğini savunurlar. Hatta

daha da ileri giderek, sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi ve gezegen üzerinde insan etkilerinin ez aza indirilebilmesi için ulus-devlet yapısının devamlılığına ihtiyaç olmadığını dile getirirler. Ancak Sürdürülebilir Gelişme'nin devletler tarafından da kullanılması Mutualist düşüncelerin askıda kalmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak, Sürdürülebilir Gelişme'de dünyanın ekolojik bir bütün olduğu düşüncesi bulunmaktaysa da uygulamalar, bu düşüncenin yaşama çok fazla yansıtılmadığını ortaya koymaktadır. Aslanoğlu'nun da belirttiği gibi (1994:42) "Sürdürülebilir Gelişme kapsamındaki uygulamalara bakıldığında, yapılanların tarımla sınırlı kaldığı ve gelişmiş ülkelerin refahının, kültür ve tüketim tercihlerinin kesintisiz sürmesine uygun bir ortam yaratılmasına yaradığı görülmektedir." Bunun en büyük nedeni ise kuşkusuz devlet uygulamalarıdır. Böylece devletin varlığı bir kez daha tartışmalara yol açmaktadır.

6. EKOFEMİNİZM

Feminizm için genel bir tanımlamadan söz etmek oldukça güçtür. Kadın, kurtuluş veya özgürlük hareketi yıllar boyunca sayısız anlamlar geliştirmiştir. Bunun nedeni ise, bu hareket içerisinde mücadele eden kadınların düşüncelerinin, sorunlarının, kültürel konum ve politik amaçlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Farklı konum ve mekânda olan kadınlar, kadın kurtuluşunu kendi sorunları ve politik anlayışları çerçevesinde biçimlendirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla da sayısız feminist hareket, eylem ve anlayışları geliştirmişlerdir. Bu farklılıklara rağmen, feminizmi anlamak için "toplumsal hareket" kavramından ne anlaşılabileceğini belirtmek gerekmektedir. Toplumsal hareket; "toplumsal bir değişme sağlamak amacıyla girişilen kolektif bir etkinlik olup, yerleşik iktidar yapısına, yerleşik norm ve değerlere karşı yöneltilen bir protesto" olarak anlaşılmaktadır" (TEKELİ, 1995:3030). Bu bağlamda da feminizm, "kadınların kendi aralarında bir dayanışma yaratarak, erkek egemen dünyanın norm ve değerlerine, cinsiyetçi politikalarına karşı başlatmış olduğu mücadele olarak tanımlanmaktadır" (MICHELL, 1995:6).

Farklı kadın değerlerinden doğan farklı feminizm anlayışları olmasına rağmen, kadın hareketi için bazı ortak unsurlardan söz etmek mümkündür. Ramazanoğlu (1998:26–27) kesin bir ayırım yapmaksızın feminizmin bazı ortak özellikleri olduğunu belirtmektedir:

“1. Feminizmin tüm türleri kadınları, erkeklere bağımlı kılan bütün ilişki türlerinin değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

2. Feminizm, çeşitli toplumlarda kadınlar için oluşturulmuş olan ve “doğal”, “normal” olarak kabul edilen birçok durumu sorgulamaktadır.

3. Feminizm, yalnızca düşüncelerden ibaret değildir. Kadınların çeşitli olanaklara sahip olabilmesi için dünyanın değiştirilmesini, erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkilerin dönüştürülmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle de feminizm aynı zamanda politik (ideolojik) ve eylemsel pratiği olan düşünceler dizisidir.

4. Feminizm, kadın ve erkek ilişkilerini dengelemek anlamında edindiği amaçlar ve çözüm yolları ile kışkırtıcı ve eleştirel bir nitelik taşımaktadır.

5. Feminizm, kadın - erkek ilişkilerinin niteliği hakkında tarafsız ve nesnel bilgi anlayışından yola çıkmamaktadır. Bu anlamıyla da feminizm, kadınların bilgi birikimleri ve yaşam deneyimleri konusunda ciddi sorular ortaya atarak, aklın, bilimin ve toplumsal teorinin sorgulanmasını amaçlamaktadır. Bu amaç, feministlerin kendi teorilerini - feminist teorileri- oluşturmasını da mümkün kılmaktadır.

Feminizm, “bu ortak noktalardan çıkan anlamlar ile kadın sorunlarına eğilen, kadının toplum içinde dışlanışını, aşağılanışını, ezilişini ve kendine yabancılaştırılmasını sergileyen ve bu durumun düzeltilmesi için var olagelen ataerkil kavram, norm ve değerlerle mücadele etmeyi amaçlayan bir toplumsal hareket olarak tanımlanmaktadır” (DOLTAŞ, 1991:83).

Feminizm, erkek egemen dünyanın kavramlarını sorgulamayı amaçlarken, kadınların hayatta karşılaştıkları bir takım zorlukları önlemek amacıyla da

taşımaktadır. Buna göre “kadınlar, gündelik yaşamda karşılaştıkları ve bir anlamda erkekler tarafından sömürülmeleri sonucunda yaşadıkları tehdit, aşağılanma, saldırı ve tecavüz gibi birçok tedirgin edici unsur dolayısıyla da feminist hareket içerisinde yer almaktadırlar. Feminist hareket içerisinde yer alan birçok kadın gerçekte kendini yeni bir toplum kurmaya adanmış olan kadınlardan çok, içinde buldukları kötü durumu düzeltmek amacını taşımaktadır” (SAİM, 1997:262). Bu anlamıyla da feminist hareket, “kadınların kendi konularını sorgulamak istemelerinin yanı sıra, yaşadıkları günlük yaşam sorunlarından da kaynaklanmaktadır” (TURCHE, 1997:294).

Bu bağlamda daha önce de vurgulandığı gibi birçok feminist akımdan bahsedilebilir. Bu feminist akımlar; anarko-feminizm, liberal feminizm, sosyalist feminizm, radikal feminizm, kültürel feminizm, postmodern feminizm ve ekofeminizm olarak adlandırılabilir. Konumuz açısından üzerinde durulması gerek akım ekofeminizmdir.

Feminizmin “ana akımlara, erkek bilimine ve felsefeye yönelttiği eleştiriler, insanlığın ekosistemdeki yerine ilişkin insanmerkezli yaklaşımların değiştirilmesine ya da dönüştürülmesine dair ekolojik anlayışlar ile uyum gösterir. Böylece feminist gündem ile ekolojinin gündemi birbirine yaklaşır. Sonuç olarak ekoloji yönelimli bir feminist kuram olan ekofeminizm, feminist kuramlar içerisinde temel bir akım olarak yer alır” (SOPER, 1995:121). Feminizm içerisinde ekoloji sorunsalının ve söyleminin esas gelişimi ise 1970’li yılların sonlarında ve 1980’lerin başlarından yaşanır.

Kimi zaman ekolojik feminizm olarak da adlandırılan ekofeminizm terimi, “ilk defa Fransız Komünist Partisi’nin eski üyesi olan ve eşcinsel devrimci bir hareket olan F HAR’ın kuruluşunda da görev alan feminist Françoise d’Eaubonne tarafından 1974’te ‘La Feminisme ou la Mort’ (Feminizm veya Ölüm) adlı kitapta kullanılır” (FERRY, 2000:161). d’Eaubonne söz konusu çalışmasında belirttiği üzere ekofeminizm, “ ekoloji ile feminizmin bir potada eritilmesinin sonucudur. Erkeklerin, doğa ile kadını özdeş tutarak, doğaya davrandıkları gibi kadına, kadına

davrandıkları gibi doğaya davranmalarına tepki olarak çıkmıştır” (FERRY, 2000:162).

Feministler, genellikle hiyerarşiyi sadece erkeğin kadın üzerindeki hiyerarşisiyle sınırlandırmışlardır. Oysa ekofeministler hiyerarşiyi daha geniş çerçevede ele almışlar ve anarşist bir söylemle, erkeğin erkek, kadın ve doğa üzerindeki hiyerarşisi olarak genişletmişler ve organik toplum yapısının bu hiyerarşilerin ortaya çıkışı ile bozulduğunu dile getirmişleridir. Bu bağlamda anarşist temelli ekofeministler, ekofeminizmle ilgili şu varsayımlara vurgu yapmışlardır:

“1. Kadınların ezilmesi ve doğanın sömürülmesi arasında önemli bağlantılar vardır.

2. Kadınların ve doğanın sömürülmesi bağlantılı olduğundan, kadınlar yeşil hareket içinde aktif rol oynamalıdır.

3. Ataerkil sistemde kadın doğaya (ve özel alana), erkek ise kültüre (ve kamusal alana) yakın görülür. Doğa kültürden aşağı bir konumda tasavvur edildiği için, kadın da erkekten aşağı görülmüştür.

4. Feminist ve yeşil hareketler eşitlikçi, anti-hiyerarşik sistemleri savunurlar. Ekofeminizm de, emperyalizme, heteroseksüellik dayatmasına, militarizme ve kapitalizme karşı çıkar ve farklı ezilme biçimleriyle de ilgilenir.

5. Yeryüzü temelli bir bilinç için yaratmak için farklı tinsellikler oluşturmak gerekir” (<http://ecotopianetwork.wordpress.com>).

Bu varsayımlardan yola çıkarak, “kadının kurtuluşunun doğanın kurtuluşuyla, doğanın kurtuluşunun ise tahakkümün ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacağı söylenebilir. Bu da ancak doğa temelli bir ekolojik toplumun kurulmasıyla olanaklıdır. Bu bakımdan kadın hareketi doğa temelli, doğa hareketi ise anarşizm temelli olmalıdır. Çünkü bu üç olgunun ortak hedefler ışığında hareket etmesiyle istenilen dünya yaşamı oluşacaktır” (BOOKCHIN, 1994:271).

Sonuç olarak, ekofeminizm kuramı ve hareketi toplumsal yönelimli eleştirel bir ekofeminist yeşil kurama ulaşacaktır. Böylelikle, toplumsal yönelimli ekofeminist yaklaşım, “bir taraftan tahakkümü yıkararak toplumsal ilişkileri dönüştürecek, diğer taraftan da kadın merkezli bir model ya da kadınları özsel doğalarından gelişen bir kadın kültürü hedefi yerine, kadın ve erkeği doğa ile birlikte konumlandıran bir insan kimliği üzerine yükselen bir alternatif kültürü geliştirmeyi temsil edecektir” (PLUMWOOD, 2004:198).

7. EKO-ANARŞİST ÖRGÜTLENMELER

Çevre sorunlarının özellikle endüstrileşmeyle gündeme gelmesi, çevreci akımlarında 19. yüzyılda hızla örgütlenmelerine neden olmuştur. İnsanlar, kendini doğanın bir parçası olarak görmeye başlamış ve içinde yaşadıkları dünyanın, hem bireylerin ruhsal ve fiziksel sağlığı açısından hem de hızla ilerleyen sanayinin ve kentleşmenin canlı ve cansız varlıklara verdiği zararları engellemek için çevreci gruplar oluşturmaya başlamışlardır.

Çevreci akımların ortaya çıkmasının nedenlerinden ilki olarak “sanayicilerin, işadamlarının ve aydın bir grubun birleşip 1960’ların sonuna doğru Roma Kulübü’nü kurmaları ve Massachusetts Teknoloji Enstitüsü adlı bir gruptan çevrenin kalkınması ile ilgili bir rapor hazırlamalarını istemeleri gelmektedir” (ATAUZ, 2000:23). Bu hazırlanan rapora ‘Büyümenin Sınırları’ adı verilmiş ve bu raporla dünyanın içinde bulunduğu çevre sorunlarının zamanla içinden çıkılmaz bir hal alacağı belirtilmiştir.

İkinci neden ve çevre tarihi açısından dönüm noktası olarak kabul edilen ‘Greenpeace’ sivil toplum örgütünün kurulmasıdır. Zamanla çevrecilik hareketinin simgesine haline gelen Greenpeace, gerek yayınlamış olduğu raporlarla ve gerek yapmış olduğu eylemlerle dünya genelinde çok fazla yankı uyandırmıştır.

Üçüncü neden ise, yine Roma Kulübü’nün yayınlamış olduğu ve artık tüm dünyanın dikkatini çekecek düzeye gelen çevre sorunlarının anlatıldığı ‘Ekolojik Çöküntü’ adlı rapordur. “Bu raporda ‘Büyümenin Sınırları’ adlı raporun görüşlerine

benzer araştırmalara yer verilmiştir. Her iki raporda dünyanın içinde bulunduğu zor durumu yansıtmiş ve bu raporlara göre dünya, bir karanlığa doğru sürüklenmektedir” (HAMAMCI ve KELEŞ, 2002:221).

Bu raporlara göre kalkınma hızı ekolojik denge için yavaşlatılmalıdır. Çünkü teknoloji ve ileri sanayileşme evre kirliliğine çözülmez sorunlar getirmekte ve hızlı gelişmeyle doğaya verilen zarar büyümektedir. Zaman içerisinde doğada meydana gelen tahribatlar bu raporları kanıtlar niteliğindedir. Bu gelişmeler ise özellikle 19. Yüzyılın ortalarında ve 20. Yüzyılın başlarında çevreci hareketlenmelere neden olmuştur.

Özellikle de 20. Yüzyılın ikinci yarısında en üst seviyeye ulaşan ekoloji temelli örgütlenmeler evre sorunlarının artık katlanılmaz hale geldiğinin apaçık kanıtıdır. Ökmen’e göre (2004:341) yirmici yüzyılın ikinci yarısında evre hareketlerinin artmasının  nedeni vardır:

1. Bilimsel alışmalar vasıtasıyla, hareketlerde ekolojik dengeyi korumaya yönelik amaçlar ne çıkarılmış,
2. Sadece Avrupa ve Amerika değil, birçok ülkede de çevreye ilişkin değerlerde gelişmeler olmuş,
3. evre sorunlarına bakış açısı olumlu yönde değişime uğramıştır.”

Tüm bu gelişmelerden etkilenen çevreciler kendi aralarında birleşerek örgütlenmeye başlamışlar ve böylece çevreci akımlar ortaya çıkmıştır. Bu akımların birçok ortak özelliği bulunmakla birlikte en önemli ortak zellikleri Greenpeace tarzında yani eko-anarşist bir yapılanma olmalarıdır. Bu örgütlere kısaca değinmek gerekirse;

7.1. Groups Of Ten

Groups Of Ten ABD’deki çevreci gruplardan en önemlisidir. 1970’lerin ortalarına doğru ABD’de kurulan örgüt, düşünsel olarak kendilerine Rus Anarşist Kropotkin’i semişleridir. “ncleri gibi şiddet temelli bir yapılanma sergileyen Groups Of Ten, ilk ve en önemli eylemini Amerika’nın yerli halkıyla birlikte Buffalo

katliamını protesto ederek gerçekleştirmişleridir. Bu örgüt, daha sonraları çevre kirliliğinin tüm insanlar ve doğaya verdiği zararları halka göstermek için bazı radikal eylemlerde bulunmuş ancak kendilerine fazla taraftar bulamadıkları için kuruluşlarından kısa bir süre sonra dağılmıştır” (ERGİN ve YILMAZ, 1997:4).

7.2. Earth First

1980’lerin başlarında ABD’de çevre kirliliğine karşı önce dünya yani Earth First ismiyle kurulmuştur. Bu örgüt kuruluş yıllarında radikal yöntemleriyle bir anda kendinden söz ettirmiştir. İnsan merkezli akımlardan farklı farklı olarak doğanın önceliğini savunan ekolojik merkezli bir söylem getiren Earth First’e göre, doğa insana ait kaygılardan bağımsız olan bir değerler bütünüdür.

Earth First grubunun teorik alt yapısında Derin Ekoloji akımının belirgin izleri vardır. Earth First “ Derin Ekoloji akımının, ekolojik krizin aşılabilmesinde insan bilincinde kökten değişmelerin olması gerektiği düşüncesini benimsemiştir ve yine Derin Ekolojinin benimsediği şu konuları kendilerine ilke edinmişlerdir:

1. İnsanların doğaya karşı tutumlarında derin değişikliklere gereksinim vardır.
2. Bu değişiklikler ancak ekoloji temel alan bir düşünsel alt yapı ile hayata geçirilebilir.
3. Doğayı oluşturan parçalar eşit değere sahiptir.
4. Doğanın salt insana ait gereksinimleri temel alan bugünkü kullanımı değiştirilmelidir.”

Earth First Amerika’daki Groups Of Ten’in devamı olarak kendini görmez. Kendi örgütlerini “şiddete karşı olarak gösterse d, bazı eylemlerinde sabotaja yer vermektedirler. Örnek olarak, Kanada Ormanlarında ağaç kesimini engellemek için ağaçlara büyük çiviler çakan bu grup, daha sonra ağacı kesen oduncuların bu çiviler yüzünden yaralanmalarına neden olmuşlardır” (ERGİN ve YILMAZ, 1997:6).

Günümüzde halen varlığını sürdüren bu grup ikiye ayrılmış durumdadır. Grup elemanlarının yarısından çoğu Greenpeace ile hareket ederken, geri kalan kısım kendi grupları altında eylemlerini sürdürmektedirler.

7.3. Greenpeace

15 Eylül 1971 tarihinde “ABD’nin Aleut Adalarında yer alan nükleer deneme adası Amçitka’da yaptığı nükleer denemelere karşı mücadele eden birkaç insanın (kaynaklara göre 12 kişi) çabasıyla kurulmuştur. On iki kişilik ilk ekipte yer alan Bill Darnell’in (sosyal hizmet görevlisi) önerisi üzerine, ‘ekolojik endişeleri ve nükleerden arınmış bir dünya özlemleri ile bağlantılı bir isim’ anlamına gelen Greenpeace (Yeşilbarış) ismini kendilerine seçmişleridir” (<http://www.greenpeace.org/turkey>).

Greenpeace, küresel çevre suçlarına, sorunlarına tanıklık ederek, yeşil ve barışçıl bir gelecek adına çözümler bulmak amacıyla şiddet içermeyen, yaratıcı eylemlere başvuran, kampanya yürüten bağımsız bir çevreci sivil toplum kuruluşudur.

Aşağıdaki ilkeler Greenpeace’in resmi internet sitesinden (<http://www.greenpeace.org/turkey>) alınan verilerdir:

- **“Kampanya yürütme:** Greenpeace, bilimsel verilere dayanan kampanyalar yürütmektedir. Kampanyalar doğrultusunda yapılan çevreci hareketler; yapılan analizler, raporlar ve yetkililerle görüşmeler sonucu ortaya çıkmaktadır.
- **Gelir Politikası:** Greenpeace çalışmalarını bağımsız olarak yapabilmek için hükümetlerden, şirketlerden veya siyasi partilerden para desteği kabul etmemektedir. Greenpeace bireysel destekçilerin gönüllü bağışlarından destek almaktadır.
- **Eylem Modülü:** Greenpeace, şiddetten arınmış eylem tarzını sürdürmektedir. Gerekli zaman doğrudan eylemlerde de bulunmaktadır. Örneğin; balina avını çeşitli araçlarla engellemek, radyoaktif, toksik vb. madde transferlerini

engellemek gibi. Amaçlanan hedeflere ulaşmakta; ‘pasif direniş’ ya da ‘blokaj yapma’ yöntemleri kullanılmakta ve müdahalelere karşılık verilmemektedir.

- **Siyasi Bağımsızlık:** Greenpeace siyasi bağımsızlık ilkesine bağlıdır.
- **Tanıklık Etme:** 1971 yılında Birleşik Devlet hükümetinin, yeraltı nükleer testler gerçekleştirdiği Amchitka Adasına gidilmesinde olduğu gibi, ‘tanıklık etme’ geleneği Greenpeace’te bugün de devam etmektedir.
- **Çalışma Tarzı:** Greenpeace, ülke ve bölge ofisleri aracılığıyla tüm dünyada hedeflenen kampanyaları yürütür. Greenpeace’in ulusal bürolarının temsilcileri yılsa bir kez Greenpeace politikalarını ve önceliklerini kararlaştırmak, bütçeleri belirlemek ve yönetim kurulu üyelerini seçmek için bir araya gelmektedir. Konsey toplantıları dışındaki acil uluslararası kararlar, yönetim kurulunca alınmaktadır.”

Greenpeace örgütü diğer örgütlerden ayıran en önemli nokta sistematik olarak çalışmalarınıdır. 1960’lardan sonra kurulan örgütler arasında en çok taraftar kitlesi toplayan grup olan Greenpeace’in birçok uluslararası başarısı da bulunmaktadır. Dünyanın 101 ülkesinde yaklaşık olarak 3 milyon destekçisi bulunan Greenpeace’in en büyük özelliği kuruluşundan günümüze kadar çizgisinde en ufak bir sapmanın olmamasıdır.

IV. BÖLÜM

ELEŞTİRİLER

Dünyanın özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren karşı karşıya kaldığı çevresel sorunlar ve felaketler ile birlikte çevre sorununun politik yaşamdaki önemli konulardan biri haline gelmesi ile modern düşüncenin yapı taşlarını oluşturan akımlar ve düşünceler ekolojik bir perspektif ile yeniden incelenmeye başlanmıştır. Bu çaba sonucunda bu akımlar ve sistemlere ekolojik bir boyut katılmaya çalışılmış ve sistemde içkin olan ekolojik boyut araştırılmış ve ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Eko-anarşizm ise bu çalışmaların bir ürünü olarak Bookchin'in çabalarıyla 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış bir yaklaşımdır.

Radikal ekolojist yaklaşımlar içinde önemli bir yere sahip olan eko-anarşizm, özellikle derin ekoloji ve toplumsal ekoloji başlıkları altında şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır.

Derin Ekolojistlerin insan-merkezciliğe yönelttikleri eleştirilerin, insanı toplumsallığından sıyıran yanını eleştiren Sezgin Ata, “derin ekolojinin insanı biyosferdeki ekolojik yıkımın nedeni olan bir kanser, yeryüzünü de her şeye nezaret eden bir ilah (Gaia) gibi göstermesine dikkat çeker” (ATA, 2002:37). Ona göre, bu algı, sınıflı toplumsal yapısı içindeki insanlığı anlaşılabilir hale getirmiştir. Ata, ayrıca, derin ekolojinin teknolojiye topyekûn karşı çıkışını da eleştirir. Ata, bazı teknolojilerin doğa için yıkıcı olduğunu kabul etmekle beraber, teknolojinin sadece doğayı tahrip etme kapasitesi değil, aynı zamanda doğayı onarma kapasitesine de sahip olduğuna işaret eder. Onun sözleriyle söylendiğinde, “teknolojinin doğal dünya ve insanlık arasında denge oluşturacak şekilde yalnızca bilimsel değil, ekolojik ve etik parametreler tarafından da belirlenmesi zorunludur” (ATA, 2002:38).

Bir diğer eleştiriyi yükselten Joel Kovel, derin ekolojinin zaafının, insanlığı doğa içerisinde merkezsizleştirmiş olmasından kaynaklandığını ileri sürer. Ona göre, “bu değerlendirme, doğa kavramının her şeyden önce toplumsal bir inşa olduğunu gözden geçirir. Bu durum, Kovel’e göre, istenmeyenler olarak adledilebilecek insanların kolayca dışlanmasına yol açabilir” (KOVEL, 2005:223).

Val Plumwood da benzer bir eleştiri ile karşımıza çıkar. Ona göre, derin ekoloji, kişisel dönüşümü vurgulayıp, toplumsal yapıyı göz ardı etmektedir. Plumwood'a göre, "derin ekoloji, farklılığı kendine katma yoluyla çarpıtmak üzere ekolojik benlik, kendini gerçekleştirme ve özdeşleşme kavramlarını kullanır. Oysa derin ekolojinin kilit sorun alanını, insan-doğa ilişkileri, insanlar ve doğanın ayrılığı olarak belirlemesi ve bu sorun alanını benliğin doğayla "özdeşleşmesi" olarak formüle etmesi, derin ekolojiyi, 'özdeşleşme' nin genellikle kasten muğlak bırakılması sorunsalından uzaklaştırmaz. Zira, 'özdeşlik ve benlik' değerlendirmeleri çeşitli ve değişkendir, ayrıca hiçbir zaman birbirleriyle tutarlı değildir" (PLUMWOOD, 2004:31).

Mary Mellor ise, derin ekolojinin görüşlerinde, iki temel çelişki tespit eder. Mellor ilk çelişkiyi doğa-merkezcilik (ekomerkezcilik) düşüncesi ile insanlar dahil var olan tüm canlıların eşit oldukları fikri yani biyo-merkezcilikte bulur. Ona göre, "parçalar ile bütün arasında, tek bir canlı türü insanlık ile ekosferin Gaia'nın 'gereksinimleri' arasında bir problem vardır. Derin ekolojist dünya görüşünde, bütüne yani Gaia'nın gereksinimlerine öncelik tanınmalıdır. Bu bağlamda, ekomerkezcilik, çok çabuk biçimde anti-hümanizme dönüşebilmektedir. İnsanlık, doğanın bir parçası olmaktan ziyade, doğal dünyayla olumsuz bir ilişki kurmuş olarak algılanmakta; doğanın karşısında bir şey olarak görülmektedir" (MELLOR, 1993:104).

Mellor'un tespit ettiği ikinci çelişki ise, doğanın yaratılış değeri fikri ile insanın kendini gerçekleştirme amacı arasındaki çelişkidedir. "Doğayı yaratılıştan bir değere sahip olarak görmek, üstü kapalı bir biçimde bizim kampanyalarımızın insan-merkezli bir motivasyon adına değil, bizzat doğa adına yürütüldüğü düşüncesini bağrında taşır" (MELLOR, 1993:104). Bununla birlikte, derin ekolojinin amaçlarından biri olan kendini gerçekleştirme ilkesi, Mellor'a göre doğa merkezli olmayan insan merkezli bir motivasyondur. Bir başka deyişle, "derin ekolojinin ortaya attığı, doğadaki bütün canlıların eşit olduğu iddiası, insanı, sosyo-politik kategorilerin doğaya yansıtılmasıdır. Dolayısıyla, insan-merkezci bir bakış açısına işaret eder" (MELLOR, 1993:105).

Tüm bunlara ek olarak Mellor, nüfus sorunu üzerine derin ekolojinin yaptığı sorunsallaştırmayı yetersiz bulmaktadır. Ona göre "insanların ne kadar tükettiklerini

dikkate almadan nüfus artış oranları üzerinden değerlendirme yapmak yetersiz olacaktır. Nüfusları aynı kalan ya da düşmekte olan ülkelerin çok yüksek derecedeki tüketim oranları da dikkate alınmalıdır. Örneğin dünya nüfusunun %2'sine sahip ABD'nin dünya petrolünün dörtte birini tüketir" (MELLOR, 1993:107).

Derin ekolojiye yöneltilen bir diğer eleştiri de, derin ekolojistlerin akla yönelttikleri eleştiri göz önüne alındığında belirginleşiyor. Buna göre, derin ekolojistlerin, aklın doğanın parçası olduğunu görmezden gelip, insan-doğa arasındaki ayrımı bu sefer de akıl doğa arasında yeniden yarattığına dikkat çekiliyor.

Derin ekoloji kadar toplumsal ekolojide eleştirilere maruz kalmıştır. Toplumsal ekolojiye yöneltilen eleştirilerden ilki, toplumsal yaşama ilişkin hiyerarşi ve tahakkümün, insanların doğa üzerindeki hakimiyetinin kaynağını oluşturduğu yolundaki en temel argümanına dairdir. Bu eleştiri, başta derin ekolojistler olmak üzere birçokları tarafından dile getirilmiştir. Derin ekolojistler, bu tespiti insan merkeziliğin farklı yüzlerinden biri olarak görmekte ve toplumsal yaşama içkin hiyerarşi ilişkilerinin ortadan kaldırılmasının doğrudan, ekolojik krizin çözümlenmesinde etkili olamayacağını ileri sürerler.

Hiyerarşinin ekolojik krizin temel kaynağı olarak formüle edilmesine yönelik bir diğer eleştiri de Mellor tarafından dile getirilmiştir. Ona göre, "Bookchin toplumsal yaşamın tüm sorunlarını hiyerarşi başlığı altında toplamıştır. Böyle bir analiz ise, hâkimiyet türleri arasındaki farklılığı yadsımaktadır. Bu da Bookchin'in, derin ekolojiyle aynı politik yanılgıya düşmesine, yani hiyerarşinin tüm biçimlerini mahkum ederek ekolojist hareketin mücadelesinin yönünü belirsizleştirmesine neden olmaktadır" (MELLOR, 1993:130).

Kovel ise, başka öncüllerle toplumsal ekolojinin aynı temel argümanını eleştirmektedir. Ona göre, toplumsal ekolojinin "a kişinin b kişisi üzerinde otorite kurduğu her türlü insan ilişkisini toptancı bir tavırla reddetmesi, öğretmen öğrenci, ilişkisinde olduğu gibi rasyonel otorite biçimlerini yadsımaktadır" (BAHRO, 1998:42). Hiyerarşinin tüm biçimlerini aynı düzlemde kavrayan bu anlayış, en temelde karşısına aldığı otorite biçimlerini tek bir kavrama indirgemekte ve otorite biçimlerinin analizini güçleştirmektedir.

Kovel'in toplumsal ekolojiye yönelttiği bir diğer eleştiri de toplumsal ekolojinin kapitalizm ve devlet analizine yöneliktir. Ona göre, toplumsal ekoloji,

kendisini anti kapitalist olarak ifade etmesine rağmen, devlet ve sınıflar arasındaki ilişkileri göz ardı etmektedir. Zira toplumsal ekoloji, “devlet içinde yer etmiş tahakküm ile mücadele etme perspektifini taşıırken, devletin ana işlevinin sınıf sistemini güvence altına almak olduğunu; aslında bu iki yapının, sınıf ile devletin, birbiriyle mutlak bir bağımlılık içinde olduğunu, dolayısıyla biri olmadan diğerine atıfta bulunulamayacağını görmezden gelmektedir” (KOVEL, 2005:232).

Kovel’in eleştirisinin işaret ettiği üzere, toplumsal ekolojinin teorisyeni Murray Bookchin’in, Marx’a ve Marksizme yönelttiği eleştirilerin, Marksistler tarafından toplumsal ekolojinin yoğun bir şekilde eleştirilmesi sonucunu doğurduğu aşıkardır.

Val Plumwood ise, Bookchin’i hiyerarşiye bağlı olmayan farklılığı göz ardı etmekle eleştirir. Plumwood da, derin ekolojistlere benzer bir şekilde, doğa-insan arasındaki sömürgeci yaklaşıma dair toplumsal ekolojist yorumu yetersiz bulmaktadır. Ona göre, “siyaseti insanlar arası ilişkilerle sınırlayan Bookchin, insan-doğa ilişkisindeki sömürgeci siyasete duyarsız kalmaktadır. Ayrıca Plumwood, Bookchin’in doğa karşısında, insanın hiyerarşik üstünlüğünün olduğunu yadsımayı, insanın farklılığını yadsımak olarak formüle etmesini de eleştirmektedir. Ona göre, böyle bir analiz, doğanın ayrı bir alanı olabileceğini reddetmektedir. Bookchin’in yapmış olduğu iki doğa ayırımında, rasyonel olmayan birinci doğa, farklı ve kendi kendini yönlendirme alanı olmayan bir tür edilgen doğa olarak tasavvur edilmektedir. Bu durumda ise, bu iki doğa arasındaki çıkar çatışmaları göz ardı edilmiş olmaktadır” (PLUMWOOD, 2004:29).

Toplumsal ekolojiye yönelik bir diğer eleştiri de, Bookchin’in doğaya içkin bir etiğin varlığına dair yaptığı göndermelere yönelmektedir. Rolf Cantzen’e göre, “doğanın özüne ilişkin bilgiye ulaşılabilceği varsayımına dayanan bu yaklaşım, doğaya atfedilen tüm anlamların toplumsal içeriğini göz ardı etmektedir. Doğanın hiyerarşik bir yapısı olduğunu iddia etmekle, doğanın adem-i merkezi bir yapıya sahip olduğunu, dolayısıyla hiyerarşinin olmadığı bir toplumsal düzenin doğrudan doğayla uyum içinde olacağı iddiası aynı yanlış düşünce şeklinin iki farklı sonucu olarak kendini gösterir” (CANTZEN, 2000:227). Her iki iddia da, doğa bilimlerinin betimleyici önermelerini, olması gerekenin yasası olarak toplum-doğa ilişkisine uyarlamaktadır. “Mellor’un eleştirilerine benzer bir şekilde Cantzen de, toplumsal ve

derin ekolojinin aralarındaki polemik düzeyindeki tartışmaya rağmen ortaklaştıkları noktaya işaret etmektedir. İki hareket de doğaya içkin bir yasanın varlığına ve bu yasanın olması gerekenin inşasında temel bir rol oynayacağı anlayışında ortaklaşmaktadır” (DEVALL, 1994:31).

Bu noktada derin ekolojinin politik açılımlarının toplumsal ekolojiye nazaran oldukça zayıf bulan Cantzen, yine de toplumsal ekoloji tarafından bir tür ekolojik zorunluluk olarak şekillendirilen anarşist toplum tasavvurunun yerine, insanın özgür iradesiyle oluşacak bir anarşist toplumu yeğlemektedir.

Eko-anarşizme getirilen eleştiriler bunlarla sınırlı değildir. Birçok akım eko-anarşizmin ilkelerini eleştirmekten kaçınmamıştır. Bu akımların başında ise kuşkusuz ekoloji temelli sosyalist düşünce gelmektedir.

Eko-anarşizme getirilebilecek en ciddi ve belki de tartışması bitmeyecek olan eleştiri, devletin ortadan kaldırılması fikrine yöneliktir. Ortadan kaldırılan devletin yerine gelebilecek konfederasyon şeklindeki oluşumların, bugünkü devletin üstlendiği niteliklere sahip olabileceği ihtimali en sık karşılaşılan eleştiridir. Eko-sosyalizmin bu konuda düştüğü hata, “devletsiz toplumda oluşturulan konfederasyonda görevli olacak insanların, eko-sosyalist devlette olması gerektiğini düşündükleri gibi bürokratlardan oluşacağını düşünmeleridir. Ancak toplumsal ekolojinin katılımcı bir demokrasi anlayışına sahip olmasıyla, teknokratlaşmaya da karşı olduğu düşünüldüğünde, böyle bir şeyin doğasına aykırı olduğu da fark edilecektir” (BOOKCHIN, 1996:189). Nitekim ekolojik toplumlarda, diğer her işte olduğu gibi konfederasyon işlerinin yürütülmesinde de gönüllülük ve dönüşümlülük söz konusu olacaktır. Toplumun tüm bireylerinin karar alma süreçlerinde aktif oldukları da hatırlandığında, dönüşüm ve gönüllülüğe rağmen konfederasyon işlerinin aksamayacağı da düşünülebilir.

Eko-sosyalizmin sıklıkla sorguladığı bir başka konu da kökleşmiş ve kurumlaşmış olan devletin nasıl yok edilebileceği ile ilgilidir. Ne anarşistler ne de toplumsal ekolojistler devleti yıkmanın kolay olmadığı gerçeğinin farkındadırlar. Bu konuda hayalci davranmamakla birlikte kadenci bir tavidan da sakınılmaktadır. Anarşizmin “İmkânsız İstemek” sloganı da buradan kaynaklanmaktadır. Bir de,

tabiri caizse soruya soruyla karşılık vermek gibi, şunu düşünmek gerekir: Sosyalizm, devleti kapitalizmin yarattığı iddiasında bulunmaktadır. Yani diyebiliriz ki sosyalizme göre kapitalizm de en az devlet kadar, belki de daha fazla kökleşmiş bir olgudur. Buna rağmen sorunların kaynağı olarak gördükleri bu ideolojiyi bertaraf edebileceklerini düşünmekte; üstelik sonrasında devletin kendiliğinden yitip gideceğine kanaat getirmektedirler. Sosyalistler sorunun kaynağı olarak gördükleri kapitalizmi yıkabileceklerine inanırken ve daha sonrasında devletin kendiliğinden son bulacağını düşünürken anarşistlerin, sorunun kaynağı olarak gördükleri devleti ortadan kaldırma istekleri neden bu kadar imkânsız görünmektedir?

Bu sorunun cevabı eko-sosyalist bakış açısıyla cevaplandırılacak olursa, devlet zaten kapitalizmin yarattığı bir şeydir. Dolayısıyla, ne kadar zor olsa da, kapitalizmi yıkmak devletin sonunu kendiliğinden getirecektir. Ancak kapitalizm sürmeye devam ettiği müddetçe onun en büyük kozu ve gücünden biri olan devletin yok edilmesi mümkün değildir. Fakat eko-anarşizme göre “devlet kapitalizmin değil, kapitalizm devletin yarattığı bir şeydir” (MAY, 2000:11). Bu açıdan bakılırsa eko-sosyalizmin kapitalizmi yıkmaya arzusu ne kadar gerçekçiye eko-anarşizmin de devleti yıkmaya arzusu o kadar gerçekçidir. Bakış açılarındaki bu değişmez farklılıktan ötürü sosyalistler ve anarşistler, eko-sosyalistler ve eko-anarşistler arasındaki bu tartışma süreci gibi görünüyor. Ortak noktaya belki şurada varılabilir: Devleti ve kapitalizmi aynı anda çökertmek.

Bir başka hayatî eleştiri ise eko-anarşizmin temel argümanı olan hiyerarşi ile ilgilidir:

“Başta derin ekolojistler olmak üzere birçokları hiyerarşiyi insan merkeziliğin farklı yüzlerinden biri olarak görmekte ve toplumsal yaşamın içinde olan hiyerarşi ilişkilerinin ortadan kaldırılmasının doğrudan, ekolojik krizin çözümlenmesinde etkili olamayacağını ileri sürerler” (PEPPER, 2003:206).

Eko-anarşizmin, insan-merkezci anlayışı tamamen reddetmenin tehlikesine ilişkin görüşlerini bu bağlamda dikkate almak oldukça önemlidir. Nitekim “derin ekolojinin insan-merkezçiliği tamamen dışlayan biyo-merkezçiliği, (bilinen) tarih

boyunca siyasal, toplumsal ve ekonomik sistem içinde kimi insanların yaşam olanaklarının kısıtlanmasında ya da yok edilmesinde başlıca etken olduğu gerçeğini görmezden gelmektedir” (MATHEWS, 1994:66).

Aynı konuya (hiyerarşiye) ilişkin diğer eleştirilerden biri de Joel Kovel'den gelmektedir. Kovel'e göre toplumsal ekoloji, “hiyerarşinin tüm biçimlerini aynı düzlemde ele aldığı ve eşit muamelede bulunduğu için örneğin, öğretmen-öğrenci, ilişkisinde olduğu gibi rasyonel otorite biçimlerini yadsımaktadır” (BAHRO, 1989:38). Toplumsal ekolojinin bu yaklaşımı, “karşısına aldığı otorite biçimlerini tek bir kavrama indirgemekte ve otorite biçimlerinin analizini güçleştirmektedir” (BAHRO, 1989:39). Buradaki eleştiri, anarşizmin devletsiz toplum isteğine yönelik eleştirileri andırmaktadır:

Zannedilir ki devlet ortadan kalktığı zaman düzen de ortadan kalkmış olacak ve bir başıboşluk hâli baş gösterecek. Rasyonel otorite biçimleri de dâhil olmak üzere tüm hiyerarşi türlerinin ortadan kalkacak olması, aynı örnek üzerinden gidecek olursak, öğrencinin öğretmene karşı laubali ya da umursamaz bir tavır takınmasıyla veya öğretmenin öğrencilerine söz geçirememesiyle sonuçlanmaz. Yine bu örnek çerçevesinde değerlendirecek olursak, öğrencinin öğretmeninden korkmak yerine onun karşısında (ona rağmen değil) özgürleşmesinin daha sağlıklı bir eğitime vesile olacağını söylemek mümkündür.

Bu çalışma karşılaştırmadan çok bir yaklaşımın tanıtımını amaçladığı için, ana bölümlerde kuramsal bir tartışmaya girilme ihtiyacı duyulmadı. Ancak bu bölümün eleştiriler bölümü olması ve ekolojist yaklaşımlar içinde eko-anarşizmin yerinin ayrı tutulması dolayısıyla yapılan eleştirilerin de ayrıntısına girmek gerektiğini düşünüldüğünden bu tartışmaları da aktarma ihtiyacı duyuldu.

SONUÇ

Anarşizm 19. yüzyıldan günümüze kadar uzanan, çalkantılarla dolu bir tarihe sahiptir. William Godwin'in görüşleriyle belirmeye başlayan ve Proudhon ile ilk defa gün yüzüne çıkan anarşizm, temel olarak Avrupa düşüncesi içinde şekillenmiştir. 19. yüzyıl Avrupa'sının çalkantılı siyasi ortamında Aydınlanma Hareketi'nin sonucu olarak dinsel otoritenin sorgulandığı bir dönemde, anarşizm bütün otoritelerin sorgulanmasına girişmiştir.

Anarşist bakış açısı içinde toplumdaki sorunların kaynağı hiyerarşide görülmektedir. Hiyerarşinin var olduğu bir yaşam özgürlüklerin kısıtlandığı, insan gelişiminin engellendiği toplumları doğurmaktadır. İnsan doğasının iyiliğine güvenmek, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmaya dayalı toplumların hiyerarşiyi ortadan kaldıracağına inanmak anarşizmin temel varsayımlarındandır.

Bu temel varsayımlar, anarşizmin bünyesinde barındırdığı farklı düşünce akımlarını ve stratejilerini (anarko komünizm, anarko sosyalizm, anarko feminizm vb.) tek bir çatı altında toplamayı kısmen başarmıştır. Bunun nedeni ise anarşist felsefenin temelinde; insan doğasına dair belirli görüş, mevcut düzene ilişkin bir eleştiri, özgür bir toplum yaratma arzusu ve bu topluma ulaşmak için bir yöntem yatar. Oysa anarşizmin insan doğasına olan güveni fazla iyimserlik içermektedir. Çünkü iyilik ve kötülük kavramlarını şekillendiren insanın bizzat kendisidir. Anarşizme göre bütün insanlar iyidir; toplum ve toplumun ortaya koyduğu kurallar insanı kötü yapar. Burada anarşizmin düştüğü hata, toplumu oluşturan ve kuralları yapanların insanlar olduğunu unutmasıdır.

Bütün anarşistler, hükümetin ve devletin meşruluğunu, dayatılmış siyasi otoriteyi, hiyerarşiyi ve tahakkümü reddederek özgür bir toplum yaratma amacı taşırlar. Bu yaratılmak istenilen özgür toplumun temelini ise, ekolojik düşünceleri yerleştirirler.

Eko-anarşizm olarak adlandırılan bu ekoloji temelli özgür toplum modeli ise toplum-doğa ilişkilerini anarşist perspektiften değerlendiren anarşizmin farklı bir

boyutudur. Eko-anarşizm ister politik, ister ekonomik isterse de bireysel olsun her türlü hiyerarşiye karşıdırlar. Küçük ölçekli ve yerinden yönetimli topluluk biçimini toplumsal örgütlenmenin temel birimi olarak kabul ederler. “Toplumsal birimin birey değil, grup olduğunu, bu toplumsal yapıda yardımlaşma ve gönüllülüğün temel olduğu, özgürlüğe saygılı hem ekonomik hem de sosyal anlamda basit yaşamı öngören bir yapıda olduğu vurgulanır” (ZEGERS, 2003:35).

Hem ekolojistler, hem de anarşistler kendiliğindenliğe vurgu yaparlar ve hem ekolojistler, hem de anarşistler için büyüme artan farklılaşma ile olmaktadır. “Genişleyen bir bütün, parçalarının farklılaşması ve zenginleşmesi ile meydana getirilir. Bunun da ötesinde, aynen ekolojistlerin eko-sistemin alanını genişletmeyi ve türler arasındaki özgür karşılıklı etkileşimi yaygınlaştırmayı amaçlamaları gibi” (MATHEWS, 1994:21), anarşistler de toplumsal deneyin alanını genişletmeyi ve onun gelişmesi önündeki tüm engelleri yok etmeyi amaçlarlar.

Eko-anarşizmin, diğer yaklaşımlara kıyasla daha dengeli bir ekolojik proje ortaya koyduğu savunulabilir. Geleceğe dair çizmiş olduğu bir yol haritası yoktur fakat nelerin değişmesi gerektiği ve bu değişenlerin yerine neyin konması gerektiği konusunda oldukça nettir. Üstelik birtakım konularda tek bir olasılığa takılıp kalmak yerine aynı amaca hizmet edecek alternatiflere açık olmanın olumlu bir yanının bulunduğu farkındadır. Ancak tüm bunlara rağmen eko-anarşizmin eksik kaldığı noktalar da vardır. Genel olarak farklılaşmanın yararlı olacağını savunmalarına rağmen, derin ekolojistler türlerin fazla olduğunu ve bunların bir an önce azaltılması gerektiğini savunmaktadırlar. Oysa çeşitlilik ve farklılaşma ne kadar fazla olursa canlı-doğa arasındaki ilişki o kadar sağlıklı olur. Bu da eko-anarşistlerin çeliştiği bir durumdur.

Anarşist fikirleri ekolojiye uyarlayan Bookchin’in amacı da ekolojik sorunların toplumsal kaynaklarına ilişkin tutarlı bir görüş geliştirmek, böylece toplumu akılcı bir çizgide tutarak yeniden yapılandırarak eko-anarşist bir proje sunmaktır. Ancak bu proje ne kadar akılcı olursa olsun eleştirilere maruz kalmıştır. Birçok akım Bookchin’in sistemleştirdiği eko-anarşizmi şiddetli bir şekilde

eleştirmiştir. Bu eleştirileri bir önce ki başlık altında ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız için burada tekrar bahsetme ihtiyacı duymadık.

Çalışma pratik bir çalışmadan çok kuramsal incelemeye dayandığından ötürü herhangi bir saha araştırmasının yapılmasına gerek duyulmamıştır. Bu sebepten ötürü çalışma, konuyla ilgili akademik yazındaki çalışmalar referans alınarak ortaya konmuştur.

Yeterince sağlıklı bir kıyaslama yapabilmek adına her ne kadar her bir alt akımın görüşü, onların temsilcileri addedilebilecek yazarlar dikkate alınarak veya genel kabul görmüş yaklaşımlar aktararak anlatılmaya çalışıldıysa da istisnai olarak eko-anarşizmle ilgili bölümde Murray Bookchin'in toplumsal ekolojist yaklaşımlarının yanında P.Kropotkin, Rolf Cantzen gibi anarşist yazarların görüşlerinden de faydalanılmıştır. Eko-anarşizmin yaklaşımı bu doğrultuda yeniden ve Bookchin'den esinlenerek şekillendirilmiştir.

Eko-anarşizm gibi radikal ekolojist yaklaşımlar çevrecilerden farklı olarak toplumun yaşadığı siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel vs. tüm sorunları göz önünde bulundurmaya, bunların tümüne birden çözüm bulmaya çalışmaktadırlar. Çünkü fark etmişlerdir ki doğanın tahribatı kendiliğinden değil, insanlığın yaşadığı diğer sorunlarla bire bir bağlantılı bir sorundur. Onları radikal olmaya iten sebep de bu olmuştur.

Gerçek radikallik, Rudolf Bahro'nun da dediği gibi (1989:61), “insanlığın çıkarlarını bir bütün olarak düşünmek ve oradan yola çıkarak kendi halkının uzun vadeli çıkarlarını tanımlamakla olur.” Bu tanımlamayı eko-anarşist bakış açısıyla yeniden yorumlamak gerekirse; insanların çıkarları Bahro'nun da kastettiği üzere ekonomik ya da siyasal çıkarlar değil, toplumsal, yaşamsal çıkarlardır. Bahro'dan farklı olarak “halkı bir devlet, toplum, ırk, milliyet olarak görmekten çok, özelde yerel topluluklar genelde tüm insanlık olarak, iç içe ve karşılıklı bir şekilde düşünmek ve değerlendirmek gerekir. Zira ister toplumsal-yaşamsal çıkarlar için olsun ister ekonomik-siyasal çıkarlar için, bir devletin (ya da millet, toplum vs.) kendi çıkarlarını bir başka devletinkinden üstün görmesinin, bir insanın kendi

çıklarlarını bir başkasınınkinden üstün görmesiyle hiçbir farkı yoktur ve böyle bir ortamda hiyerarşinin, tahakkümün, baskının, şiddetin vs. yok olduğunu söylemek imkânsız hâle gelir” (THUNDER, 2008:9-10).

Sonuç olarak insanların, sadece görünür tehlikelere karşı tepki gösteren, dürtüleriyle hareket eden basit organizmalar olmalarının ötesinde; Aydınlanmanın ürünü olan rasyonel aklı biraz olsun kullanarak ve öngörülü olmaya çalışarak, çok yakınımızda olan ve yaklaşmaya devam eden, sözde yeterince görünür olmayan ancak bir anda ve çok hızlı bir şekilde sonumuzu getirebilecek bu küresel toplumsal-siyasal ve yaşamsal tehlikenin önüne geçmek; en azından insan hatasından kaynaklanan bozulmanın yeniden oluşumunu engellemek için, üzerlerine düşen sorumlulukları bir an önce yerine getirmeye başlamaları gerekmektedir. Eko-anarşizm de bu dönüşüm için akılcı ve tüm imkânsızlıklarına rağmen gerçekçi bir proje olabilir.

KAYNAKÇA

Aktan, Coşkun Can. 1994, “21. Yüzyıl için: Yeni Toplumsal Sözleşme”, İzmir: T Yayınları.

Alkan, Ayten. 1998, “Dünya’da ve Türkiye’de Kadın Hareketi ve Feminist Kuram”, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Altuğ, Fevzi. 1990, “Çevre Sorunları”, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.

Arıklı, Can. 1975, “Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi”, İstanbul: Gelişim Yayınları.

Arvich, Paul. (2003), “Anarşist Portreler”, Çeviren: Osman Akınhay, Ankara: Doruk Yayınları.

Aslanoğlu, Rana, A. 1994, “Sürdürülebilir Gelişme’ye Eleştirel Bakış”, Sayı:57, Ankara: Birikim Yayınları.

Ata, Sezgin. 2002, “Sürdürülebilir Bir Barbarlığa Doğru mu Özgürlükçü Bir Toplumla Doğru mu?”, İstanbul: Özgür üniversite Formu.

Atauz, Akın. 2000, “Çevreci Sivil Toplum Hareketinin Yakın Tarihi: Türkiye’de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu”, İstanbul: Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Bahro, Rudolf. 1989, “Nasıl Sosyalizm? Hangi Yeşil? Ne İçin Sanayi?”, Çeviren: Tanıl Bora, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Bakunin, Mihail A. 2000, “Bakunin Marx’a Karşı”, Çeviren: Murat Yurttaş, İstanbul: Yazılama Yayınları.

Bakunin, Mihail A. 2006, “Devlet ve Anarşi”, Çeviren: Murat Uyarlak, 1. Basım, İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları.

Bakunin, Mihail A. 2007, “Tanrı ve Devlet”, Çeviren: Sinan Ergün, İstanbul: Öteki Yayınları.

Barber, Benjamin. 1995, “Güçlü Demokrasi”, Çeviren: Mehmet Beşikçi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Başkaya, Fikret. 2004, “Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü”, 4. Baskı, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.

Bookchin, Murray. 1994, “Özgürlüğün Ekolojisi”, Çeviren: Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bookchin, Murray. 1996, “Toplumsal Ekolojinin Felsefesi Diyalektik Doğalcılık Üzerine Denemeler”, Çeviren: Rahmi G. Ögdül, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Boşgelmez, İpek İ. 2000, “Ekoloji II: Toprak”, İstanbul: Pandora Yayınları.

Bozlağan, Recep. 2002, “Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesi”, Sayı:1, Cilt: 11, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Burkett, P. 2004, “Marx ve Doğa Al-Yeşil Bir Perspektif”, Ankara: Epos Yayınları.

Brown, L. R. 1996. “Dünyayı Nasıl Tükettik?”, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bowler, Peter. 2001, “Doğanın Öyküsü”, Çeviren: Meltem Mater, İstanbul: İzdüşüm Yayıncılık.

Cantzen, Rolf. 2000, “Daha Az Devlet Daha Çok Toplum”, Çeviren: Veysel Atayman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Castells, Manuel. 1997, “Kent, Sınıf, İktidar”, Çeviren: Asuman Erendil, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Cevizci, Ahmet. 2002, “Aydınlanma Felsefesi”, Bursa: Ezgi Yayınları.

Crosby, A.W. 2004, “Dünya Benimdir: Avrupa Ekolojik Emperyalizmi 900-1900”, İstanbul: Kitap Yayınları.

Crowder, George. 1999, “Klasik Anarşizm”, Çeviren: Sinan Altıparmak, Ankara: Öteki Yayınları.

- Çam, Esat. 2005, “Siyaset Bilimine Giriş”, 9. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.
- Çepel, Necmettin. 2003, “Ekoloji, Doğal Yaşam Dünyaları ve İnsan”, Ankara: Yayınları.
- Dean, Hartley. 2000, “Social Rights and Social Resistance: Opportunism, Anarchism and Welfare State”, www.anarsi.org
- Des Jardins, Joseph, R. 2006, “Çevre Etiği, Çevre Felsefesine Giriş”, Çeviren: Ruşen Keleş, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Dolgoft, Sam. 1986, “Anarşizme Dair Yanlış Fikirler”, Çeviren: Cemal Atilla, İstanbul: Kaos Yayınları.
- Doltaş, Dilek. 1991, “Feminizm Açısında Sekizinci Günah ve Bir Cinayet Romanı”, Sayı:53, İstanbul: Toplum ve Bilim.
- Durschmeid, E. 2005, “Doğa Tarihi Nasıl Değişirdi?”, İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Ergin, Özgür. ve Yılmaz Elif.1997, <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/dergi/97/temmuz/cevreciler/html>
- Erkızan, Hatice Nur. 2002, “Anarşist Düşüncenin Doğası, Tarihsel-Düşünsel Kökenleri ve Max Stirner Üzerine Birkaç Söz”, Düşünen Siyaset Dergisi, Sayı:11, Ankara: Lotus Yayınları.
- Featherstone, Mike. 1996, “Postmodernizm ve Tüketim Kültürü”, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ferry, Luc. 2000, “Ekolojik Yeni Düzen”, Çeviren: Turhan Ilgaz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Foster, John B. 2002, “Marx’ın Ekolojisi”, Çeviren: Ercüment Özkaya, Ankara: Epos Yayınları.
- Goldman, Emma. 2006, “Dans Edemeyeceksem Bu Benim Devrimim Değil”, Çeviren: Necmi Bayram, İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları.

Gorz, Andre. 1993, “Siyasal Ekoloji: Uzman Erkine Karşı Öz sınırlama”, Çeviren: İsim sız, Sayı:68, Ankara: Birikim Dergisi.

Görmez, Kemal. 1997, “Çevre Sorunları ve Türkiye”, Ankara: Gazi Kitabevi.

Graham, Robert. 2007, “Anarşizm, Özgürlükçü Düşüncelerin Belgesel Bir Tarihi”, Çeviren: Nil Erdoğan ve Mustafa Erata, İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları.

Güvenç, Bozkurt. 1984, “İnsan ve Kültür”, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hamamcı, Can. ve Keleş Ruşen. 2002, “Çevrebilim”, Ankara: İmge Yayınevi.

Heywood, Andrew. 1998, “ Political Ideologies: An Introduction”, Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Yayıncılık. Pdf Erişim: 21.04.2011 <http://www.amazon.com/Political-Ideologies-Introduction-Andrew-Heywood/dp/0333961781>

Heywood, Andrew. 2006, “Siyaset”, Çeviren: B. Özipek, B. Şahin, Ankara: Liberte Yayınları.

Hobbes, Thomas. 2004, “Leviathan”, Çeviren: Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İdem, Şadi. 2002, “Toplumsal Ekoloji Nedir? Ne Değildir?”, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kaplan, Ayşegül. 1997, “Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları”, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Kayır, Gülser, Ö. 2003, “Doğaya Dönüş”, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Keleş, Ruşen. ve Ertan, Birol. 2002, “Çevre Hukukuna Giriş”, Ankara: İmge Kitabevi.

Kışlalıoğlu, Mine. ve Berkes, Fikret. 1995, “Çevre ve Ekoloji”, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kışlalıoğlu, M. ve Niyazi Berkes. 2009, “Ekoloji ve Çevre Bilimleri”, 4. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kovel, Joel. 2005, “Doğanın Düşmanı”, Çeviren: Gural Koca, İstanbul: Metis Yayınları.

Kropotkin, Peter A. 1999, “Çağdaş Bilim ve Anarşi”, Çeviren: Mazlum Beyhan, Ankara: Öteki Yayınları.

Kropotkin, Peter A. 1999, “Ekmeğin Fethi”, Çeviren: Mazlum Beyhan, Ankara: Öteki Yayınları.

Kropotkin, Peter A. 2001, “Anarşi Felsefesi ve İdeali”, İstanbul: Kaos Yayınları.

Latouche, Serge. 2002, “Sürdürülebilir Kalkınmaya Son, Yaşasın Birlikte Yaşanabilir Bir Dünya”, İstanbul: Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı.

Marshall, Peter. 2003, “Anarşizmin Tarihi, İmkansız İstemek”, Çeviren: Yavuz Alogan, 1. Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi.

Mathews, Freya. 1994, “Doğadaki Değer Yaşamdaki Adam”, Çeviren: Ertuğrul Başer, İstanbul: Birikim Yayınları.

May, Todd. 2000, “Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi”, Çeviren: R.G. Öğdül, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Mengi, Ayşegül. ve Nesrin Algan. 2003, “Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme”, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Mitchel, Andree. 1995, “Feminizm”, Çeviren: Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mutlu, Ahmet. 2006, “Ekolojik Düşüncede Kaotik Eğilimler: Ütopik Düşünce Gerçek mi Oluyor?”, Sayı: 2, İstanbul Kültür Üniversitesi http://www.iku.edu.tr/TR/iku_gunce/GunceC3S2veS3FenMuh/Gunce/GunceC4S2Temmuz06FenMuh/245 Pdf. Erişim: 20.04.2011

Naess, Arne. 2005, “Derin Ekolojinin Temelleri”, Çeviren: Günseli Tamkoç, İstanbul: Ege Yayıncılık.

Nozick, Robert. 2006, “Anarşi, Devlet ve Ütopya”, Çeviren: Alişan Oktay, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ortak Geleceğimiz, 1991, Çeviren: B. Çorakçı, 3.Baskı, Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.

Ökmen, Mustafa. 2004, “Politika ve Çevre”, İstanbul: Beta Yayınları.

Padovan, Dario. 2002, “Toplumsal Moral İlkeleri ve Doğanın Etiği”, Çeviren: Nihat Bekler, İstanbul: Özgür Üniversite Yayınları.

Pepper, David. 2003. “Eco-Socialism: From Deep Ecology to Social Justice”, Taylor & Francis e-Library.

Pilger, John. 2003, “Dünyanın Yeni Efendileri”, Çeviren: Ali Çimen, 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Plumwood, Val. 2004, “Feminizm ve Doğaya Hükmetmek”, Çeviren: Başak Ertür, İstanbul: Metis Yayınları.

Ponting, Clive. 2000, “Dünyanın Yeşil Tarihi Çevre ve Uygarlıkların Çöküşü”, Çeviren: Ayşe Başçı, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Porrit, Jonathon. 1999, “Yeşil Politika”, Çeviren: Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Ramazanoğlu, Caroline. 1998, “Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri”, İstanbul: Pencere Yayınları.

Richards, Vernono. 1999. “Errico Malatesta Hayatı ve Fikirleri, Çev: Zülal Kiraz, İstanbul: Kaos Yayınları.

Rocker, Rudolf. 2000, “Anarko-Sendikalizm”, Çeviren: Deniz Güneri, İstanbul: Kaos Yayınları.

Rosen, M. ve J. Wolff. 2006, “Siyasal Düşünce”, Çeviren: Sevda-Hamit Çalışkan, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Saim, Hikmet. 1997, “Kadının Gizli Dünyası”, İstanbul: Arion Yayınları.

Simonnet, Dominique. 1990, “Çevrecilik”, Çeviren: Musa Selami, İstanbul: İletişim Yayınları.

Soper, Kate. 1995, “What is Nature?”, Oxford and Cambirdge: Blackwell Press.

Staudenmaier, Peter, 2006, “Faşist Ekoloji Nazi Partisinin Yeşil Kanadı ve Faşist Ekolojinin Kökenleri”, Çeviren: Anarşist Bakış. Erişim: 11.04.2010 <http://www.ekolojistler.org/hayvan-haklarinin-belirsizlikleri-peter-staudenmaier.html>

Stirner, Max. 1995, “The Ego and His Own”, Almanca’dan Çeviri: Steven Byington, 1. Baskı, New York: Dover Yayıncılık.

Şahin, Yusuf. 2005, “Küresel Isınma Fetişizmi”, Ankara: Seçkin Yayınları.

Şaylan, Gencay. 1981, “Çağdaş Siyasal Sistemler”, Ankara: Sevinç Matbaası.

Taylor, Charles. 2002, “Modernliğin Sıkıntıları”, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Tekeli, İlhan. 2000, “Türkiye Çevre Tarihine Açılırken”, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Thunder, Rolling. 2008, “How I Became An Anarchist”, Sayı: 5 Erişim: 01.06.2011

Toku, Neşet. 2005, “Siyaset Felsefesine Giriş”, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Touraine, Alain. 2002, “Modernliğin Eleştirisi”, Çeviren: Hülya Tufan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Turan, Feryal. 2002, “Eko-anarşizm: Yeşil Alternatif”, Sayı: 11, Düşünen Siyaset.

Turche, Christopy. 1997, “Cinsiyet ve Akıl: Cinsiyetlerarası Savaşımında Felsefe”, Çeviren: Mustafa Tüzel, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Üç Ekoloji, 2004, Sayı:2, Ankara: Lotus Yayınları.

Ünder, Hasan. 1996, “Çevre Felsefesi ve Metafizik Görüşler”, İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Üsdiken, B. Leblebici. 2007, “Çevresel Baskı ve Talepler Karşısında Örgütler: Kaynak Bağımlılığı Yaklaşımı”, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Verlağ, K. Kramer. 1992, “Anarşist Kuram ve Kökeni”, Çeviren: İbrahim Türkdoğan, 1. Baskı, İstanbul: Birey Yayınları.

Ward, Colin. 2008, “Anarşizm”, Çeviren: Hakan Gül, Ankara: Kültür Kitaplığı.

Woodcock, George. 2001, “Anarşizm”, Çeviri: Alev Türker, 4. Baskı, İstanbul: Kaos Yayınları.

Zegers, Peter. 2003, “Politik Ekolojinin Karanlık Yüzü”, Çeviren: Nihat Bekler, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

<http://ecotopianetwork.wordpress.com/2010/01/27/doga-korumaci-kadinlar-ekofeminizm-gunseli-tamkoc/>

<http://www.greenpeace.org/turkey/tr/about/history/greenpeace-akdeniz-in-tarih-es/>

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Anar%C5%9Fizm>